

FoU-rapport nr. 1/2012

Husrom uten hjerterom

Kan bolig motvirke marginaliseringsprosesser?

Kathrine Bakke, Ingunn Kvamme, Trond Stalsberg Mydland og
Randi Wærdahl

Tittel Husrom uten hjerterom
Kan bolig motvirke marginaliserings-
prosesser?

Forfattere Kathrine Bakke, Ingunn Kvamme, Randi
Wærdahl og Trond Stalsberg Mydland

Rapport FoU-rapport nr. 1/2012

ISBN-nummer trykk 978-82-7602-155-4

ISSN-nummer trykk 0803-8198

Trykkeri Kai Hansen, 4626 Kristiansand

Bestillingsinformasjon

Utgiver Agderforskning
Gimlemoen 19
N-4630 Kristiansand

Telefon 48 01 05 20
Telefaks 38 14 22 01
E-post post@agderforskning.no

Hjemmeside <http://www.agderforskning.no>

Agderforskning

Forord

Husrom uten hjerterom. Kan bolig motvirke marginaliseringsprosesser? er et forsknings- og utviklingsprosjekt som omhandler vanskeligstilte på boligmarkedet. Oppdragsgiver er Husbanken. Formålet med prosjektet er å identifisere hvilken betydning boligen har for vanskeligstilte på boligmarkedet, og hvordan en egnet bolig kan motvirke og være med på å bekjempe marginalisering for denne gruppen. Prosjektet er et samarbeid mellom Agderforskning, Praxis Sør, Høgskole- og universitetssosialkontor (HUSK-Agder) og Universitetet i Agder.

Agderforskning fikk sommeren 2011 i oppdrag fra Husbanken å gjennomføre prosjektet. Trond Stalsberg Mydland ved Agderforskning var prosjektleder frem til oktober 2011 da Ingunn Kvamme overtok som prosjektleder. Intervjuene med vanskeligstilte på boligmarkedet ble gjennomført av Kathrine Bakke og Ingunn Kvamme i november og desember 2011. Kathrine Bakke, Ingunn Kvamme og Randi Wærdahl har analysert og skrevet brorparten av rapporten. Ann Christin Nilsen, Christine Svarstad, Trond Stalsberg Mydland ved Agderforskning har bidratt til skriveprosessen. Kjetil Refsnes Jørgensen har transkribert intervjuene og lest korrektur.

En takk til Professor Anne Marie Støkken ved Universitetet i Agder for kommentarer og innspill til rapporten.

Vi vil rette en stor takk til alle våre informanter som var villig til å dele sine verdifulle erfaringer med oss. Uten deres bidrag hadde vi ikke kunnet gjennomføre dette prosjektet.

Januar 2012

Ingunn Kvamme

Agderforskning

Innholdsfortegnelse

FORORD.....	III
INNHOLDSFORTEGNELSE.....	V
SAMMENDRAG	I
1 INNLEDNING.....	1
1.1 Om prosjektet.....	1
1.2 Hva menes med marginalisering?	2
1.3 Norsk boligpolitikk	5
1.4 Vanskeligstilte på boligmarkedet.....	6
1.5 Boligsosialt arbeid	8
1.6 Hvem er de bostedsløse?.....	9
1.7 Utdypende om problemstillingene	11
2 VALG AV METODE.....	13
2.1 Det kvalitative intervjuet.....	13
2.2 Analytisk brukerperspektiv	15
2.3 Utvalg og rekruttering.....	16
2.4 Erfaringer fra intervjuene.....	18
2.5 Ethiske utfordringer	19
3 SÅRBARHET OG RISIKO FOR BOSTEDSLØSHET	22
3.1 Uforutsigbarhet og sårbar økonomi	23
3.2 Risiko for bostedsløshet	30
4 BOLIG SOM RAMME FOR IDENTITET OG RELASJONER	35
4.1 Boligens betydning for identitet og tilhørighet	35
4.2 Boligens betydning for forvaltning av relasjoner	39
4.3 Mulighet for husdyr	43
4.4 Boligens betydning for trygghet og beskyttelse fra vold	44
5 FRA BOEVNE TIL BISTANDSBEHOV	48
5.1 Boligens betydning for helse	49
5.2 Boligens betydning for behandling og rehabilitering	51
5.3 Når boligen «passer»	55
6 BRUKERMEDVIRKNING I BOLIGSAKER.....	59
6.1 Opplevelsen av ikke å bli hørt	59
6.2 Mangel på kommunikasjon og informasjon	61
6.3 Mangel på oppfølging fra barnevernet.....	62
6.4 Flytting og interkommunalt samarbeid.....	64
6.5 Når brukermedvirkning og samarbeid fungerer.....	66
7 HVORDAN KAN BOLIG BEGRENSE MARGINALISERINGSPROSESSER?	68
7.1 Hvordan opplever informantene betydningen av bolig for sin livssituasjon?.....	68
7.2 Hvordan kan bolig som virkemiddel motvirke marginaliseringsprosesser?	70

Agderforskning

LITTERATURLISTE	77
VEDLEGG: INTERVJUGUIDE	82
FOU INFORMASJON.....	84

Sammendrag

Dette er en forskningsrapport som omhandler vanskeligstilte på boligmarkedet. Prosjektet er gjennomført på oppdrag fra Husbanken. Formålet med prosjektet er å identifisere hvilken betydning boligen har for vanskeligstilte på boligmarkedet, og hvordan en egnet bolig kan motvirke og være med på å bekjempe marginalisering for denne gruppen.

Vanskeligstilte på boligmarkedet er en heterogen gruppe, men felles for mange er at de har vært og er i kontakt med ulike deler av det offentlige hjelpeapparatet. Størstedelen har en bakgrunn som er preget av sammensatt problematikk, og de er ofte marginalisert eller ekskludert fra flere sider ved samfunnslivet.

Denne studien har tatt utgangspunkt i to undergrupper av vanskeligstilte på boligmarkedet: Unge voksne med barnevernsbakgrunn og voksne som har problemer med rus og/eller psykiske lidelser. Studien har et brukerperspektiv, og marginaliseringsprosessene er beskrevet ut i fra disse gruppenes egne perspektiver og vi har i analysen vektlagt de faktorer og mekanismer som de selv mener bidrar til ulike marginaliseringsprosesser.

Studien har to hovedproblemstillinger:

Hvordan opplever vanskeligstilte på boligmarkedet betydningen av bolig for sin livssituasjon?

Hvordan kan bolig som virkemiddel motvirke marginaliseringsprosesser?

Vi ser det som relevant å se boligmarginalisering i forhold til andre arenaer hvor informantene er, eller står i fare for å marginaliseres. Dette er områder som arbeid, skole/studier, familieliv, sosialt nettverk og i bruk av velferdsordninger. Målgruppens spesielle behov i forbindelse med behandling, rehabilitering eller annen offentlig hjelp vil også med nødvendighet stå sentralt i forhold til boligspørsmål.

Empirisk bygger denne studien på bolighistoriene til personer som selv er vanskeligstilte på boligmarkedet. Vi følger boligens betydninger i fortellingene om deres liv, som også omfatter andre betydningsfulle faktorer for livssammenheng og deltagelse, som rus, sykdomshistorier, arbeid, familieforhold osv. Historiene rommer ulike typer marginaliseringsprosesser, og vårt fokus er rettet mot hvilken rolle boligen kan spille for å motvirke disse prosessene.

For begge målgruppene spør vi etter boligens rolle og betydning for identitet og selvbylde, for stigma og marginalisering, inklusjon og eksklusjon og om boligen er tilpasset eller tilfredsstillende informantens spesielle behov.

For gruppen med rus- og psykiatriproblematikk spør vi spesielt om hvilken rolle boligen spiller i behandlingsforløp, rehabilitering og ettervern.

For unge som har mottatt tiltak fra barneverntjenesten retter vi i tillegg oppmerksomheten mot den rollen boligen spiller i overgang til myndighetsalder og hvordan barna er forberedt på å mestre det å ha ansvar for egen bolig.

Vi har valgt å bruke kvalitative intervjuer med en narrativ struktur og livsformsintervjuer for vårt formål. Informantenes bolighistorier gir inngang til å gå nærmere inn på hva som mer spesifikt har skjedd i informantens liv ved brudd og endringer i boligsituasjonen. Livsformsintervjuets teknikker har blitt brukt når tematikken har gått fra hendelse- til erfaringsnarrativ.

Vår tilnærming til analysen har vært inspirert av metodologien «grounded theory», som er vel tilpasset et brukerperspektiv siden analysen skal basere seg på empiriske og ikke teoretiske modeller.

Studien har 14 informanter. Åtte av disse er fra utvalgs-kategorien rus/psykiatriproblematikk, mens seks intervjuer er fra utvalgs-kategorien barnevern. De to informantgruppene kan imidlertid ikke skilles skarpt fra hverandre når det gjelder problematikk. Det er bare fire kvinner i utvalget vårt. Informantene er i aldersgruppen 30-59 år i rus- og psykiatrikategorien, og 18-25 år i gruppen med erfaringer fra barnevernet.

Informantene har ikke det vi kan regne som «normale» livsløp eller boligkarrierer. De har ikke en alminnelig progresjon når det gjelder å ta utdanning, få jobb og etablere seg med familie. Bolighistoriene gjenspeiler en situasjon med stadig usikkerhet knyttet til bosituasjonen, og denne usikkerheten blir til dels skapt av en svak, økonomisk posisjon. Andre faktorer som gjør at informantene har større sårbarhet og risiko for bostedsløshet er at de ofte har vært utsatt for uheldige oppvekstvilkår, mangelfull skolegang, dårlig tilknytning til arbeidslivet, psykiske lidelser, rusproblemer og mangelfulle familienettverk.

Informantene har en høy risiko for bostedsløshet i forbindelse med overgang i livsløpet og brudd i livssituasjonen. Informantene lever ustabile liv, hvor de kan være relativt hyppig innom fengsel og institusjoner, slik at over-

ganger og brudd til dels må ses som en vanlig del av deres liv. Overgangsfasene kan ses som risikofaser for ytterligere marginalisering på boligmarkedet. Utfordringen for tjenesteapparatet blir hvordan det kan tas høyde for overganger i disse brukernes liv, og sikre en mindre usikker boligsituasjon. Et annet spørsmål er om det å ha en stabil bolig vil føre til færre overganger og større stabilitet for den enkelte.

Et flertall av informantene føler seg hjemløse, til tross for at de ikke er bostedsløse. De materielle strukturene er viktige for å kunne kommunisere egen identitet gjennom boligen. Bolig som arena for relasjoner er også viktig for identitet, og for å gi handlingsrom for å utspille positive roller som blant annet foreldre, og ikke bare rusmisbruker eller psykisk syk. Det at boligen er tilpasset barn er også viktig med tanke på å forhindre sosial arv, og at barnet også blir ekskludert fra en rekke arenaer.

Opplevelsen av å ha et hjem er en indikator på trygghet, stabilitet og autonomi, og vi har spurt informantene våre om hvilke faktorer som er avgjørende for dem for at boligen skal oppfattes som et hjem. Det som gjennomgående trekkes fram er muligheten for å sette sitt eget preg på boligen, at boligens utforming er tilpasset deres behov, muligheter for å ha besøk av egne barn, muligheter for å ha dyr, mulighet for å eie egen bolig og stabilitet.

Geografisk og sosiokulturell plassering påvirker mulighetene for sosial deltakelse. Enkelte informanter opplever boligens beliggenhet som stigmatiserende.

Trygghet i egen bolig er også et viktig aspekt som trekkes frem, og som henger sammen med mulighet til å stenge ute uønskede gjester. I denne sammenheng bringes bemanning i boliger frem, og det etterlyses døgnbemanning for økt sikkerhet og trygghet i fellesboliger.

Et fåtall av informantene har en bolig som er tilpasset deres bistandsbehov og det er dårlig samsvar mellom bolig og livsfase, familiesituasjon, helsemessige tilstand, alder eller hvor de befinner seg i et sykdomsforløp eller rusforløp.

For de informantene som er rusmisbrukere, og som ønsker å bli rusfrie, er det et stort problem at boligen ikke er tilpasset livsfaser og livsløp. Det er vanskelig rehabiliteres dersom man samlokaliseres med personer som ønsker å fortsette rusmisbruket sitt, og det er uheldig å blande personer med legemiddelassistert behandling med personer som ikke mottar denne formen for behandling. Det er også uheldig å bosette personer som ønsker å bli rusfrie i

bykjernen, siden det er høy grad av eksponering for rusmidler i sentrum. Det er også viktig for informantene at personelle i boligkomplekser for rusmisbrukere har rusfaglig kompetanse.

Informantene etterspør økt brukermedvirkning. Ved å styrke samarbeidet mellom tjenesteyter og bruker, vil brukernes livskvalitet bedres. Brukerne får økt mestringsfølelse og følelsen av å ha en viss kontroll over sentrale elementer i eget liv, noe som er viktig for alle. Informantene forteller om liten grad av brukermedvirkning når det gjelder bolig, og stor grad av avmaktsfølelse overfor hjelpeapparatet. De opplever at de ikke blir hørt, at det er mangelfull informasjon og kommunikasjon, og når det gjelder informantene som har mottatt hjelpetiltak fra barneverntjenesten forteller de om manglende oppfølging i overgangsfaser til egen bolig.

På bakgrunn av disse funnene og som råd til Husbanken, presenterer vi følgende konklusjoner på hvordan bolig kan brukes som virkemiddel til å motvirke marginaliseringsprosesser:

- En forutsigbar boligsituasjon kan motvirke sårbarhet ved andre livsendrende brudd
- En plan om progresjon i en boligkarriere gir kontinuitet og sammenheng
- Mulighet for å påvirke utformingen av boligen gir en følelse av «hjem»
- Godt kommunalt og interkommunalt samarbeid kan motvirke de negative effektene av flytting
- Bedre kvalitet på og utforming av boligene svekker stigma og muliggjør positivt relasjonsarbeid
- Boliger som tilrettelegger for barn motvirker sosial arv
- Boligens geografiske og sosiokulturelle plassering påvirker mulighetene for sosial deltakelse
- Boligens fysiske utforming påvirker mulighetene for sosial deltakelse
- Råderett over egen bolig gir råderett over eget liv
- Flere alternativet til midlertidige boliger motvirker oppsamling av sosiale problemer

- Å tenke «bolig først» styrker behandlings- og rehabiliteringsprosesser
- Boliger som tilrettelegges livsfaser gir bedret livskvalitet, stabilitet, trivsel og kontroll over eget liv
- Brukermedvirkning er avgjørende for å få til godt boligsosialt arbeid

1 Innledning

1.1 Om prosjektet

Dette er en rapport utarbeidet på bakgrunn av en studie av vanskeligstilte på boligmarkedet. Oppdragsgiver er Husbanken. Husbanken skal være statens verktøy for gjennomføring av boligpolitikken ut i kommunene. Ved hjelp av ulike tiltak, kunnskapsdeling og veiledning skal Husbanken bistå kommunenes arbeid rettet inn mot vanskeligstilte på boligmarkedet (Husbanken.no). Formålet med prosjektet er å identifisere hvilken betydning boligen har for vanskeligstilte på boligmarkedet, og hvordan en egnet bolig kan motvirke og være med på å bekjempe marginalisering for denne gruppen.

Boligen har i vårt samfunn en stor betydning for å kunne leve det vi anser som vanlige liv, langt utover det å ha tak over hodet. Bolig er viktig for generell velferd og samfunnsdeltakelse, for trivsel, frihet, valgmuligheter, selvstendighet og deltagelse på arbeidsmarkedet. Det vi kaller boligkarriere representerer kulturelt sett også et livsløp hvor en gradvis sosialiseres inn til et voksenliv og de forventinger og normer som er knyttet til en identitet som en autonom voksen. Det er imidlertid ikke alle som kan følge denne bolig- og livsløpskarrieren.

Vanskeligstilte på boligmarkedet er en heterogen gruppe, men felles for mange er at de har vært og er i kontakt med ulike deler av det offentlige hjelpeapparatet. Størstedelen har en bakgrunn som er preget av sammensatt problematikk, og de er ofte marginalisert eller ekskludert fra ulike sider ved samfunnslivet, og da særlig boligmarkedet. For mennesker med spesielle behov, blir det ekstra viktig å ha en egnet bolig som dekker disse behovene. For de som søker behandling og rehabilitering fra rus eller innen psykiatri er for eksempel en fast bolig ofte en forutsetning for å få hjelp fra det offentlige. Likeledes er bolig sett på som det første skritt og viktigste forutsetning for mennesker som skal tilbake til en normaltilværelse etter et institusjonsopphold, enten dette er etter behandling eller et fengselsopphold.

Denne studien har hatt fokus på to undergrupper av vanskeligstilte på boligmarkedet – unge voksne med barnevernsbakgrunn og voksne som har problemer med rus og/eller psykiske lidelser. Vi vil bruke fenomenet bolig som omdreiningspunkt for å forstå marginaliseringsprosesser i tilknytning til de nevnte målgruppene. Marginaliseringsprosesser handler om å falle utenfor eller innenfor rammer som er etablerte. Å befinne seg innenfor etablerte rammer vil svare til inklusjon. Å befinne seg utenfor kan svare til eksklusjon, og herigjennom innskrenkinger i fullverdig medborgerskap, for eksem-

pel i forhold til rettigheter og plikter, deltakelse på ulike arenaer, eller i verdighet, identitet og selvrespekt.

I dette prosjektet tar vi utgangspunkt i erfaringer fra mennesker med marginale posisjoner på boligmarkedet, og deres perspektiv på de faktorer og mekanismer som bidrar til ulike marginaliseringsprosesser, både de som er direkte knyttet til bolig, og de prosesser som indirekte er knyttet til bolig i samspill med andre prosesser eller posisjoner. I diskusjonen legger vi vekt på hvilken rolle boligen kan spille i forhold til å motvirke disse prosessene.

Studien har to hovedproblemstillinger:

1. *Hvordan opplever vanskeligstilte på boligmarkedet betydningen av bolig for sin livssituasjon?*
2. *Hvordan kan bolig som virkemiddel motvirke marginaliseringsprosesser?*

Datagrunnlaget består av 14 kvalitative intervjuer. Utvalget er avgrenset etter studiens formål og består av mennesker med tilknytningshistorikk til barneverntjenesten og mennesker med rus og psykiatriproblematikk. I intervjuene har vi kartlagt informantenes nåsituasjon, bedt dem om å beskrive sin bolighistorie og snakket om deres forventninger til fremtiden.

1.2 Hva menes med marginalisering?

Marginalisering er et begrep som ikke enkelt lar seg definere og avgrense. Rent semantisk gir begrepet et meningsinnhold som knyttes til det å befinne seg i marginen, eller i randsonen. Overført til sosiale sammenhenger handler det om å befinne seg i periferien av de arenaer og aktiviteter som oppfattes som vanlige, normale eller forventede. De marginaliserte befinner seg i samfunnets gråsoner; de er verken fullstendig integrert eller fullstendig ekskludert (Heggen og Øia 2005). Hvis et individ innehar en marginal posisjon over lang tid, er faren for permanent ekskludering fra vanlige samfunnsarenaer stor. Det er denne prosessen, der en person er i ferd med å bli ekskludert, man forbinder med marginaliseringsprosesser.

Halvorsen (2002:168) forklarer marginalisering som partiell eller ufullstendig deltakelse på et eller flere livsområder der det er en normativ forventning om deltakelse. Sluttproduktet av en slik marginaliseringsprosess kan være sosial eksklusjon. Marginaliseringsbegrepet er i så måte en "mildere" variant av eksklusjonsbegrepet, men inneholder likevel noe av det samme. Sosial eksklusjon forbindes imidlertid med noe mer enn partiell deltakelse, nærmere bestemt et fravær av deltakelse på en eller flere arenaer. Eksklusjon fra en arena, som for eksempel arbeidsdeltakelse, innebærer ofte eksklusjon fra

andre arenaer i tillegg. Marginaliseringsbegrepet er derfor med nødvendighet flerdimensjonalt, og må brukes for å forstå situasjoner på tvers av ulike deltagelsesarenaer, samtidig som en må se på hvordan marginaliserende prosesser har utspilt seg over tid. Sentralt for både marginalisering og eksklusjon er at det dreier seg om en ufrivillig, ufullstendig deltakelse. Det å være marginalisert kan i så måte ikke betraktes som en valgt tilstand, men snarere som en mer eller mindre utilsiktet konsekvens av valg og forutsetninger. Som en forlengelse av dette kan valgt utenforskap forstås som en tilpasning til og aksept av manglende forutsetninger.

For å kunne si noe om muligheter for å forhindre eller minske marginaliseringen for målgruppen vår, må vi vite noe om hva som kan bidra til marginalisering. I dette prosjektet ser vi det som relevant å se boligmarginalisering i forhold til andre områder hvor informantene er, eller står i fare for å marginaliseres. Dette er områder som arbeid, skole/studier, familieliv, sosialt nettverk og i bruk av velferdsordninger. Målgruppens spesielle behov i forbindelse med behandling, rehabilitering eller annen offentlig hjelp vil også med nødvendighet stå sentralt i forhold til boligspørsmål. Når vi anvender et brukerperspektiv og ber mennesker om å fortelle om sine erfaringer, blir det ekstra viktig å ta høyde for de sammenvevde posisjonene, faktorer og mekanismer i et enkeltmenneske sitt liv og fortelling. Å forlange at de deler opp sin historie vil også være å ikke vise respekt for det som gir sammenheng og mening for informanten selv.

Når man skal analysere og forklare hvorfor noen blir marginalisert, kan man derimot velge å se dette fra flere perspektiver. Fra et individperspektiv vil en kunne fokusere på diskontinuitet i livsløpet, og hvordan den enkelte opplever seg selv og sine omgivelser og hvordan disse opplevelsene artikuleres som individuell erfaring. Fra et systemperspektiv vil en se etter hvordan samfunnsstrukturer og økonomiske konjunkturer i vesentlig grad bidrar til at noen grupper blir satt utenfor eller til at man i noen perioder er forhindret fra deltakelse på enkelte arenaer. I tillegg kan marginalisering forstås fra et kulturelt perspektiv, hvor den kulturelle konteksten blir viktig for å fortolke individenes situasjon. Som aktører i en sosial sammenheng lærer vi hvordan vi skal og bør opptre, og plasserer oss selv i varierende grad innenfor det vi oppfatter som "normalt" i den gitte konteksten. Hva som dermed oppfattes som "unormalt" eller ikke er forventet adferd avhenger følgelig av den konteksten det oppstår i. I et slikt perspektiv vil det å ikke ha egen fast bolig i en livsfase der dette forventes, være et brudd med den normative forventningen om adferd (Heggen og Øia 2005).

I våre analyser og forklaringer vil alle disse tre perspektivene være tilstede, om enn i ulik grad. I kapittelet om bolig som ramme for identitets- og relasjonsarbeid vil individuelle erfaringer og forklaringer være de mest nærliggende, selv om både system- og kulturforståelse er vesentlig som kontekst for disse. Etter hvert som analyser og forklaringer berører mer generelle trekk i materialet eller handler om informantenes syn på tjenesteytere eller andre offentlige instanser, vil et struktur- eller systemperspektiv være anvendbart. Men også her må analysene ta høyde for at fortellingene er skapt i et individs perspektiv, og at det individuelle slik sett blir kontekst for systemet. Så sant det er mulig å skille tydelig mellom perspektivene, vil vi gjøre det.

Forskning på marginaliserte grupper kan fort bære preg av elendighetsbeskrivelser. Situasjonen som marginalisert kan vanskelig beskrives som lystbetont eller gunstig. Dersom man skal se på årsaker til at personer blir marginalisert fra et individuelt perspektiv er det lett å henfalle til flere elendighetsbeskrivelser, ettersom situasjonen ofte kan betraktes i lys av negative hendelser og livserfaringer. Vi ser ingen grunn til å se bort fra elendighetsbeskrivelser i dette prosjektet dersom det viser seg empirisk relevant. Å se bort fra disse ville være å ikke ta informantene på alvor. I tolkningen av materialet vil vi imidlertid legge vekt på de trekk ved fortellinger som viser til de individuelle trekk som deles av flere, og de strukturelle og institusjonelle faktorer som har hatt betydning for informantens historie. Vi vil også trekke frem det som har hatt positiv betydning for livssituasjonen.

Marginalisering er et begrep som brukes mye innenfor velferdsforskning. Utfordringen i dette prosjektet er å vise hva hvordan begrepet kan knyttes til bolig og hva det betyr i praksis for mennesker som er vanskeligstilte på boligmarkedet. En del av det å være marginalisert, innebærer også at en i liten grad har innflytelse på de samfunnsarenaene hvor politikk drøftes og utformes. Det er derfor viktig å skape flere muligheter for at marginaliserte grupper blir hørt. Vi vet fra tidligere studier at boligsituasjonen til brukerne ofte får for lite fokus i sosialt oppfølgingsarbeid. Det er også mangel på kompetanse, koordinering og langsiktighet i tiltaksapparatet når det gjelder å utarbeide botilbud for vanskeligstilte (Drøpping 2005, Taksdal m.fl. 2006). Dette prosjektet har som målsetning å bidra til den kunnskapsbasen om boligmarginering som er nødvendig for å kunne gjøre botilbudet for vanskeligstilte bedre.

1.3 Norsk boligpolitikk

Den norske boligpolitikken har gjennomgått stadige endringer siden slutten av 1900-tallet. De første tiårene etter 2. verdenskrig ble det satset på selveide boliger i distriktene, mens det i byene ble satset på kooperativt felleseie. Boligene ble subsidiert gjennom fradragrett for gjeldsrenter, lav boligslett, momskompensasjon og statlig støtte. Mens resten av Europa satset på utleie, fikk man i Norge en stor del selveiere.

I 1945 var flest mulig boliger førsteprioritet i boligpolitikken. I perioden 1950-1995 finansierte Husbanken oppføringen av omtrent to tredjedeler av alle nye boliger, og klargjorde tomter for salg til en billig penge. Staten regulerte prisnivået i borettslagene og husleiene på det private leiemarkedet, mens boligkooperasjonen sto for et ikke-kommersielt boligtilbud. Utover 80- og 90 tallet ble subsidiene kuttet kraftig, fordi de ble oppfattet som overflødige i et så velstående land som Norge. De tidligere reguleringene og subsidiene var først og fremst tiltenkt periodene med boligmangel. Dette innledet en periode der boligpolitikken ble orientert mot vanskeligstilte på boligmarkedet. Vi har sett et skifte fra å fokusere på den materielle byggingen av boliger til boligen som en del av den sosiale virkelighet. Tidligere fokuserte boligpolitikken på det store flertallet av befolkningen, mens den nå fokuserer på mindre, vanskeligstilte grupper (Sørvoll 2011). I 1998 fikk kommuner og andre instanser rett til å kjøpe minst 10 prosent av boligene i borettslag og sameier og opp til 30 prosent (Dyb, Solheim, og Ytrehus 2004). Lovendringen trådte i kraft for å øke integrasjon av vanskeligstilte og etniske minoriteter.

Det har lenge vært en visjon at alle skal kunne bo godt og trygt i gode boliger til rimelige bokostnader. Flest mulig skal være mest mulig selvhjulpne i boligmarkedet, eie egen bolig og være forsørget av egen arbeidsinntekt (St.meld. nr. 23 2003–2004). Stortingsmeldingen trekker opp hovedmål og strategier for å skape et velfungerende boligmarked, skaffe boliger til vanskeligstilte på boligmarkedet og øke antall miljøvennlige og universelt utformede boliger og boområder.

En god bolig skal minimum dekke beboerens grunnleggende behov for liv og helse. Boligen er imidlertid også et symbol på identitet, kultur og behov for tilhørighet og begrepet *god bolig* vil derfor være gjenstand for individuelle preferanser og vurderinger. Med den variasjonen en ser i familie- og levemønstre er det sentralt at boligmassen avspeiler befolkningens ønsker og behov. Begrepet trygg og god bolig omfatter også trygge og forutsigbare juridiske og økonomiske rammebetingelser og et godt velferdssystem som også gir trygghet for vanskeligstilte.

Under Kommunal- og regionaldepartementets ansvarsområde har Regjeringen satt som hovedmål å øke bosetting av vanskeligstilte på boligmarkedet. Som arbeidsmål for å oppnå dette vil de øke forebygging og bekjempelse av bostedsløshet og øke den boligsosiale kompetanse og aktivitet i kommunene.

I NOU 2011:15, *Rom for alle*, påpekes et behov for styrking av den *sosiale* boligpolitikken. Den viser til en så langt vellykket boligpolitikk, men at det fortsatt gjenstår områder med behov for innsats. I den forbindelse bør det i større grad tilrettelegges for at kommunene kan løse sine oppgaver på en tilstrekkelig god måte. Videre pekes det på at boligpolitikken må fokusere på forebygge boligsosiale problemer og forsterke personers mulighet til å delta på boligmarkedet, og gi dem mulighet til å forbli der (NOU 2011:15).

Målet med boligpolitikken er at alle boligsøkende skal gis mulighet til å skaffe seg en bolig, uansett hvor i landet personen bor og innenfor gjennomførbare økonomiske rammer. Boligen skal inneha en nøktern standard, og dette inkluderer kjøkken med spiseplass, bad og wc, stue og egne soverom for foreldre og barn (Hansen 2005)

1.4 Vanskeligstilte på boligmarkedet

Det finnes ikke en entydig definisjon på hvem vanskeligstilte på boligmarkedet er. Arbeids- og inkluderingsdepartementet ser på forholdet mellom en persons ressurser og forutsetningene i arbeidsmarkedet i sin definisjon. Alt fra dårlig økonomi, funksjonsnedsettelse, psykiske lidelser og/eller rusmiddelmissbruk, manglende språk og kunnskap til forhold ved boligmarkedet som pris, tilgjengelighet og diskriminering kan danne grunnlag for at noen kan regnes som vanskeligstilte på boligmarkedet (St.meld nr. 23 (2003-2004)). For å redusere andelen vanskeligstilte på boligmarkedet har regjeringen strategier for å skaffe den enkelte nødvendige ressurser og minske kravene i boligmarkedet. På den måten vil flest mulig få mulighet til å delta og forbli på boligmarkedet.

Vanskeligstilte på boligmarkedet kan deles inn i tre grupper:

1. *Vanskeligstilte med uløste boligsosiale problemer*: Person eller husstand som ikke er i stand til å skaffe eller opprettholde et akseptabelt boforhold, og som ikke har mottatt hjelp.
2. *Vanskeligstilte med delvis løste problemer*: Person eller husstand som ikke er i stand til å skaffe eller opprettholde en akseptabel bosi-

tuasjon, som har mottatt hjelp, men som fremdeles har et boligsosialt problem.

3. *Vanskeligstilte som har fått løst sitt boligsosiale problem*: Person eller husstand som ikke er i stand til å skaffe eller opprettholde en akseptabel bosituasjon, som har fått nok hjelp og løst sitt boligsosiale problem (NOU 2011:15)

NOU 2011:15, *Rom for alle*, viser særlig til mennesker i sårbare overganger i arbeids- og/eller livet. Dette gjelder spesielt unge på vei ut av barnevernets omsorg, men også unge som er arbeidsløse, som har droppet ut av skolen eller som er uten et sosialt nettverk. Utredningen peker også på hvordan utskrivning fra institusjon/fengsel kan føre til bostedsløshet på grunn av manglende koordinering og kommunikasjon. Mens kommunen har ansvar for bo-setting, er det staten som har ansvar for utskrivning fra statlige institusjoner innen barnevern, psykiatri, rus og kriminalomsorg. Derfor er det en mulighet for at personer ikke er sikret en egnet bolig ved utskrivelse eller løslatelse (NOU 2011:15 5.3.1.2).

Det at alle skal ha mulighet til å skaffe seg en god bolig i et godt og trygt bomiljø er en erklært offentlig visjon for boligpolitikken (St.meld. nr. 50 for 1998-99; St.meld. nr. 23 for 2003-2004). Likevel har vi ingen lovbestemt rett til bolig i Norge. Det er derfor først og fremst den enkeltes ansvar å skaffe seg en egnet bolig. Mange klarer imidlertid ikke å skaffe seg bolig på egen hånd av ulike grunner, og disse regnes som vanskeligstilte på boligmarkedet.

Bolig regnes som en forutsetning for integrering og samfunnsdeltakelse. I St.meld. nr 23 for 2003-2004 står følgende:

«Bolig utgjør sammen med arbeid og helse de tre grunnleggende elementer i velferdssamfunnet. En god bolig er grunnlaget for en anstendig menneskelig tilværelse, og vil ofte være avgjørende for innbyggernes helse og deltakelse i arbeidslivet.»

Adgangen til det ordinære boligmarkedet er begrenset for visse grupper, som personer som har svak økonomi og ikke makter å betale høye leieutgifter eller ikke får lån til bolig, og grupper med avvikende adferd (som eksempelvis rusmisbrukere, innvandrere og andre). Halvorsen omtaler dette som boligmarkedets grensekontroll (Halvorsen 2001). Bostedsløshet henger sammen med fattigdom og innebærer sosial eksklusjon. I St.meld nr 6 for 2002-2003, *Tiltaksplan mot fattigdom*, er følgelig det å sikre vanskeligstilte gode, nøkterne boliger en sentral strategi.

1.5 Boligsosialt arbeid

Boligsosialt arbeid handler nettopp om å sikre bolig for vanskeligstilte grupper. Ansvar for det boligsosiale arbeidet ligger i første rekke på det kommunale hjelpeapparatet, men også på staten gjennom politikk, juridiske rammevilkår, økonomisk støtte og kompetanseheving. I tillegg spiller frivillig sektor en viktig rolle.

Flere departementer har ansvar for å forebygge og avskaffe bostedsløshet, men Kommunal- og Regionaldepartementet har et overordnet koordineringsansvar. Husbanken har det statlige ansvaret for å legge til rette og koordinere arbeidet på etatsnivå, og er en viktig samarbeidspartner for kommunene. Deres hovedoppgave er å sette kommunene i stand til å drive effektiv og målrettet boligpolitikk ovenfor dem som ikke klarer seg selv. De virkemidlene Husbanken rår over er bostøtte, startlån, grunnlån, boligtilskudd til etablering, tilpasning og utleieboliger, investeringstilskudd til omsorgsboliger og sykehjemsplasser, og kompetansetilskudd (Kommunal- og regionaldepartementet 2009; St.meld. nr. 23 for 2003-2004).

Å forebygge bostedsløshet og å sikre bolig for vanskeligstilte grupper er to sider av samme sak. Bostedsløshet kan forstås som sluttproduktet av en marginaliseringsprosess hvor et individ har blitt ekskludert fra boligarenaen eller boligmarkedet. De politiske føringer ligger med andre ord på å hindre slike marginaliseringsprosesser generelt, samtidig som at bolig blir tillagt en spesiell rolle i disse prosessene, som en av de mest grunnleggende arenaer for et menneske til å kunne bygge et liv rundt.

Forståelsene og «synligheten» av bostedsløshet varierer imidlertid kulturelt, historisk og regionalt. For eksempel vil bostedsløse i norske storbyer være mer bortgjemt (i hospits, herberger e.a.) enn i storbyer andre steder i verden, mens de vil være mer synlige enn bostedsløse på landsbygda (Solheim 2000). I nordisk kontekst har man spesielt hatt fokus på to typer bostedsløshet, som begge springer ut fra en normativ forståelse av hva som er normal adferd og minimumsstandard for en tilfredsstillende bolig; bostedsløshet som avvik og asosial adferd, og bostedsløshet som materiell deprivasjon (Halvorsen 2002). I denne rapporten finner vi eksempler på vanskeligstilte av begge typer, både de som bryter med det som anses som normal atferd (avvik) og de som ikke har samme materielle forutsetninger til å komme inn på et boligmarked. Tidvis er det også overlapp mellom disse gruppene.

I følge Liv Jorunn Solheim omfatter bostedsløse a) personer som ikke har egen eller leid bolig til sin disposisjon, og som derfor er henvist til tilfeldige eller midlertidige boalternativer, b) personer som ikke har noe sted å bo på-

følgende natt, c) personer som bor i institusjon eller hospits og som skal flytte ut innen to måneder, men som ikke har noen bolig å flytte til, og d) personer som midlertidig bor hos venner, kjente eller familie (Solheim 2000). Ulfrstad (1997) legger i definisjonen av bostedsløse til de gruppene som er under kriminalomsorgen og skal løslates innen to måneder eller er i behandling sin institusjon og skal skrives ut innen to måneder.

Våre informanter klassifiseres som vanskeligstilte på boligmarkedet. Selv om de fleste av dem på intervju tidspunktet har bolig, rapporterer de at de flere ganger i livet har vært i situasjoner som faller inn under definisjonene av bostedsløshet slik som det er klassifisert over. Det synes derfor rimelig å si at utvalget for denne undersøkelsen befinner seg i marginaliseringsprosesser hvor faren for bostedsløshet er tilstede.

1.6 Hvem er de bostedsløse?

Dyb og Johannessen (2009) har gjennomført en kartlegging av bostedsløse i Norge i 2008. Kartleggingen omfatter instanser (kommunale og frivillige) som arbeider med bostedsløse, samt bostedsløse selv. Forskerne finner at det, til tross for satsningen på forebygging av bostedsløshet, har vært en relativ økning i antallet bostedsløse fra 2005 til 2008 på 7 %. I rapporten til Dyb og Johannesen trekker de frem en rekke demografiske trekk ved bostedsløse, som kan gi oss et visst bilde av hvem de bostedsløse er. Disse gjengir vi i korte trekk her.

Flest bostedsløse finner vi fremdeles i storbyene, selv om økningen har vært større i de mindre kommunene. Langt flere i de store kommunene har vært tilbakevendende bostedsløse i flere år sammenlignet med de små kommunene, og andelen med bostedsløshet som et nytt akutt problem er markant høyere i de små kommunene enn i de store.

Omtrent tre fjerdedeler av de bostedsløse er menn, og gjennomsnittsalderen er 35 år. Nesten halvparten har vært bostedsløse lenge, enten sporadisk over flere år eller som en stabil situasjon som har vart i mer enn et halvt år. Mer enn fire femtedeler er født i Norge, men i Oslo er andelen bostedsløse som er født utenfor Norge (første og fremst i Afrika) større. Utdanningsnivået blant bostedsløse er langt lavere enn for befolkningen ellers. Den viktigste inntektskilden er sosialbidrag, etterfulgt av trygdeytelser. Langt de fleste bostedsløse er enslige, men vel en fjerdedel har barn under 18 år. Forskerne fant at 378 barn er bostedsløse sammen med foreldrene, men det er grunn til å anta at dette tallet er høyere. Blant de yngste bostedsløse (under 25 år) bor

litt over halvparten hos venner eller kjente, mens det blant de eldre bostedsløse er flere som bor i midlertidige tilbud.

Majoriteten av de bostedsløse er avhengig av rusmidler. Dette gjelder flere menn enn kvinner, flere eldre enn yngre bostedsløse, og forekommer oftest blant de som er langvarig bostedsløse. Om lag en av tre har en kjent eller synlig psykisk lidelse. Den viktigste årsaken til tap av boligen oppgis å være samlivsbrudd eller konflikt i familien. Dette gjelder også for de yngste i utvalget.

Kartleggingen synliggjør tydelig at bostedsløshet er et komplekst fenomen, som handler om et sammenfall av sosiale problemer på individnivå, som også kan spores til utfordringer på samfunnsnivå. Boligmarginalisering må derfor ses i sammenheng med marginalisering på andre områder.

Innenfor psykiatrien har man i de siste tiårene gjennomført en nedbygging av institusjonsomsorgen, slik at mennesker med psykiske lidelser har en egen adresse som oss andre, så sant de ikke er bostedsløse. Dette skjer på bakgrunn av den brede politiske enigheten om at psykisk syke skal integreres i lokalsamfunnet, og at de om mulig skal få hjelp av et desentralisert psykisk helsevern og hjemmebaserte tjenester (Skog Hansen og Øverås i Brodtkorb og Rugkåsa 2007), jamfør St.meld. nr. 25 (1996-97) *Åpenhet og helhet*. I kjølvannet av denne Stortingsmeldingen kom en nasjonal handlingsplan, Opptrappingsplan for psykisk helse 1999-2006 (St.prp. 63 (1997-98)).

Som oppfølging av intensjonene i denne stortingsmeldingen ble viktige premisser konkretisert i en nasjonal handlingsplan, nemlig Opptrappingsplan for psykisk helse 1999-2006 (St.prp. 63 (1997-98)). Denne ble senere forlenget ut 2008. Et viktig element i opptrappingsplanen er å styrke det kommunale tjenestetilbudet for mennesker med psykiske lidelser, med målsetting om at tjenestetilbudet skal fremme uavhengighet, selvstendighet og evne til å mestre eget liv. En viktig del av dette arbeidet er å sørge for en tilfredsstillende boligsituasjon for den enkelte.

Tradisjonelt har behandling og omsorg for rusmiddelbrukere, både i Norge og andre land, vært klart atskilt fra behandling av personer med psykiske lidelser. Etter som utbredelsen av rusmidler har økt og lidelser knyttet til bruken av disse likeså, har det blitt rettet en økende oppmerksomhet både mot rusbehandling og mot behandling av kombinasjonslidelser. Lenge var det et uavklart ansvarsforhold mellom rusbehandling og psykisk helsevern, men i 1997 ble det konkludert med at ansvaret for personer med samtidig psykisk lidelse og rusproblematikk tilligger det psykiske helsevern (St.meld. nr. 25

(1996-97)). En fjerdedel av bostedsløse vurderes å ha både rusavhengighet og psykisk sykdom (Hansen m.fl. 2006).

Unge mennesker har på en generell basis vanskeligere for å etablere seg på boligmarkedet på grunn av økte boligpriser, ustabil og/eller lav inntekt og liten egenkapital. Mange pådrar seg også gjeld i forbindelse med studier. Dette gjør at mange unge vil kunne ende opp som vanskeligstilt på boligmarkedet (St.meld nr. 23 (2003-2004)).

Unge som har vært i tiltak hos barnevernet har ofte mer sårbare familierelasjoner, og mindre familienettverk enn det andre unge har. Dette kan vanskeliggjøre overgangen til egen bolig, da dette ofte er personer som mangler den støtten og oppfølgingen mange unge trenger i en slik overgangsfase. Som en følge av dette gir Barnevernlovens §1-3, annet ledd anledning til å tilby nye tiltak eller opprettholde igangsatte tiltak til vedkommende er fylt 23 år. Eksempler på aktuelle tiltak er videreføring av hjelpetiltak eller videreføring av institusjons-/fosterhjems plass (Rundskriv Q-13/2011). Formålet med loven er å gjøre overgangen til voksentilværelsen trygg og forberedt.

1.7 Utdypende om problemstillingene

Empirisk bygger denne studien i all hovedsak på bolighistoriene til personer som selv er vanskeligstilte på boligmarkedet. Vi forfølger boligens betydninger i fortellingen om deres liv, som også omfatter andre betydningsfulle faktorer for livssammenheng og deltagelse, som rus, arbeid, sykdomshistorier, familieforhold osv. Historiene rommer ulike former for marginaliseringsprosesser, og vårt fokus er rettet mot hvilken rolle boligen kan spille i forhold til å motvirke disse prosessene.

De overordnede problemstillingene er knyttet til nettopp dette: *hvordan vanskeligstilte på boligmarkedet opplever betydningen av bolig for sin livssituasjon og hvordan bolig kan brukes som virkemiddel til å motvirke marginaliseringsprosesser.*

Gitt den sammensatte problematikken i målgruppens marginaliserte posisjon, samt ulikheten mellom gruppene personer med rus- og psykiatriproblematikk på den ene side og personer med barnevernshistorie på den andre, finner vi det nødvendig å presisere problemstillingens relevans for flere områder.

For begge målgruppene spør vi etter boligens rolle og betydning for identitet og selvbilde, for stigma og marginalisering, inklusjon og eksklusjon og om boligen er tilpasset eller tilfredsstillende informantens spesielle behov.

For gruppen med rus- og psykiatriproblematikk spør vi spesielt om hvilken rolle boligen spiller i forhold til behandlingsforløp, rehabilitering og ettervern. Her vil vi både etterspørre og være oppmerksomme på muligheter og hindringer for at boligen i økende grad også kan være en arena for rehabilitering og behandling.

For unge som har mottatt tiltak fra barneverntjenesten retter vi i tillegg oppmerksomheten mot den rollen bolig spiller i overgang til myndighetsalder og hvordan barna er forberedt til å mestre det å ha ansvar for egen bolig.

Problemstillingene våre har vært førende for at vi har valgt å konsentrere oss om å få så tykke og rike beskrivelser som mulig fra våre informanter om deres bolighistorie og boligsituasjon. Dette gir grunnlag for en nedenfra og opp-tilnærming hvor vi først og fremst ønsker å bruke deres perspektiver og forståelse av sin situasjon når vi analyserer forholdet mellom bolig og marginaliseringsprosesser (Sverdrup m.fl. 2007).

I den videre analyse og fortolkning av materialet vil spørsmålene være operasjonalisert slik at de har en mer generell og overordnet karakter. De analytiske fortolkende utdypningene av problemstillingene er tett knyttet til de anbefalinger som skal gis til Husbanken om hvordan Husbanken i samarbeid med hjelpetjenester kan bidra til å redusere marginalisering og bostedsløshet for mennesker med sammensatt problematikk og behov for ulike hjelpetjenester.

2 Valg av metode

For å besvare problemstillingene på en god måte mente vi det ville være mest hensiktsmessig med en induktiv tilnærming. Begrepet ”induktiv” vil si at analyse og videre konklusjoner i stor grad blir utarbeidet på grunnlag av det datamaterialet frembringer. En induktiv tilnærming foregår motsatt av en deduktiv tilnærming, der en bygger analyse basert på et sett av teoretiske, logiske sammenhenger, gjerne i form av hypoteser. Induktiv tilnærming egner seg der hvor en ikke har en bestemt teori som skal testes, eller gitte logiske sammenhenger som en ønsker å etterprøve. Men også en induktiv tilnærming bygger på visse antakelser om teoretiske eller empiriske sammenhenger. Antakelsene er imidlertid åpne for å modifiseres eller raffineres på bakgrunn av et nytt datamateriale (Ryen 2002).

2.1 Det kvalitative intervjuet

Vi har valgt å bruke kvalitative intervjuer for vårt formål. Kvalitative intervjuer åpner for informantenes egne formuleringer, og gir dem rom til å vektlegge det de selv anser som viktige og sentrale aspekter ved de fenomenene en er opptatt av (Kvale 1997). Selv om et kvalitativt intervjumateriale ikke trenger å omfatte svært mange informanter, kan det likevel si noe om generelle sammenhenger og hvilke ulike mønstre som avtegner seg (Ryen 2002).

Gjennom intervjuer har vi ønsket å kartlegge både informantenes nåsituasjon, deres livserfaring i forhold til bolig, samt tanker om framtiden slik de selv ser det. Intervjuguide og intervjustruktur er smidd over to lester: narrativ struktur og livsformsintervjuer. Informantens bolighistorie gir en inngang til å gå nærmere inn på hva som mer spesifikt har skjedd i informantens liv ved brudd og endringer i boligsituasjonen. I oppfølging av disse bruddene ønsker vi å ta opp temaer som:

- hvordan informantens hverdagsliv arter seg
- hvilke andre mennesker og kontakter som beveger seg inn og ut av boligen
- hvilke deler av hjelpeapparatet de er i kontakt med
- hva det er de får hjelp til, når de får hjelpen og hvordan
- hva hjemmet eller boligen betyr eller har betydd for den enkelte
- hvilke erfaringer informanten har fra andre oppholdsformer som institusjoner, venner og familie eller bostedsløshet

I en slik tilnærming er det altså kun informantenes fortellinger vi forholder oss til. Dette gir anledning til å fremheve posisjonerte historier om betydningen av bolig for personene det gjelder.

Intervjuguiden (se vedlegg) er semi-strukturert. Det vil si at vi har lagt opp til noen hovedspørsmål og temaer, men samtidig har det vært åpning for endringer i rekkefølgen for nye spørsmål og tema under selve intervjusituasjonen (Ryen 2002).

I denne studien drar vi veksel på det som kalles en narrativ tilnærming. Narrative studier har de siste tiårene utviklet seg til et tverrfaglig forskningsfelt. Det finnes imidlertid ikke bare en, men mange ulike narrative metoder. Narrativ metode kan brukes i form av tekstanalyse, observasjon, intervjuer og/eller audiovisuell innspilling og transkribering. Som begrepet ”narrativ” viser, handler disse metodene om å ta i bruk fortellinger.

En måte å definere en fortelling på, er å peke på noen sentrale elementer som må være tilstede. Disse elementene er et handlingsrom, karakterer og setting og et tema. Vi har valgt å la bolighistorier være det sentrale temaet, informanten selv er hovedperson, mens karakterer og settinger skrives inn av informanten. Som intervjuere introduserer vi ulike aktører (som for eksempel NAV) i fortellingen, og ber om at de blir «skrevet» inn.

Den vitenskapelige interessen for fortellinger handler om den voksende erkjennelsen av at fortellinger representerer en form for kunnskap. Gjennom fortellinger kan vi forstå mer av vår sosiale virkelighet. Det sosiale livet er strukturert gjennom fortellinger, og fortellinger er en ontologisk betingelse for sosialt liv. Fortellinger kan sees som den viktigste formen hvor menneskelige erfaringer kan gjøres meningsfulle. Gjennom fortellinger konstituerer vi vårt verdensbilde og vår identitet (Johansson 2005, Gubrium og Holstein 2009). Fortellinger er også godt egnet til å beskrive de forventninger som knyttes til ulike stigmatiserte rolleposisjoner. Når vi i intervjuene inviterer til en fortelling med en viss kronologi og sammenheng, inviterer vi samtidig den som intervjues til å skape en koherens og innskrive en meningssammenheng slik de selv fortolker denne.

Det finnes mange diskusjoner om hva som skal inngå i narrativ forskning. En av de mest diskuterte skillelinjene går mellom forskning som den muntlige gjengivelsen av bestemte foregående *hendelser* i fortellerens liv og forskning som fokuserer på *erfaringer*. For vårt formål har det vært mest hensiktsmessig å la hendelser i informantens historie være et strukturerende element i intervjuene. Vi har bedt informantene tegne ned en tidslinje over

sin bolighistorie, med fokus på flyttinger og skifte av bostatus. Denne tidslinjen av hendelser blir så et utgangspunkt for å diskutere erfaringer.

Erfaringene får vi først og fremst tak i gjennom livsformsintervjuet, som er en annen form for narrativ tilnærming. Livsformsintervjuet ble først lansert av Hanne Haavind i 1987. Senere har ulike forskere tilpasset denne intervjuemetoden til sine behov. Livsformsintervjuet brukes som et idegrunnlag for å få frem konkrete episoder og handlinger. Selve intervjuet struktureres ved at en fokuserer på konkrete hendelser i kronologisk rekkefølge. Dette er hendelser som har skjedd kort tid før intervjuet. Underveis følger en opp med å spørre mer detaljert omkring episoder, gjerne ved hjelp av stikkord som «hvem gjør hva og hvordan» for å fange opp disse detaljene. Slik kan en også få frem informantens refleksjoner om hvorfor noe skjer som det gjør. Livsformsintervjuene tilpasses ut ifra hva som er kunnskapsbehovet for undersøkelsen. En av fordelene med metoden med tanke på dette prosjektet, er at den kan gi kunnskap om det trivielle og kjerneinnholdet i tilværelsen. Metoden representerer en effektiv måte å fange opp innholdet i folks hverdagsliv (Haavind, 1987, Sagatun 2005). Vi har brukt livsformintervjuets teknikker når tematikken har gått fra hendelse- til erfaringsnarrativ.

2.2 Analytisk brukerperspektiv

Vår tilnærming til analysen er inspirert av metodologien «grounded theory». Analyse innenfor grounded theory gjøres ved at datamaterialet først kodes systematisk gjennom å bruke spørsmål som «Hva er dette?», «Hva skjer her?», «Hvordan fungerer dette?» osv. Deretter samles det som har fått samme kode i kategorier, som analyseres hver for seg og i kontrast til andre kategorier. Prosessen med koding og kategorisering fortsetter til en har funnet begreper som kan samle den erfaringen, situasjonen eller hendelsen som skal beskrives på et mer generelt nivå. Analysen gir utgangspunkt til å gjenkjenne mønstre i datamaterialet. Begrepene som utvikles er teoretiseringer av det lokale feltet, og skal uttrykkes slik at den lokale teorien kan prøves på andre og tilsvarende felt eller sammenlignes med andre teorier utviklet på andre felt. Analyseprosessen kan i praksis foregå mer dynamisk uten at det er helt skarpe skillelinjer mellom utvikling av begreper, kategorier og teori (Corbin and Strauss 2008, Ryen 2002).

Grounded theory-metodologien legger grunnlag for en nedenfra og opp-analyse. Dette er i tråd med tilnærmingen vi har til feltet i denne studien. Vi anlegger et brukerperspektiv, hvor vi har til hensikt å frembringe kunnskap ved hjelp av informantenes fortellinger om sin livssituasjon. Begrepene systemperspektiv og brukerperspektiv brukes også ofte for å beskrive ulike per-

spektiver i praksisfeltet når det gjelder forholdet mellom tjenesteytere og brukere. Et systemperspektiv vil da være på et overordnet nivå, og fokuset er rettet mot hva som er systemets behov for tjenester og organisering. Et brukerperspektiv derimot, fokuserer brukernes behov ved at brukerne er med i behovsdefineringsprosessen av tjenesteutformingen (Sverdrup m.fl. 2007). Vårt valg av et brukerperspektiv handler nettopp om at vi ønsker at det er individuelle representanter for målgruppene som selv skal få definere sine behov gjennom denne rapporten. Dette valget er styrende for både metode og analyse.

2.3 Utvalg og rekruttering

Rekrutteringsprosessen har vært utfordrende. For å skaffe informanter henvendte vi oss til en rekke offentlige instanser, private organisasjoner, samt brukerorganisasjoner som jobber direkte med personer med rus/psykiatri eller barnevern. Det vi etterspurte, var hjelp til å skaffe mulige informanter som kunne viderefremmes til oss. Vi kan kalle disse kontaktpersonene for «døråpnere».

Alle døråpnerne er lokalisert i Kristiansand og omegn. Kristiansand kommune har i dag 18 nødboliger, men disponerer også 6 plasser på «Natthjemmet» tilhørende Kirkens bymisjon. I 2010 hadde Kristiansand kommune 82 husstander i midlertidig bolig 0-3 måneder, og 100 husstander med barn i 0-3 måneder. Midlertidige botilbud er botilbud hvor det ikke inngås leiekontrakt, og hvor man kan oppholde seg hele døgnet (ssb.no¹). Tilsvarende ligger gjennomsnittet for alle kommunene i Norge på 71 husstander uten barn, 0-3 måneder, og 79 husstander med barn, 0-3 måneder. Kristiansand ligger derfor noe over gjennomsnittet i Norge.

Gitt studiens kostnadsramme vil det være fornuftig å foreta datainnsamlingen lokalt, men på bakgrunn av den nasjonale fordelingen av vanskeligstilte er det ikke grunn til å tro at Kristiansand og omegn skiller seg vesentlig fra andre kommuner, og at man her har mulighet for å rekruttere informanter fra alle de målgrupper som en ønsker. Gitt at dette er et felt hvor tilgang til informanter ikke er helt uproblematisk, var det å kunne trekke på nettverket vårt ved rekruttering til utvalgsgruppene en ekstra fordel av å gjennomføre undersøkelsen lokalt.

Vi tok først kontakt med døråpnerne på telefon, før vi ettersendte mer informasjon om prosjektet. De vi kontaktet, var som regel ledere eller avdelings-

¹ N. Bolig - nivå 2 (K) etter region, statistikkvariabel og tid

ledere. Vi var også i kontakt med brukerorganisasjoner. Vi har sendt ut 24 e-poster med informasjon. De fleste vi henvendte oss til var positive til å bidra. I praksis viste det seg likevel at det ofte tok ganske lang tid før vi fikk tilbakemelding. Vårt inntrykk er at i en hektisk hverdag, kan det være vanskelig for ansatte i hjelpeapparatet å prioritere slike henvendelser. Det var derfor nødvendig for oss å purre ovenfor mange av døråpnere. Flere ville vente med å gjøre noe til de hadde neste avdelingsmøte, slik at de kunne få spredd informasjonen til andre ansatte der. Flere gav uttrykk for at de synes de var vanskelig å finne noen informanter som ville være villige til å stille opp til intervju. Vi satte også inn en avisannonse i Fædrelandsvennen, hvor vi etterlyste informanter. Via denne annonsen fikk vi én informant, som selv tok kontakt med oss.

I de fleste tilfellene endte det opp med at de ikke klarte å få noen informanter. Etter hvert begynte det likevel å løsne innenfor gruppen rus/psykiatri. Vi fikk til slutt åtte informanter som kan kategoriseres i denne gruppen. Til slutt måtte vi også dessverre takke nei til tre informanter, på grunn av at de kom inn for sent i prosessen. Å skaffe informanter til gruppen med tidligere barnevernsbarn viste seg å være enda mer utfordrende enn for den andre gruppen. Vi fikk en via avisannonsen, og litt seinere en til via vårt interne nettverk. Begge disse informantene er imidlertid over 25 år, men ettersom de begge ellers har svært relevante erfaringer mener vi at disse er egnede informanter. Å skaffe informanter mellom 18 og 25 år viste seg vanskelig. Vi fikk ingen via barneverntjenesten og henvendte oss derfor til flere private barnevernsinstitusjoner. Fra en av dem fikk vi endelig fire informanter.

Denne studien baserer seg på intervjuer med 14 informanter. Åtte av disse intervjuene er gjennomført med informanter fra utvalgs-kategorien rus-/psykiatriproblematikk, mens seks intervjuer er gjennomført fra utvalgs-kategorien barnevern. De to informantgruppene kan imidlertid ikke skilles skarpt i fra hverandre når det gjelder problematikk. Det kan bemerkes at også innenfor gruppen rus/psykiatri er det flere informanter som har barnevernsbakgrunn. I barnevernsgruppen er det også noen som har eller har hatt problemer når det gjelder rus eller psykiske lidelser.

Blant gruppen rus/psykiatri, er det to informanter som bor i kommunale eneboliger/rekkehus. De andre bor i lavterskelboliger eller fellesboliger som er rettet mot bostedsløse og/eller personer med rus-/psykiatriproblematikk. Alle informantene, bortsett fra en av de kvinnelige informantene, bor alene. Den ene kvinnelige informanten bor sammen med et barn. Av de til sammen 14 informantene er det bare fire kvinner. Det har altså vist seg lettest å rekruttere menn. Dette tror vi blant annet henger sammen med at der vi lettest har

fått tilgang på informanter, har vært rus-/psykiatriboliger for menn. Dette harmonerer med funnene i Dyb og Johannesens kartlegging fra 2009 hvor de finner at tre fjerdedeler av de sporadisk eller langvarig bostedsløse er menn. Informantene er i aldersgruppen 30-59 år i rus- og psykiatrikategorien og 18 til 37 år i gruppen med erfaringer fra barnevernet. Det er med andre ord et relativt stort aldersspenn på informantene. Datamaterialet vil derfor representere erfaringer knyttet til bolig fra ulike livsfaser og generasjoner.

2.4 Erfaringer fra intervjuene

Personlige fortellinger gjenspeiler både en persons indre liv og den sosiale virkeligheten som en person er en del av. Fortellinger blir formet, omformet og påvirket både av samfunnet, den kontekst den fortelles i og hvem den fortelles til. Gubrium og Holstein (2009) hevder at det de betegner som den "narrative virkelighet", handler om både innholdet i fortellingen og aktiviteten knyttet til historiefortelling. Det vil si at fortellinger ikke bare blir fremført, de blir også formet gjennom sosial samhandling. Fortellinger må sees i sammenheng med hvem som er publikum og med hvilken hensikt de blir fortalt. Som en konsekvens av dette bør en forsker legge ekstra merke til hvordan hun/han deltar i en intervjusituasjon, og gjerne synliggjøre dette (Gubrium og Holstein, 2009).

Intervjuene ble gjennomført av to kvinnelige forskere fra Agderforskning. Den ene er sosiolog med erfaring fra arbeid med inkluderende arbeidsliv i NAV og den andre er sosionom og statsviter med erfaringer fra førstelinjetjeneste i rusfeltet. Med denne bakgrunnen har de en fortrolighet med tjenesteapparatet i møte med brukere som kan bidra med å skape trygge rammer rundt et intervju. Samtidig skiller vi oss vesentlig fra brukerne ved å ha høy utdanning, jobb og en status som kan bidra til å skape en avstand mellom informant og intervjuer. For intervjusituasjonen ble det derfor viktig å framheve forskerens rolle som et redskap og talerør for informanten.

At informantene stilte opp frivillig, uten løfte om noen form for kompensasjon for sin tid, underbygger følelsen av at informantene opplevde sin historie som viktig og relevant for å kunne bedre situasjonen for vanskeligstilte generelt, og ikke for egen vinning. Den delvis selvrekrutterende prosessen og frivilligheten i deltagelsen kan gi et utvalg som er positivt skjevt i forhold til andreorientering og formidlingsbehov.

Vi ønsket, i den grad det lot seg gjøre, å foreta intervjuene i informantenes egne boliger (dette er avhengig av hvorvidt de har bolig og om de har anledning til å ta imot oss i boligen). Om mulig ville vi både intervju informanter

som har bolig, samt informanter som ikke har egen bolig på intervjuetidspunktet. Ved å foreta intervjuene i informantenes egne boliger, der hvor en slik fantes, ville vi også få anledning til å foreta observasjoner, og dermed få et rikere datagrunnlag.

I gruppen for rus/psykiatri, ble tre av intervjuene gjort i selve boenheten. Tre andre intervjuer ble gjort i bygget hvor informanten bodde, og to av disse informantene viste oss selve boenheten. I de to siste intervjuene ble intervjuet gjort hos en brukerorganisasjon. Her var det planlagt at vi også skulle besøke boligen de bodde i, men ettersom intervjuene tok lengre tid enn antatt, ble det ikke tid til besøk. Flere av disse informantene har uttrykt at de var usikre på å vise frem hvordan de bor, ofte fordi de mente det var for rotete, men de fleste har altså valgt å gjøre det likevel.

Intervjuene har forløpt relativt ulikt, noe som gjenspeiler at vi har med ulike individer å gjøre. Intervjuene i rus/psykiatri-gruppen har vart fra ca. 45 minutter til over to timer. Vi hadde mål om at intervjuene skulle flyte mest mulig som en vanlig samtale, selv om det ville være mange innslag av spørsmål fra vår side (Ryen 2002). I noen tilfeller har vi stort sett fulgt intervjuguiden uten store endringer, i andre tilfeller har vi måttet tilpasse intervjuet mye mer på informantens premisser. I alle tilfellene har det likevel vært noen eller mange innslag som ikke var del av intervjuguiden. Selv om noen intervjuer har tatt relativt lang tid på grunn av mye informasjon som ikke strengt tatt var del av intervjuguiden, har dette stort sett vært nyttig for å øke forståelsen av informantenes tilværelse.

For fem informanter i gruppen rus/psykiatri har det fungert å bruke en tidslinje for å skrive/tegne ned deler av sin bolighistorie. I de andre tilfeller har ikke det vært aktuelt, enten av praktiske årsaker, som mangel på et bord å skrive på, eller fordi informanten var i en tilstand der det ville være for krevende å skrive i tillegg til å snakke. Da måtte vi finne andre måter å få fortalt bolighistorien på.

Materialet består av til sammen 14 intervjuer med varighet fra 30 minutter til 2 timer. Alle intervjuene er transkriberte og foreligger som tekst.

2.5 Ethiske utfordringer

Vi møtte på flere etiske utfordringer, både i forbindelse med rekrutteringen og under selve intervjuet.

Når det gjelder rekrutteringsfasen, brukte vi som tidligere nevnt døråpnere, ettersom det var den beste måten å nå ut til målgruppen med informasjon om prosjektet. Personene i målgruppen valgte da å gi beskjed til døråpnerne om hvorvidt de kunne tenke seg å delta i prosjektet, og døråpnerne formidlet deres kontaktinformasjon til oss. Dette førte til at døråpnerne også fikk kjennskap til prosjektets informanter, noe som kan være uheldig ettersom disse er i kontakt med informantene gjennom sin jobb (ofte dreide det seg om at de var ansatt i bokollektivet). Men slik vi så det, var dette den beste måten å komme i kontakt med målgruppen. Det ville vært vanskelig å rekruttere samtlige gjennom avis eller liknende, og det finnes ikke noe offentlig tilgjengelig register over mennesker med den aktuelle problematikken. Vi kunne ha bedt personer i målgruppen om selv å ta kontakt med oss, men dette kunne være en potensiell hindring for å få informanter. Denne problematikken aktualiseres i presentasjonen av funnene fra dataene våre når informantene skal anonymiseres. For å unngå faren for gjenkjennelse, vil vi unnlate å fortelle om enkelte kjennetegn ved informantene.

Under selve intervjuet møtte vi på etiske utfordringer knyttet til enkelte informanters tilstand. Noen av informantene var tydelig ruspåvirket. Men ettersom dette er deres hverdag, ville det være umulig å få intervjuet samtlige informanter i edru/nykter tilstand. Vi har derfor valgt å intervju informantene i den tilstand de befant seg i på det tidspunktet intervjuet var avtalt. Det må også nevnes at samtlige informanter var i stand til å svare for seg på en forståelig og sammenhengende måte.

Under intervjuene har det ofte kommet opp svært sterke personlige erfaringer og fortellinger. Dette var noe vi til dels var forberedt på og vi hadde diskutert vår rolle som forskere på forhånd. Det å være bevisst på at en er forsker og ikke terapeut, mener vi er viktig. Men det å fortelle sin livshistorie, særlig når denne har vært problematisk, vil naturlig nok involvere en del følelser.

I slike intervjuer fremskaffes også mye sensitiv informasjon og databehandlingen i etterkant er krevende. På grunn av intervjuformen kom det tidvis fram sensitive opplysninger knyttet til forhold som hendelser i oppvekst eller tredjepersoner som ikke er direkte relevant for prosjektet. Slike opplysninger er ikke tatt med i rapporten, blir slettet fra materialet og vi erkjenner et spesielt etisk ansvar for at informasjon som ikke er relevant for prosjektet ikke "misbrukes". Alle informantene har blitt anonymisert i rapporten. Både direkte identifiserbare opplysninger og indirekte identifiserbare opplysninger (som alder på søsken og foreldre, bosted og lignende) har blitt endret eller

utelatt. Informantene er gitt fiktive navn. Forskerne står ellers ansvarlig inne for at prosjektet er foretatt på en etisk forsvarlig måte.

Studien er for øvrig godkjent gjennomført av Personvernombudet for forskning, NSD.

3 Sårbarhet og risiko for bostedsløshet

Våre informanter har ikke det vi kan regne som «normale» livsløp eller boligkarrierer. Det vil si at de ikke har en progresjon når det gjelder å ta utdanning, få jobb og etablere seg med familie som ligger til forventninger om livsløpet. Når det gjelder bolig, følger de heller ikke en utvikling hvor en først leier, før en kjøper seg inn i boligmarkedet og så forblir i dette markedet det meste av livet. De er stort sett ualminnelige når det gjelder bolig og livsløp.

Det er flere faktorer som gjør at informantene/målgruppene har større sårbarhet og risiko for bostedsløshet enn befolkningen for øvrig. De har ofte vært utsatt for en rekke faktorer i oppvekst, og videre i livsløpet, som gjør dem spesielt utsatte. Det er faktorer som uheldige oppvekstvilkår, mangelfull skolegang, dårlig tilknytning til arbeidslivet, psykiske lidelser og rusproblemer. Det som kjennetegner bolighistorien til mange av informantene er at de har bodd mange steder og at de har flyttet mange ganger. Enkelte av dem nevner over 20 ulike steder. Å flytte ofte kan ha mange konsekvenser for integrasjon og sosial tilhørighet i samfunnet. Uten en fast base, et hjem, hvor en bor over lengre tid, blir den lokale forankringen svak, og med mindre sjanse til å være del av det sosiale felleskap som et nabolag kan gi (Dyb 2004). Denne problematikken, samt faktorer i informantenes liv, samsvarer i stor grad med typiske trekk ved bostedsløse på landsbasis.

Unge som har mottatt hjelpetiltak fra barnevernet har ofte mindre mulighet til å få hjelp fra familienettverket, siden de ofte har mer sårbare familierelasjoner enn det andre unge har. Unge generelt befinner seg i en vanskelig situasjon på boligmarkedet, og er ofte avhengig av hjelp fra familien, på grunn av ustabil eller lav inntekt, liten egenkapital og høye boligpriser. Informantene våre i barnevernsgruppen er i en spesielt utsatt situasjon på boligmarkedet siden de ofte ikke har hatt denne hjelpen fra familien, og dette kan vanskeliggjøre overgangen til egen bolig.

Informantene i begge målgruppene våre er sårbare på boligmarkedet, og står i fare for å havne i en situasjon som bostedsløse. De er også sårbare med tanke på å tåle «brudd» i boligkarrieren, noe som er med på å forsterke faren for bostedsløshet. Ved å sikre boliger for vanskeligstilte, forebygger man også bostedsløshet. Marginaliseringsprosesser hvor personer blir ekskludert fra boligarenaen eller boligmarkedet, kan resultere i bostedsløshet. Politiske føringer retter seg inn mot å forhindre slike marginaliseringsprosesser generelt, og tillegger boligen en spesiell rolle i disse. Boligen ses på som en av de mest grunnleggende arenaer for å bygge et liv.

3.1 Uforutsigbarhet og sårbar økonomi

Bolighistoriene gjenspeiler en situasjon med stadig usikkerhet knyttet til bo-situasjonen. Usikkerheten blir til dels skapt av den økonomiske situasjonen de er i. Svak økonomi medfører et stadig spørsmål for informantene om hvor lenge man kan bo et sted før man mister det. De har også vansker med å skaffe boliger på det private leiemarkedet, fordi de har liten oversikt og handlingsrom når det gjelder egen økonomi. Generelt kan vi si at svak økonomi fører til en kontinuerlig uforutsigbarhet når det gjelder boligforhold.

Svak økonomi henger igjen sammen med at mange av informantene ikke har fått innpass på grunnleggende områder som utdanning og jobb. De har i store deler av livet vært avhengig av stønader, og har hatt en marginal tilknytning til arbeidsmarkedet. Det gjelder samtlige informanter i gruppen rus og psykiatri, og en av informantene innenfor barnevern. Når det gjelder informantene i barnevernsgruppen, er flere av dem så unge at de enda ikke har særlig mye erfaring med jobb og utdanning. Vi ser imidlertid at også at blant de yngste innenfor barnevernsgruppen, er det enkelte som strever med utdanning og jobb.

I gruppen rus- og psykiatri har mange påbegynt ulike typer utdanning og hatt ulike jobber. Informantene kommer med mange eksempler på at de har flyttet, gjerne til andre deler av landet, i forbindelse med jobb og utdanning. Jobb og utdanning inngår dermed som en del av bolighistoriene deres. For informantene som tilhører rusgruppen ser vi at flytting i forbindelse med jobb og utdanning brukes som strategi for å komme seg ut av rusavhengighet. Periodene kan fremstå som glimt av «normaltilværelse», også når det gjelder bolig. For de fleste er mye av livsløpet preget av rus, og de lykkes ikke med å fullføre utdanningsløp eller få varige arbeidsforhold.

Alle informantene innenfor rus- og psykiatrigruppen mangler utdanning, gjerne også fra grunnskolen. Det vil si at de er ekskludert fra store deler av arbeidsmarkedet. *Per* sitt tilfelle er illustrerende for flere av disse informantene:

-I 5. klasse begynte jeg å røyke. Narkotika i 7. Begynte eksperimentering for fullt. 8. klasse gikk jeg ikke. Fikk begynne i 9. for å få karakter, ble kastet ut etter et halvt år. Bare gikk opp til eksamen for å bestå. Har egentlig ikke grunnskolen, kanskje bare på papiret. (Per)

Det er likevel flere av dem som forteller at de i perioder av livet har hatt ulike ufaglærte jobber. De oppgir blant annet å ha jobbet som sjømenn, mekanikere, snekkere, fiskere, hesteoppdrettere og murere. Flere av dem har i løp-

pet av livet levd et tilnærmet «normalt» liv, hvor de har hatt jobb og fast bolig. Dette kan være lett å glemme dersom en møter dem i rusperiode.

Per var på «riktig vei» etter en lang og turbulent periode. Han flyttet da til en annen del av landet:

-Jeg har sittet i fengsel, vært på kjøret, innom NAV. Tok skole, tømmerlinja. Begynte som mekaniker, tok maskin/mekaniker men fikk ikke standpunkt. Jeg gikk en 10 år uten skole, med ingenting. Så begynte jeg på Evangeliesenteret, søkte meg inn på skolen (tømmerlinja) der. Vanlig skole, bodde på internat. Gikk ut og begynte å jobbe i (bedrift). Stort sprang i riktig verden. (Per)

Enkelte gir uttrykk for at de har hatt stor arbeidskapasitet, blant annet *Jan*. Han mangler også grunnskoleutdanning, men har klart å skaffe seg ulike ufaglærte jobber. Han flyttet også bort og fikk jobb etter en vellykket rehabiliteringsperiode:

Jeg startet oppe hos hesteoppdretteren, etter hvert måtte jeg ut på det vanlige arbeidsmarkedet. Jeg fikk meg jobb på noe som het (bedrift). Der ble jeg kjempegodt likt, jeg tok alt. Det var en produksjonslinje jeg ble stående på. Jeg gikk gjennom produksjonslinjen på et år, det var ingen som hadde gått gjennom den så fort som jeg gjorde. Jeg ble plutselig stående på pressa, det var en mann som hadde stått der i de 15 årene sjappa hadde vært drevet. Plutselig fikk jeg den jobben. (Jan)

I denne perioden kom informanten også mer i en «normaltilstand» når det gjaldt bolig. Han var samboer og hadde et barn. Vi ser i sitatet over at jobb følger i etterkant av rusbehandling. Det er også tydelig at utdanning gjerne påbegynnes i kombinasjon med rusbehandling. Det forteller *Lars* om:

Har du vært i behandling/rehabilitering?

-Ja

Har du bodd i egen bolig under dette?

-Ja. Bare to ganger har jeg seriøst gått inn for å få noe ut av slik behandling. Det ene gangen var på (behandlingsenter). Der var jeg i 6 mnd. Gjorde meg ferdig med studiekompetanse. Begynte på ADH, ex.phil., på gl. Sentralsykehuset. 3 ganger i uka tok jeg bussen ned. (Lars)

Lars forteller videre at han har gjort to seriøse forsøk på rehabilitering, hvor det ene inkluderte planer om attføring, men begge har mislyktes. Grunnen til at det første forsøket feilet, forklarer han med at han ble motarbeidet av sosialkuratoren, uten at han forstår hvorfor. Dermed vendte også resten av oppfølgingsapparatet seg mot ham:

-Jeg hadde betalt semesteravgiften og sånt. Så skulle det være møte med boligkontor, arbeidskontor og alle sånne instanser. Der skulle jeg har vært med, hadde krav på det. Da ble det forespeilet at det var ikke noe for meg,

jeg fikk ikke være der. Jeg vet ikke hva han (kuratoren) sa for noe, men jeg har hørt noe. Han fortalte masse løgnhistorier. Han begynte med at han ikke kunne gå god for at jeg hadde studiekompetanse. Det hadde jeg jo. Han må ha sagt mere, for plutselig hadde arbeidskontoret sagt at hvis ikke det ble godkjent fikk jeg ikke opplegget godkjent som atføring... (Lars)

Flere av informantene har hatt gjentatte runder med rehabiliteringsforsøk og påbegynte utdanningsløp. Manglende grunnskoleutdannelse og dårlige erfaringer fra skolen, gjør imidlertid veien til utdanning lang. Ikke minst kombinert med annen type problematikk. *Per* har hatt flere skuffelser, hvor han har opplevd at NAV ikke har fulgt opp eller har stanset det han var i gang med, og han fremstår nå som desillusjonert:

-Begynte på kurset. Halvårskurs, det man skal lære på 3 år på ett. Gikk greit, hadde de andre fagene så trengte bare hovedfagene. Hadde gått der 1-1,5 måned. Ansvarsgruppemøte på NAV: Dette skulle de dekke. De hadde kjøpt bøker, fått lesebriller. Så sier de etter 1,5 mnd fra skolen at du må slutte, fordi de hadde ikke fått innbetaling fra NAV og NAV ville ikke at jeg skulle gå på den skolen. De hadde ikke midler. Så måtte jeg gå hjem uten skole eller annet tilbud. Har ansvarsgruppemøter hvor man kan ta opp ting, legge planer.

Har du hatt noe å gå til etter det?

-Etter dette har jeg blitt så oppgitt. Skal ikke dette ned, skal fortsette. Men når jeg møter sånn motgang, ikke en gang, men gang på gang. Hvis jeg begynner på ny skole, hva skjer der? (Per)

Per føler seg helt motarbeidet av tjenesteapparatet, og tør ikke begynne på ny utdanning.

Med et svakt utgangspunkt fra grunnskolen og opplevelsen av at tjenesteapparatet ikke samarbeider, er ikke forutsetningene gode for å fullføre utdanning. Manglende integrasjon på jobb- og utdanningsområdet, bidrar til at de fleste av informantene lever på stønader. I motsetning til majoriteten av befolkningen, tilsier informantenes bakgrunn at de vil fortsette et liv med dårlig økonomi, fordi det er liten sannsynlighet for at de kommer inn i et stabilt arbeidsforhold. Majoriteten av dem som er registrert bostedsløse i Norge har sosial stønad eller trygdeytelser som eneste inntekt.

Dårlig økonomi har ulike utslag på boligsituasjonen. Det er flere eksempler blant informantene på at de har måttet flytte på grunn av økning i husleie. Økning i husleie kan sees som en stadig overhengende trussel. Her forteller *Anne* om hvorfor hun måtte flytte fra en nødbolig, det vil si en campingplass:

Hva gjorde at du flyttet?

-Det var fordi at huseier skrudde opp husleien, de kan gjøre det hvert år (...) Teit opplegg på (nødbolig), for da jobba jeg der. I begynnelsen hadde jeg billig husleie, helt til det ikke var noe mer å gjøre. Så skrudde han opp husleien og satte den opp tilbake i tid. Så jeg var ikke klar over det, det var ikke god kommunikasjon mellom meg og han, plutselig skyldte jeg en haug uten at jeg var klar over det selv. «Nå skylder du fra oktober» og da hadde jeg betalt inn litt. Da ville ikke de gå inn og hjelpe meg. (Anne)

Det kan her se ut som at informanten blir utsatt for en ulovlig økning av husleien, ved at den blir satt tilbake i tid. Dette kan være et eksempel på at mennesker som er i en svak økonomisk situasjon, i større grad enn andre kan bli utnyttet på boligmarkedet.

Vi ser videre at informanten fremstiller NAV som lite villig til å bidra da husleien økte. Det at NAV er lite fleksible i forhold til økt husleie, er det flere informanter som uttrykker. *Per* beskriver hva som skjedde da husleien ble økt med 1000 kroner:

-Jeg måtte ut. Nektet litt på det. Mente kommunen uten å gi bostøtte heller kunne supplere med den 1000-lappen og mens de pusset opp kunne jeg bo i leiligheten eller flytte til min mor et par uker. Det var helt umulig. De hadde ikke lyst til å diskutere det engang, var bare sånn det var. Så snakket jeg med huseieren og sånn, de hadde ikke tiltenkt noen denne hybelen. Hun hadde fått telefon fra NAV at de ikke ville dekke denne videre for meg. De hadde sagt opp leiekontrakten, den sto i disses navn. Så lurte jeg på om ikke jeg kunne skrive leiekontrakt, men det kunne jeg ikke på grunn av tvungen forvaltning. Da måtte NAV gå inn og de ville de ikke. Det gjør det ufattelig vanskelig med alt mulig. Bare å se på hybel er et kjempekaos, jeg vet ikke om jeg har penger. Kan jeg si ja til et depositum på 10000, husleie på 6000. Hva kan jeg si ja og nei på? Det får jeg ikke svar på. (Per)

Ifølge *Per* ble altså leiekostnadene økt og NAV ønsket ikke å dekke denne økningen. Han har heller ikke bostøtte. Ettersom han er under tvungen forvaltning, og avhengig av inntekt fra NAV, har han lite eget handlingsrom på det private leiemarkedet og til å finne en ny bolig. Resultatet blir at han ikke har noe annet alternativ enn å flytte hjem til sin mor. Dette er etter en periode hvor han har bodd stabilt i samme bolig i fire år, og han selv har opplevd at det har vært en positiv utvikling. Etter dette han ble bostedsløs og endte i den kommunale boligen med dårlige boforhold. En annen informant gir uttrykk for at økning av husleien kan være et strategisk grep fra huseier for å få ut en uønsket leietaker, men dette ser ikke ut til å ha vært tilfellet her. Ved et annet tilfelle er det ikke problemet at husleien som går opp, men at den blir vurdert som for høy fra kommunens side:

Jeg ble hevet ut av en kommunal bolig jeg hadde, leie som var for høy for meg var det noen som fant ut. Det året jeg ble tilkjent uføretrygd, hadde jeg bostøtte. Jeg hadde helt kontroll på det. Bostøtten skal dekke husleien, men jeg fikk brev om at jeg ikke fikk bostøtte lenger fordi jeg hadde for høy inntekt året før. Det er folk jeg kjenner fra vi var unger som sitter i sosialtjenesten, som har rust seg i ungdommen og jeg kunne laget mye trøbbel for. De sitter og «vet» hvordan situasjonen din er. Jeg var utlending på papiret, så trekker sosialen for alle de årene du har fått sosialhjelp. Så de trakk mer enn de hadde lov til. Det visste ikke jeg. Hadde jeg visst det jeg vet i dag hadde det vært en helt annen situasjon. Jeg påpekte at i den loven sto det at hvis det er sprik mellom reell inntekt og selvangivelsen, så er det de reelle inntektene som skal telle. Det hjalp ikke noe det. (Hans)

Som vi ser ovenfor, har *Hans* liten oversikt over sin egen økonomi. Han oppdaget derfor ikke at han blir trukket for mer penger enn han skal. Han blir også uventet fratatt bostøtten. Han peker også på at det ikke tas hensyn til hva som er den reelle inntekt i vurderingen av bostøtte. Hans økonomiske realitet er at han ikke får pengene til å strekke til det mest nødvendige i hverdagen. Han får bostøtte, men har store medisinsutgifter som han må dekke selv. Han har ikke nok penger til mat:

- Jeg har en husleie på 6000, godt og vel. Og da har jeg ca. 5-5500 igjen.

- Får du bostøtte?

- Ja, men likevel er det veldig knapt. Det er sånn at man må gå på matutlevring for å få det til å gå i hop. (Hans)

Med så stram økonomi har han også store problemer med å betale strømreregningen, som ikke er inkludert i leien. Han forteller at han var uten strøm i halvt år, og skylder nå 19 000 kroner i strømreregning. Han synes også det er vanskelig at han har så lite penger siden han har en datter han har samvær med. Han har søkt om ung ufør, i håp om å lette den økonomiske situasjonen:

-Har ikke fått igjennom ung ufør ennå. Det er noe jeg driver og anker på. Var inne i systemet allerede som 12-åring og da burde jeg vært kvalifisert. Men har jobbet både on- og offshore i 10 år og da har jeg fått svi for det og har ikke fått nok pensjonspoeng til å få mer enn minstepensjon. (Hans)

Også *Jørgen* håper at han vil få innvilget ung ufør-trygd, slik at han får høyere inntekt. Han bor i en fellesbolig for rusmisbrukere, men ønsker å flytte i servicebolig, Det mener han at han ikke har mulighet til med den inntekten han har nå.

-Jeg har kun trygda, så får jeg bostøtte. Det er bare å lage det til og trekke meg der. Så skal jeg klare meg. Hvis jeg får ung ufør blir det 4000 mer i mnd. Da får jeg ikke så høy bostøtte, så får svi for at en øker litt inntekt. Det er et

råttent og dumt system, synes jeg. Men er det sånn, så er det sånn. Får bare innfinne seg i det. (Jørgen)

Til nå har vi kun omtalt informanter i rus/psykiatri-gruppen når det gjelder økonomi. I barnevernsgruppen er bildet mindre entydig når gjelder den økonomiske situasjonen. Noen av dem har dårlig økonomi, mens andre har greier seg bedre. *Lise* befinner seg i den første gruppen og sliter med økonomien. Hun opparbeidet seg stor gjeld en periode, og satt igjen med kun 200 kroner i måneden etter at NAV hadde trukket alle gjeldskostnader.

-Jeg hadde all den gjelda før. Så de trakk...

Ja, da gikk automatisk mesteparten ut?

-Ja, mer enn de hadde lov til. Det var tøffe tider. Da var det 200 kr i måneden å leve for etter alt var betalt. (Lise)

De 200 kronene skulle også rekke til mat. Hun sier at hun prøvde alt for å få NAV til å endre trekkgrunnlaget, men uten å nå igjennom. Det ble til slutt hennes samboer som klarte å få NAV til å innse at de trakk henne så mye at det var over grensen for hva som var lovlig.

Lise etterlyser bedre samordning mellom NAV og Husbanken. Hun fikk ikke bostøtte i perioden hun hadde gjeldsproblemer. Hun mener at det bør tas mer hensyn til en persons reelle inntektssituasjon. Hun mener at Husbanken og NAV burde ha et system for å se den totale økonomiske situasjonen til en person og heller vurdere stønader og støtte ut i fra det:

-Ja, sånne etater som NAV. Det er sikkert mye å gjøre, fordi Husbanken er et sted og NAV over hele Norge. Men om de så bare hadde et skjema for spesialtilfeller. Det er ikke alle som sitter i situasjonen jeg var i. Men legger ved et skjema, «er det noe vi bør vite».

Ja, de burde hatt en samtale etterpå for å forstå bildet?

-Ja, enten det eller at du skriver en kort historie om hvorfor du er der du er i dag. Så kan de, i det du har skrevet under, ringe og sjekke om de opplysningene stemmer. I korte trekk, selvfølgelig, de trenger ikke hele livshistorien. Men om det stemmer at hun tjener så lite, har så mye trekk og så videre og så heller dømme ut fra det. Heller enn inntekt, utgift, de bryr seg ikke om gjeld. Det blir for lite menneskelig å gjøre som nå og en som har dårlig råd fra før av kan havne i bønn på grunn av det nei-et. Det er et stort ansvar de burde ta alvorlig. For hvert nei jeg fikk ble jeg enda mer deprimert. (Lise)

Kari er også i gruppen som har mottatt hjelpetiltak fra barnevernet. Hun leier en leilighet alene, på det private markedet. Hennes eneste inntekt er borteboerstipend på 5200 kroner i måneden, og husleien er på 5000 kroner i måneden. Dette blir stramt økonomisk:

- *Jeg betaler 5000, så jeg har egentlig ikke noe utenom. Jeg er hos mamma og de og spiser middag noen dager i uka, og får noen penger av de. (Kari)*

Her ser vi at hun ikke hadde hatt mulighet for å klare seg økonomisk dersom hun ikke hadde fått noen form for hjelp hjemmefra. Hun sier at hun aldri har sett på kommunale boliger som et alternativ, ettersom hun synes at det bor for mange rusmisbrukere i disse områdene. Kari måtte flytte hjemmefra som 16-åring, og har hatt flere boliger i løpet av de siste to årene:

- *Det her er den tredje. Det var noe kluss med at jeg ikke fikk de pengene jeg skulle ha. Så da hadde jeg ikke råd til å betale, så da bodde jeg litt hos foreldrene til typen min. Han jeg var sammen med før. Da bodde jeg litt hos dem, for da slapp jeg å betale for mye. Når jeg hadde ordnet med pengene flyttet vi ut igjen. Da flyttet jeg og han sammen. Så flyttet vi langt vekk, til (kommune). Det var litt langt for meg å kjøre moped hver dag til skolen. Så da måtte vi flytte ned igjen, og da flyttet jeg til der jeg bor nå. (Kari)*

I dette kapittelet har vi sett at flere av informantene har en økonomisk situasjon som det er vanskelig å bedre. Dette gjelder særlig informantene innenfor rus- og psykiatri. Her ser det fleste ut til å ha svake forutsetninger for å komme seg over i jobb og utdanning, eller andre forhold som vil endre økonomien deres vesentlig.

I barnevernsgruppen, er de fleste informantene yngre, og vi vet ikke hvordan deres fremtid vil bli. På nåværende tidspunkt klarer enkelte av dem seg bra når det gjelder jobb og utdanning, mens andre strever.

Innenfor gruppen rus og psykiatri, lever alle på stønad, og de fleste har få eller ingen jobbmuligheter. Flere forteller at de har gjeld som de ikke klarer å bli kvitt. Enkelte informanter påpeker at det ikke blir tatt hensyn til gjeld når stønadsgrunnlaget og andre støtteordninger beregnes. Denne situasjonen fører til at de ikke har råd til helt nødvendige ting i hverdagen. Ikke minst påvirker dårlig økonomi ulike forhold når det gjelder bolig. De har problemer med å betale husleie og driftsutgifter til bolig. En annen faktor er at flere uttrykker at de har liten økonomisk forutsigbarhet når det gjelder utgifter til bolig. Usikkerhet når det gjelder om og hvor mye de kan få i bostøtte, bidrar til denne uforutsigbarheten. I deres økonomiske situasjon, kan relativt beskjedne økninger i husleie eller andre boutgifter føre til at de mister boligen, dersom tjenesteapparatet ikke er villig til å bidra.

På bakgrunn av hvordan informantene fremstiller sin situasjon, kan det være gunstig at vanskeligstilte på boligmarkedet gis bedre mulighet til å planlegge

og styre mer over egen økonomi, slik at de lettere kan beholde en bolig over tid

3.2 Risiko for bostedsløshet

Flere av informantene forteller at de i perioder av livet har vært uten bolig. Det kan være i etterkant av samlivsbrudd, etter at de har mistet eller blitt kastet ut av en kommunal bolig eller etter fengselsopphold eller rehabilitering. Slike faser der en er på vei fra en livssituasjon til en annen, kan vi kalle overganger. Bolighistoriene vitner om at informantene er sårbare under slike overganger. De har en svak tilknytning til boligmarkedet, og et dårlig økonomisk og sosialt sikkerhetsnett. Disse faktorene medfører at overganger skaper risiko for bostedsløshet.

For flere av informantene innen rus- og psykiatrigruppen, ser det ut til å være relativt små marginer mellom å ha en bolig og å være bostedsløs. Det å ha perioder uten fast bolig er relativt vanlig for personer med rusproblemer. Opphopning av problemer er kjennetegn ved mange bostedsløse, deriblant rusproblemer.

Dyb (2004) beskriver tre faser i et utviklingsforløp som fører til permanent hjemløshet. Den tidlige fasen består av unge som enten planlagt eller uplanlagt har flyttet hjemmefra. Dersom flyttingen er planlagt, flytter de gjerne til hybel eller lignende. Dersom de blir kastet ut herfra, kan de havne i en risikosone for bostedsløshet. De kan måtte flytte midlertidig hos venner og slektninger. Noen vil så løse problemene med å flytte hjem eller finne et nytt bosted. Dersom de ikke finner en slik løsning, står de i fare for å havne i neste fase.

I middelfasen benyttes venner og slektninger i mindre grad. I denne fasen benyttes mer og mer hospitser av ulike typer, og noen bor ute, gjerne i lengre perioder. De ser ut til at jo lengre en befinner seg i denne fasen, dess vanskeligere blir det å komme tilbake i stabile og permanente forhold. En har da stor risiko for å gå over i den sene fasen.

I den sene fasen bor de fleste i hospitser eller okkuperte hus, og en del bor ute over lengre tid. De fleste som befinner seg i denne fasen er involvert i kriminalitet eller stoffmisbruk. Mange har problemer med å få innpass selv på hospits, fordi de anses som for problematiske. De tre fasene behøver ikke følge en lineær utvikling (Dyb 2004).

Våre informanter synes å ha beveget seg frem og tilbake mellom fasene. *Jan* har blant annet bodd ute på sommerstid, etter at han ble kastet ut fra et bofellesskap. Her beskriver han hvordan det er ikke å ha et fast bosted:

-Ja, det er ikke noen dans på roser å ikke ha noe fast sted å bo. Å leve oppå andre hele tiden er slitsomt. Selv om folk sier du er hjertelig velkommen og du kan komme og gå som du vil, så er det et eller annet inne i meg som gjør at jeg får det ikke til etter hvert. (Jan)

Periodene som bostedsløs kan også være preget av mye rus. Noen av dem har i slike perioder bodd hos familie, andre har sovet «rundt forbi» hos venner/bekjente eller utendørs. Disse «overgangsfasene» kan derfor ses som risikofaser for bostedløshet for gruppen disse informantene representerer.

Dersom de først mister en bolig, kan det ha vanskelig for å skaffe en ny. *Anne* ble stående uten bolig etter at huset brant:

-Hadde ingen plass å gjøre av meg og kommunen, Nav var ikke de som hev seg rundt og skulle finne en bolig. Har i ettertid hørt at de kunne leid meg inn på hotell om det var det om å gjøre, men det gjorde de aldri. Så jeg gikk i 2 uker og lurte på hva jeg skulle gjøre. Jeg bodde hos mamma i 2 uker, men det er begrenset hvor lenge du vil bo hos din mor. (Anne)

Denne informantens vanskelige situasjon på boligmarkedet var allerede kjent for kommunen før brannen. Likevel ble hun selv blir ansvarlig for å skaffe en ny bolig etter at hun brått blir stående uten bolig for seg og sønnen. Det var da hun endte opp i en nødbolig på en campingplass. Der ble hun boende i 1,5 år. Brannen førte altså til at hun kom i en enda vanskeligere boligsituasjon.

Jørgen har hatt mange perioder som bostedsløs. Innimellom har enkelte hatt en mer fast bolig, og også flere samboerforhold som har vart over mange år. Etter at et forhold tok slutt, har han gjerne endt som bostedsløs igjen:

-Første årene bodde jeg hos kvinnfolk. Jeg bodde hos henne i 6 år. Så ble det slutt med henne. Så ble det noe galt der. Så ble det til å bo på landeveien, sove hos kamerater og sånn. (Jørgen)

Hos *Jørgen* fremstår periodene som samboer som avbrekk fra tilværelsen som bostedsløs:

-De første årene var jeg som sagt på barnehjem, fosterhjem, fosterhjem, spesialskole, ungdomsfengsel, fengsel, fengsel i 10 år. Så ble det flakking. Sove hos andre inntil jeg fant en jente. Flyttet inn til henne og ble boende så og så lenge. Noen en måned, noen et halvt år. Noen 3 år. Noen 6 år. (Jørgen)

Anne beskriver derimot sin tidligere samboer som en av årsakene til at hun har måttet flytte så mye, fordi han har ført til at de har blitt kastet ut:

-Barnefar er rusmisbruker. Sånn på og av. (...)Det har vært mye styr de årene jeg bodde sammen med han. (...) Har vært veldig sånne tilstander, har vært derfor vi har måttet flytte fra så mange steder. Det har alltid vært meg som leide leilighetene, så kom han inn etterpå. (Anne)

Både det å etablere samliv eller avbryte samliv er en overgang som har virkninger på den enkeltes boligsituasjon. For en annen kvinnelig informant førte det siste samlivsbruddet til at hun etter hvert flyttet inn i nåværende bolig, som hun er svært fornøyd med. Det å flytte i forbindelse med at en etablerer et samliv eller et samlivsbrudd er også vanlig i befolkningen generelt. For våre informanter synes det imidlertid som om det å etablere eller avbryte samliv kan være en av avgjørende faktor for om de har en bolig eller ikke. Dette er i tråd med en undersøkelse av Dyb og Johannesen (2009) som viser at hovedandelen av bostedsløse er enslige.

Rehabilitering, behandlingsopphold og fengselsopphold kan være andre overganger i den enkeltes liv, og begge deler er en relativt vanlig del av livet for mennesker med rus- og psykiatriproblematikk. *Per* forteller om en periode på ca. 10 år der han har vært på rehabiliteringsinstitusjoner eller i fengsel. I periodene mellom dette har han ikke hatt noen fast bolig:

-Så begynte (en) rehabiliteringsprosess. Inn på institusjoner, ingen fast bolig. Jeg bodde i fengsel, hos venner eller i institusjon. Jeg var 30, tror jeg. Lite sprik med rus, dårlig oppfølging. Jeg som måtte foreslå behandling (Per).

Hvor har du vært? Har du selv tatt initiativ, eller flyttet til nye steder når du kom ut av fengsel?

-Har ikke hatt noe tilbud, stått med sekken i hånda. Så da ringer jeg venner, som kommer og henter. Så lenge det varer, liksom. (Per)

Perioden uten fast bosted som informantene her beskriver, kan vitne om et lite helhetlig oppfølgingssystem. En annen av informantene som har vært uten fast bolig i mange år, mener at han har vært utsatt for manglende prioritering fra kommunens side:

- Jeg har hatt 12 år UFB (uten fast bopel)(...) De er fordelt, i alle fall med noen fengselsopphold i mellom(...) Jeg sto på venteliste, men enslig, mannlig, holdt på å si «kriminelt belastet» rusmisbruker har ganske lav prioritering på boligkontoret. Det er ikke som det skulle vært en enslig mor. (Lars)

Det er også en kjent problematikk at mange innsatte mangler bolig når de kommer ut av fengsel. En tredel mister boligen under fengselsoppholdet og to tredeler er bostedsløse to måneder etter løslatelse. Innsattes bostedløshet kan til dels ses som en egen problematikk i forhold til bostedsløse ellers. Fengselsopphold kan i seg selv ses som en årsak til bostedløshet (Dyb m.fl. 2006). Fengselsopphold kan for denne gruppen virke som enda en forster-

kende risiko for bostedsløshet. 60 % av alle innsatte er rusavhengige (regjeringen.no). I likhet med *Per* har *Lars* opplevd å stå uten bolig etter fengselsopphold. Han etterlyser mer hjelp til å skaffe bolig etter fengselsopphold:

Når du har vært i fengsel og kommet ut, har noen hjulpet deg med bosituasjonen da?

- Det skal jeg love deg at de ikke har. Jeg kom ut etter en treårs dom en gang. Mens jeg satt der hadde jeg kontakt med en fra Kriminalomsorg i frihet som kom opp i fengselet. Hun hjalp meg med å få tak i en hybel. Da jeg kom ut gikk jeg opp dit og hørte om de hadde funnet noe. Så spurte de om jeg ikke kunne betale 48 kroner, det var det annonsen hadde kostet, men de hadde ikke fått noe svar.(...)Da sto jeg der med en plastpose i hånden og tror jeg hadde 320 kroner. Jeg hadde ikke noe kontaktnett, og det var over to år siden jeg hadde snakket med sosialtjenesten, så de hadde hatt god tid til å ordne en hybel hvis noen hadde jobbet med det. (Lars)

Vi har ikke grunnlag for å gi noen spesifikk forklaring på hvorfor informanten stod som bostedsløs etter dette fengselsoppholdet. Vi ser her at *Lars* ikke hatt noen kontakt med sosialtjenesten under fengselsoppholdet, hvilket kan handle om manglende samspill mellom fengsel og forvaltning. Det er den innsattes hjemkommune som har ansvar for å skaffe bolig etter løslatelsen, men det kan oppstå uklarheter om ansvarsfordeling, for eksempel dersom den innsatte flytter til en annen bydel eller kommune etter løslatelsen. Samtidig har også fengselet et ansvar for å bidra i prosessen med å skaffe bolig (Dyb m.fl. 2006).

Som vi så i beskrivelsen av de ulike fasene av bostedløshet, finnes det ulike individuelle strategier mot bostedløshet. Blant våre informanter finner vi også et par eksempler på at institusjonsopphold brukes som midlertidig løsning på bostedløshet:

- Da hadde jeg bodd hjemme i et års tid, hos foreldrene mine på nåde. Etter at jeg hadde gått på gata i godt over et år. To kanskje. I den tiden var eneste tilbud fra sosialkontoret på (institusjon). Der hadde de kjøpt plasser.

Hvor er det?

- Langt oppe i (sted). Behandlingssenter. Jeg var ikke der for å slutte med rus, jeg var der for tak over hodet. (Hans)

Per valgte også rusbehandling i mangel på andre boligalternativer:

-Da hadde man ingen alternativer. Jeg bodde 4 måneder hos min mor. De mente at jeg skulle klare meg selv. Selv om det var umulig med tvungen forvaltning. Jeg bodde der i 4mnd til ingen av oss holdt ut mer. Da sa jeg til

mamma at jeg skulle søke avrusningsposten på sykehuset og komme gjennom der og kanskje videre på et russenter. (Per)

Vi ser her at boligbehovet fremstår som så akutt for informantene at de tyr til institusjonsopphold. Dette sier noe om at behovet for bolig kan oppleves som mer akutt enn rusbehandling for enkelte. Det kan også indikere at det kan være enklere å skaffe institusjonsplass enn bolig.

Vi har her sett at informantene kan ha en høy risiko for bostedsløshet, ofte i forbindelse med overganger i livssituasjonen. Etersom informantene lever ustabile liv, hvor de kan være relativt hyppig inntatt i fengsel og institusjoner, kan slike overganger til dels ses som en vanlig del av deres liv. Sårbarheten i overgangsfasene kan ses som risikofaser for ytterligere marginalisering av boligsituasjonen. Utfordringen for tjenesteapparatet blir hvordan det kan tas høyde for overganger i disse brukernes liv, og sikre en mindre usikker boligsituasjon. Et annet spørsmål er om det å ha en stabil bolig vil føre til færre overganger og større stabilitet for den enkelte.

Det å være uten bolig er med på å forverre problematikken som informantene i målgruppene allerede sliter med i utgangspunktet. Dette forsterker altså ulike marginaliseringsprosesser i livene deres, og det blir en negativ spiral som igjen gjør personene ytterligere marginalisert på boligmarkedet. Når man er uten bolig er man ikke bare marginalisert fra boligmarkedet, man er ekskludert. Personer med rus- og psykiatriproblematikk og personer som har mottatt tiltak fra barnevernet, er i en spesielt utsatt situasjon for å bli bostedsløse. Det er en rekke faktorer som er med på å skape denne sårbarheten. Det er viktig å sette inn tiltak for å motvirke dette, og slik at boligen kan være et virkemiddel for å motvirke og forhindre marginaliseringsprosesser.

4 Bolig som ramme for identitet og relasjoner

Det er viktig å skille mellom begrepene bolig og hjem (Solheim 2000). Hjemmet kan forstås som en måte «å gjøre voksenhet på» (Nyholt 2007:19). En akseptabel bolig fungerer som et synlig tegn på et vellykket etablert voksenliv. Kjølørød (1981) hevder at en slik bolig forutsetter at en har gjennomført en handlingsrekke som sosialiserer en til å akseptere normer og regler i samfunnet, og kan på den måten tolkes som et fullverdig medlemskap i samfunnet. Boligen, inventar og innredning har også en symbolsk verdi. Det er her en kan kommunisere hvem en er, til seg selv og andre (Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton, 1981). Boligen har derfor stor betydning for identitet og identitetsutvikling. Boligens innredning og inventar bidrar til å danne, opprettholde og vedlikeholde beboerens identitet.

Boligens rolle i vårt samfunn er langt ut over det å ha tak over hodet. Men våre informanter har i liten grad tatt del i det vi anser som vanlige boligkarrierer. Det betyr ikke at de ikke deler den kulturelle forestillingen om å ha et hjem og at hjemmet deres kan symbolisere hvem de er, hvilken status de har og at det å ha et eget hjem gir dem en autonomi og myndighet over eget liv. I tillegg er den trygghet og sosial tilhørighet som et stabilt hjem gir spesielt viktig for å skape gode livsforbedrende prosesser.

Men hva skal til for å skape et hjem? I intervjuene har skillet mellom bolig og hjem vært bevisst brukt som en indikator på trygghet, stabilitet og autonomi, og vi har spurt informantene våre om de opplever boligen sin som et hjem, og hvilke faktorer som er avgjørende for dem for at det skal oppfattes som et hjem. Det som gjennomgående trekkes fram som viktig for følelsen av å ha et hjem er muligheten for å sette sitt eget preg på boligen, boligens utforming, muligheter for å ha besøk av egne barn, muligheter for å ha dyr, mulighet for å eie egen bolig og stabilitet. Det er flere av informantene som på bakgrunn av mangel på de ovennevnte faktorene sier at de ikke føler at boligen deres er et hjem.

4.1 Boligens betydning for identitet og tilhørighet

Informanter fra begge gruppene, både rus/psykiatri og barnevern, forteller om oppvekster preget av hyppig flytting, og hvordan dette påvirker muligheten for å oppleve at man har et hjem. *Trond* har en fortid i barnevernet, har flyttet mye og bodd i ulike familier og institusjoner gjennom hele oppveksten. Han har ikke hatt noen følelse av å ha et hjem. Men i voksen alder fikk han etter hvert muligheten til å kjøpe sin egen leilighet, og fikk med det for første gang siden tidlig barndom noe han kan kalle et hjem:

- Som barnevernsbarn har jeg flyttet mye rundt, følt meg veldig rotløs. Helt til jeg flyttet hit. Mitt, det er et hjem. Det var en meget spesiell følelse.(...) da jeg fikk leiligheten, så deilig å komme inn døra og vite at jeg er hjemme. Et skikkelig hjem.(Trond)

Flere av informantene forteller at de ønsker en stabil boligsituasjon, både for seg selv og familien. Ustabilitet i boligsituasjon har i stor grad preget livene til flere av informantene, og når de ikke har hatt en trygghet i forhold til å kunne bli boende på samme sted over lang tid, er det vanskelig å knytte seg til stedet og planlegge i et lenger tidsperspektiv.

- Jeg har aldri hatt noe som jeg har følt har vært hjemme. På grunn av at jeg har hatt så dårlig råd at jeg har måttet flytte og flytte og flytte. Jeg har ikke tall på hvor mange ganger jeg har flyttet (...) Mentalt så blokkerer jeg det ut. Jeg føler det kanskje første måneden jeg bor der, bare for å føle det litt kose- lig. Så forsvinner det ganske fort, for realiteten kommer. (...) Jeg visste de hadde (salgs)planer, men ikke noe akutt. Så plutselig ombestemte hun seg. Det var for noen måneder siden. Da mistet jeg helt piffen. Tenkte: Åh, ikke nå igjen! Det er tungvint å flytte på seg hele tiden. Får ikke sjelefred noen plass, kjipt. (Lise)

Lise forteller videre at hun tror en stabil bosituasjon vil ha positiv innvirkning på livet hennes:

- Det kommer til å gjøre meg mer rolig. Få et bedre forhold til både mann og barn. Jeg kan være sikker på at barna mine har en trygg plass å være. At de vet det er alltid der vi skal være. Det er det beste, det har jeg aldri hatt til dem. (Lise)

Her ser vi at informanten også er bekymret for at egne barn lider under de hyppige flyttingene. Dette er et viktig poeng i forhold til sosial arv, og det er flere informanter som har problematisert at de har dårlige boforhold for egne barn.

Samme informant forteller at personer med psykiatriproblematikk er marginaliserte på boligmarkedet, fordi de har dårlige muligheter for å eie selv. Hun mener at tiltak for å motvirke dette vil kunne virke positivt på flere områder i disse menneskenes liv, og forhindre andre marginaliseringsprosesser:

- Gi dem en leilighet, i stedet for å sitte og betale leie. Da har de i alle fall en enslig ting som er sikkert i livet. (...) Gi dem muligheten til å få et ståsted i livet, hvor de kan føle seg trygge. (...) Det er mye man kan gjøre for å få folk en sjanse til at de hører hjemme en plass. For har du psykiske problemer, og i tillegg ikke hører hjemme en plass, er det med på å gjøre alt mye sterkere. (Lise)

Dersom man får mulighet til å eie egen bolig får man større grad av stabilitet i livet, og kan dermed slå seg til ro og skape et hjem. Man har også bedre

mulighet for langsiktig planlegging. De fleste informantene ønsker seg et hjem, ikke bare et sted der man kan sove med tak over hodet:

- Jeg vil ha et sted å bo, hjemmet mitt liksom. (Jan)

I Norge brukes det mye penger på å innrede hjemmet slik man ønsker det. I norsk kultur har hjemmet en sterk symbolsk verdi, og det er en arena hvor man uttrykker og kommuniserer identitet (Marianne Gullestad 2001). Dette kan for mange være selvfølgeligheter, men for enkelte grupper kan det være vanskelig å innrede hjemmet sitt slik de ønsker det, blant annet på grunn av ressursmangel. Flere informanter forteller om at de ønsker seg økonomisk mulighet til å velge møbler som de selv liker, og som har en viss standard. Dette viser at møbler og innredning er viktige symboler på identitet og verdighet også for våre informanter. *Hans* forteller om utfordringer han har hatt med møblering av egen bolig:

- I en sånn bolig burde det være en viss,... enten mulighet for å kunne velge litt forskjellige møbler selv, eller fått tilskudd til å kjøpe noe som er litt anstendig, i stedet for å gå på loppemarked eller butikker og kjøpe noe som ikke du kunne tenke deg. (...) Kunne i hvert fall fått noe nærmere hva man ville hatt i en normal situasjon.(...) Har måttet skaffe meg møbler selv. Søkte etableringstilskudd, fikk innvilget 2000 kroner. For det får du en madrass på gulvet hvis du er heldig.(Hans)

Et annet aspekt ved boligen som trekkes frem som avgjørende for trivsel og for følelsen av at boligen er et hjem, er hvorvidt boligen har institusjonspreg. Det er flere informanter som har fortalt at det er vanskelig å føle at boligen er et hjem når den inneholder for mange elementer som er forbundet med institusjoner. Begrenset mulighet for å sette sitt eget preg på boligen er et eksempel på institusjonspreg, noe som også begrenser muligheten for å kommunisere egen identitet. Dette illustreres tydelig i intervjuet med *Jens*:

- Når jeg legger meg om kvelden, så slukker jeg og så er jeg på institusjon. Det er smurt tykt ut over alt at du er på institusjon; taklamper, belegg på gulvet og de «flotte» fargene en institusjon har. Det er greit det hvis det er en institusjon, men her er ingen behandling. (Jens)

En annen informant forteller at hun har lagt et stort teppe på gulvet i stua, under sofaen og stuebordet, i et forsøk på å skjule belegget på gulvet, fordi hun synes gulvbelegget har et sterkt institusjonspreg. Dersom leiligheten er for stekt institusjonspreget vil boligen i liten grad reflektere beboerens egen identitet, og det blir vanskelig å få følelsen av at det er et hjem.

Hvordan boligen er bygget, med rominndeling og antall rom, har også noe å si for trivsel. *Jens* forteller at boligen han bor i er så elendig bygget at det er umulig å trives og slå seg til ro. Når han er der for lenge sammenhengene,

føler han at veggene kommer mot ham. Han ser ikke poenget med å forsøke å gjøre det til et hjem, fordi det framstår som en umulig oppgave. *Jens* forteller at han har flere møbler som oppbevares på et annet sted, som han ikke ser vitsen i å ha i boligen sin. Boligen kan umulig bli et hjem for ham, og han ser på den som et midlertidig alternativ.

- Hva tenker de med dette boligkomplekset?(...) egen stue som er mindre enn en celle. (...) er bare en litt forfinet ting av oppbevaring. Hvis det var ment at noen skulle trives hadde man ikke bygget det sånn.(...) For inn og ut er det helt greit, for at folk skal slå seg til ro må de tro mye på metadonflaska. (...) Du føler nesten at veggene klemmer deg sammen når du blir sittende her en hel kveld.(Jens)

De fleste informantene i utvalget vårt føler seg altså som hjemløse, til tross for at de ikke er bostedsløse. Men, det er noen informanter som oppgir at deres nåværende bolig føles som et hjem. I de situasjonene trekker de frem at de har fått muligheten til å sette sitt eget preg på boligen, at de kan pleie relasjoner og at de har en viss form for stabilitet i forhold til bosituasjon.

Trond har etter mange år med hyppige flyttinger, endelig en bolig som han føler er et hjem. Dette mener han henger sammen med at han har fått mulighet til å eie boligen selv. Det har gjort at han har et helt annet forhold til boligen, selv om den er liten. Det har stor verdi og betydning for ham å ha en stabil boligsituasjon, slik at han kan legge langsiktige planer og slå seg til ro.

Jan forteller også at han føler seg hjemme der han bor nå, til tross for at han ikke har bodd der lenge og at han ikke eier boligen.

Føler du at boligen din er et hjem?

- Ja, jeg gjør det nå. Jeg flyttet inn her i august, og synes jeg har kommet meg godt i gang allerede.(...) bokseball, vekter, prøver. Det har roet seg ned. (...) halve livet er gått, jeg vet ikke hvor mye som er igjen. Jeg fortjener å kunne ha en plass der jeg føler meg hjemme.(Jan)

Han argumenterer altså med at boligen føles som et hjem etter at han har fått på plass noen ting som er viktig for ham.

Det kommer frem av dette at muligheten for å kommunisere sin identitet i boligen er vesentlig for å oppleve at boligen føles som et hjem. Her spiller både materielle strukturer og personlige ting en viktig rolle. Å sette sitt eget preg på boligen er viktig, enten det gjelder valg av farger eller møbler. Videre ser vi at boligsituasjonen må oppleves som relativt stabil, for at boligen skal bli et hjem. Disse faktorene er igjen viktige for muligheten til at boligen blir en arena for å pleie sosiale relasjoner, både i forhold til familie, dyr og venner.

For de fleste informantene våre oppleves imidlertid ikke egen bolig som et hjem. Forholdene er dermed ikke gode for å gjennomføre livsforbedrende prosesser. Det er snarere slik at ulike sider ved bosituasjonen er med på å begrense mulighetene for å gjøre gode endringer i livene og forhindre marginaliseringsprosesser i forhold til sosial inkludering, deltakelse og arbeidsmarked. De fleste boliger som er representert i vårt utvalg gir heller ingen gode betingelser for bedring av helse og rehabilitering.

4.2 Boligens betydning for forvaltning av relasjoner

Bolig representerer også en sosial arena, hvor det vanlige er at man selv legger premissene for aktiviteten som foregår og hvem som er der. For de fleste er dette selvfølgeligheter, men for noen grupper er det sosiale og fysiske forhold knyttet til boligen som kan gi begrensinger i livsutfoldelse (Brodtkorb og Rugkåsa 2007). Det er viktig å presisere at dette både gjelder hvem man ønsker å invitere inn i egen bolig, og hvem man ønsker å kunne stenge ute.

Flere av informantene problematiserer at boligen ikke er tilrettelagt for barn. Informanten nedenfor takket nei til en bolig hun ble tilbudt av frykt for at den ville være direkte helseskadelig for hennes sønn. Men boligen hvor hun bor nå er heller ikke tilfredsstillende:

Fortell mer om stedet du bor, beskriv det:

-Kan det være 30 kvadratmeter? Vet det ikke sikkert. Det er ikke stort. Kom dit (i sommer) fordi jeg ble lovet en kommunal bolig som jeg har søkt om i mange år og aldri fått. Ble blant annet tilbudt denne her en gang. Nede i kjelleren kommer det inn vann. Det er en lensepumpe de setter i gang, men du kan ikke oppbevare ting der fordi det kommer inn vann og guttungen min har astma. Så jeg nektet. Det er fukt, men de nekter for det. Da ble jeg tatt av (ventelista), fordi de mente jeg takket nei til det jeg hadde blitt tilbudt. (Anne)

Boligen har bare et lite soverom, som benyttes av barnet. Anne sover selv i stuen. Hun opplever at boligen de bor i nå har flere negative konsekvenser for sønnen. Boligen har synlig dårlig standard, og det ligger midt i et kjent belastet område i kommunen. Leiligheten er så liten at hun blant annet ikke har plass til å arrangere lekegruppe, en ordning hvor en inviterer en gruppe barn med foreldre fra klassen hjem på besøk. Hun tror ikke sønnen er stor nok til å skjønne alle de sosiale konsekvensene av boligsituasjonen enda, men hun ser selv hva det fører til:

-Samtidig går det ut over han selv om han ikke merker det i stor grad. Barne-selskap har jeg ikke råd til. Lekeland koster 2000 med (alle) gutter i klassen.

Jeg har leid steder hvert år nå. Før hadde vi det alltid hjemme. Er litt koselig og. Det er ikke mulig. (Anne)

Flere av de mannlige informantene som har barn etterlyser også boliger som er egnet for barn. De uttrykker at det ikke fra kommunens side tas hensyn til at de har barn. De har ikke omsorgsrett for barna, men har likevel samvær med dem, og barna kommer på besøk der de bor.

Det er også svært viktig for de som er fedre å kunne ha besøk av barna sine. *Per* bor i en kommunal enebolig. I likhet med *Anne* sin bolig har denne boligen synlig dårlig standard, og ligger i et belastet område. *Per* plages av at han ikke har noe å tilby datteren sin i denne boligen.

-Jeg blir veldig deprimert, kan ikke ha ungen min der. Hva kan jeg tilby? Var nettopp hjemme hos moren og kikket. Flott rom, masse ting, flott seng. Hun kunne ha vennene sine der. Og der kommer hun til meg. Har ikke en ting. Har en brukt 2-mannssofa og en utslitt 1-mannssofa.(Per)

Han mener at det ikke tas hensyn til om man har barn når man er mann og ikke har samværsrett. Men i realiteten har han mye samvær med datteren, så det er uheldig at han bor slik som han gjør. Han hevder at boligen har mye å si for sosialt samvær, både med datteren og med venner:

- Kunne jeg fått et Husbanklån. Det hadde reddet datteren min kanskje. Reddet meg selv mye mer i forhold til bedre venner, sosial omgangskrets. Er ikke så mange som har lyst til å komme her.(Per)

Oppholdsplass eller egnethet for mindreårige barn ser ut til å være nærmest fraværende i alle de tre fellesboligene vi har besøkt. Det er i det hele tatt lite plass til familie og andre relasjoner i disse boligene. To av informantene bor i en form for enebolig, men disse er også lite egnet selv om en av dem altså bor med et barn der. *Jan* bor i en fellesbolig. Dette er heller ikke et sted som er spesielt egnet for barn.

Du har lyst til å få et sted du kan få besøk av datteren din?

-Har lyst til det. Det er jeg nødt til å ha. Vet med 100 % sikkerhet at den dagen hun kan bestemme dette selv, kommer hun til å stå og banke på døren min. Da er jeg nødt til å ha et sted hvor jeg kan tilby henne at hun kan komme og gå som hun vil.(Jan)

Hans som også bor i en fellesbolig, forteller om husregler som et tilleggs-hinder for samvær med barnet sitt:

- Jeg kan jo ikke ha besøk her (av eget barn), de har plutselig fått for seg at det skal være 18 års aldersgrense her. Det er mye rart som går her, beboere med psykiatriske problemer, og gjester som har det.(Hans)

Videre forteller samme informant om en konkret hendelse med sitt eget barn, for å illustrere hvor problematisk dette er for ham:

- Det var her en stille lørdag, hun (datter) satt i gården her og leste tegneserier, og jeg skulle bare skifte. De ansatte kom opp fem ganger i løpet av en time og gjorde oppmerksom på at nå hadde de hevet henne ut. Jeg ser ut på gata, ser at nå sitter hun på andre siden av gata, på en trapp.(Hans)

Boligens rom for relasjoner har også betydning for identitet. Relasjoner, og de muligheter boligen gir for å pleie disse, er også viktig i forhold til øvrig familie og venner. Det er viktig å legge til rette for at boligen blir en arena hvor man kan bygge viktige identitetsskaperne roller som mor eller far og venn, og at ikke boligen kun er forbeholdt rollen som rusmisbruker. *Jens* forteller at hans bolig ikke er en egnet arena for sosial omgang med de menneskene som står ham nær. Han opplever boligen som en ren oppbevaringsplass:

- Min far kommer opp av og til. Vi går heller ut i bilen, det er ikke greit å ha ham her i det hele tatt.(...) Det er de folkene jeg ikke bryr meg om noe særlig i det hele tatt, som ikke betyr noe for meg, de kan komme på besøk. De som betyr noe, som jeg alltid har kjent, de vil jeg ikke ha her i det hele tatt.(Jens)

Flere av informantene forteller om problematiske begrensninger i forhold til besøkende. Det er innført restriksjoner på hvor lenge det er tillatt med besøk, slik at besøkende må gå før klokken 23, eller det er ikke tillatt å motta besøk mellom kl. 22 og kl. 08. Dette problematiseres på en god måte av *Hans*:

- Ingen slipper inn etter kl. 22(...). I og med at jeg betaler 6000 i måneden og er langt fra umyndiggjort. Hvis jeg hadde truffet en jente på byen ville jeg ikke hatt lov til å ta henne med hjem på natta. (...) Veldig mange opplever at de kan snakke med meg (...) lette på trykket (...) Om det er min datter eller venner spiller ingen rolle, så lenge jeg kan hjelpe vedkommende. Da har man et dilemma, man kan ikke ha folk inne etter kl. 23 da. Hvis vi har venner som har opplevd noe traumatisk og trenger å prate. Så skal de bli kastet ut av Securitas eller bli hentet av politiet.(Hans)

Her ser vi at informantene opplever å være frarøvet muligheten til å være den og det han ønsker å være for venner og familie, og boligens mulighet som arena for å pleie sosiale relasjoner er dermed begrenset. Videre forteller samme informant:

- Ingen slipper inn før kl. 8 om morgenen igjen. Vi har jo venner og familie som lever vanlige liv, og begynner gjerne på jobb i 7-8 tiden. Om de vil innom før det for å gi beskjeder, levere ting og sånn er det helt umulig. For ingen får snakke med oss før kl. 8 (...) En blir stilt utenfor samfunnet. (Hans)

Blant enkelte av informantene i barnevernsgruppen trekkes boligens nærhet til offentlig transport frem som viktig for om boligen kan fungere som arena for å pleie

sosiale relasjoner til venner. Et par av informantene forteller at de har begrenset samvær med venner i egen bolig på grunn av boligens usentrale beliggenhet, og dårlig tilgang til offentlig transport:

- For eksempel en dag tok jeg med meg kjæresten min, søsteren hennes og storesøsteren min hit. Til slutt måtte jeg nesten bære henne videre opp. Det er så lang vei opp.(...)

Kan du ha venner her?

-Ja, sikkert. Men du ser, selv om de kan ta buss her må de gå hele veien opp. Det er tungvint. (Nils)

Enkelte boliger har en adresse som det knyttes et stigma til, og den adressen man bor på kan symbolisere (lav) sosial status. Når vi får vite at en person bor på et sted vi kjenner til, vil vi i mange tilfeller mer eller mindre bevisst tilskrive personen egenskaper eller kvaliteter som vi vet eller tror er «vanlige» for mennesker som bor i samme område. Slike karakteristikker kan både inneholde elementer av sannhet, og de kan være feil (Øia mfl. I Brodtkorb og Rugkåsa 2007:19). Det at man bor i et område som oppfattes som belastet i nærmiljøet, kan legge hindringer for normal sosial deltakelse og aktivitet. Dette kommer klartest frem hos de av informantene våre som har omsorg for barn:

- De som kjenner meg vet at det er ikke noe feil med meg, men stedet, gata og alt sånn. De har ikke noe problem med å sende ungene opp, men hvis det er nye begynner de å snakke med dem i klassen. De har gjerne ikke lekt med han så mye før, de skal leke med en ny. Han (spør) «Kan han få komme på besøk, mamma», så er det ikke alle som vil sende ungene dit. Så lurer de på, hvorfor bor hun der, hva er det med hun?(Lise)

Hun viser her til at boligen virker stigmatiserende på sønnen, og at det fører til at enkelte foreldre holder barna sine borte fra hennes barn. Dårlig standard handler derfor ikke bare om helserisiko eller en lite funksjonell bolig. Boliger med lav standard kan også bli en synlig merkelapp som stempler beboerne som eksempelvis ressursvake eller narkomane. Dersom også barn blir del av dette stigmaet, kan det ha følger for deres sosiale liv og nettverk.

Som vi ser betyr boligen mye for forvaltning av relasjoner, både til familie og venner. Vi har presentert få positive eksempler på dette, fordi vi ikke har funnet noen gode eksempler i vårt materiale. Ikke desto mindre uttrykkes det ofte som et savn hos informantene. For at boligen skal være godt egnet som arena for forvaltning av relasjoner, er lokalisering og utforming faktorer som har utpekt seg som viktige. Et annet aspekt som trekkes inn som hemmende på mulighet for å pleie sosiale relasjoner i egen bolig, er enkelte husholdsregler i kommunale boligkomplekser. Plassering og utforming fremstår som særlig viktig når man har barn. Disse faktorene er tett knyttet til identitet og

det å kunne bygge et positivt selvbilde, og vil også kunne virke inn på sosiale inkluderings- og ekskluderingsmekanismer.

4.3 Mulighet for husdyr

For mange mennesker er relasjoner til dyr like viktig som relasjoner til mennesker. Noen kan oppleve at det er enklere å forholde seg til dyr enn mennesker, og dyr kan ha en viktig plass i menneskers liv. De positive effektene av kontakt med selskapsdyr som hund, katt, hest og smådyr har gjentatte ganger blitt slått vitenskapelig fast. Relasjonen til dyr har vist seg å ha redusere redsel, angst og dårlig selvbilde, gi sosial støtte, felleskap og styrke integrasjon, virke motiverende på selvstendighet og ønske om å gjøre seg behandlingsfri, forbedre motorikk, kroppsbevissthet, utvikle en mer helsefremmende livsstil og buffere mot stress (Norling 2001, i Miljøverndepartementet 2008:63). Dette er bare for å nevne noen av de funn man har gjort om de positive effektene av dyrehold og kontakt med dyr. Likevel ser det ut til at det ofte er store hindre tilstede for dyrehold.

Flere av informantene våre har trukket frem at de synes det har stor betydning å kunne ha husdyr, særlig hund eller katt. I de tilfellene der de har eller har hatt et husdyr, har disse vært et positivt bidrag i informantenes liv, og de omtaler dyrene sine som familiemedlemmer. De har vært trofaste følgesvenner som har vært til hjelp for problematikk knyttet til både rus og psykiatri. Hans forteller følgende:

- Det er en ting jeg ble lovet da jeg flyttet inn av han som var sjef da. I og med at jeg hadde bodd i by før, og vet hvordan det fort kan bli, har lett for å stenge meg inne. Med en hund hadde jeg blitt nødt til å gå ut 2-3 ganger minimum om dagen. Derfor stilte jeg det som krav da jeg skulle flytte inn. På tross av at de ikke klarte å få boligen utenfor sentrum skulle jeg få lov til å ha en hund. Men det hadde kommet et skriv fra boligkontoret, ikke lov og ikke noe unntak heller. Jeg kunne ikke skjønne det.(Hans)

En annen informant, Lars, hadde en hund da han var uten fast bopel, og søkte bolig. Han ventet i lang tid på å få en bolig hvor han kunne ha med seg hunden sin.

- Før jeg flyttet inn gikk jeg to år ute for å vente på at de skulle få bygd dette. Det var eneste plassen kommunen ville gi meg lov til å ha hund.(...) I 1997 fikk jeg meg en hund som jeg mistet for to år siden. Det var en stor nedtur. (...) Det ble til at jeg ikke maktet å åpne posten da hunden døde. Var sammen 24/7. Hverken mor eller kamerater har jeg vært sammen med som den hunden.(Lars)

Hos informantene som har eller hadde hatt dyr, var det gjennomgående bilder fremme av dyrene. Det var tydelig å se den viktige plassen dyrene har hatt og har i disse informantenes liv. Muligheten for husdyrhold i egen bolig kan altså bidra til bedre fungering i hverdagen, både ved at informantene har en høyere grad av trivsel i egen bolig, og bedre kvalitet på eget liv som følge av relasjonene til dyr, og ved at det kan forhindre isolasjon. Alle disse elementene kan være med på å motvirke marginaliseringsprosesser og øke sannsynligheten for å lykkes med livsforbedrende prosesser.

4.4 **Boligens betydning for trygghet og beskyttelse fra vold**

Et hjem er noe de fleste forbinder med trygghet, et sted hvor en kan trekke seg tilbake og være seg selv. Viktigheten av dette kommer frem både hos informanter i rus/psykiatrigruppen og barnevernsgruppen. Det er flere som har opplevd stor grad av frykt der de bor:

- Jeg turte rett og slett ikke bo der lenger. Jeg syntes det var veldig skummelt. Ikke bare å bo midt i byen når du er 17. Det syntes jeg ikke var noe, var kjempeskummelt. Er ikke så gammel i hodet når du er 17. (Lise)

Denne boligen ble *Lise* tildelt av barnevernet da hun måtte flytte fra foreldrene sine. Hun gir følgende beskrivelse av boligen:

- Et heslig krypinn. Stue, kjøkkenkrok og sovealkove, alt jeg hadde. Dusj og do sammen med alle andre. Alt fra gamle alkoholikere, helt grusomt. (Lise)

For en del rusavhengige er også hverdagen i egen bolig til dels preget av utrygghet og frykt. To av informantene forteller om svært grove voldsepisoder som har gitt dem permanente skader. Overfallene skjedde i deres eget hjem, i kommunale boliger. Her forteller en av dem om hva som skjedde ham:

- For min del har jeg vært utsatt for grovt, væpnet ran i leiligheten jeg hadde (...). Det var og en kommunal bolig. Der hadde han brekt seg inn bakveien, sto og ventet på meg da jeg kom hjem med trygden og medisiner for en uke. Hadde kjøpt mat, kom med bæreposer i begge hender inn en lang gang. Hadde et kleskott til høyre med en gang jeg kom inn i stua. Der hopper han frem, jeg får en på kjeften så jeg ser stjerner. Før jeg rekker å slippe posene er han bak meg med den største slaktekniven jeg hadde i kjøkkenskuffen. (Hans)

Mange rusavhengige lever i et miljø hvor de er utsatt for vold, trusler og overgrep. Flere av informantene forteller om at de har vært utsatt for vold helt siden barndommen:

-Var ikke noen enkel oppvekst. Ikke i det hele tatt. Det var moren min som styret på med sitt. Hun var voldelig. Jeg fikk mye juling da jeg var liten. Det var mye av det som gjorde at jeg har blitt den jeg er i dag. (Jan)

Sikkerhet i egen bolig er et tema flere av informantene tar opp. De uttrykker at de bekymrer seg over dårlig sikkerhet der hvor de bor. *Jørgen* bor i en fellesbolig. Han er redd for at hvem som helst kan komme inn og i verste fall begå drap.

- Når det er så mange rusede konsentrert i et kompleks så er det klart det at kanskje en skylder 50-70000 og har behov for trygghet. Det får han ikke her, de tar døren på 5 minutter, stormer inn og dreper ham, stormer ut igjen uten å bli tatt. Fordi det er ikke noe betjening om natta. (Jørgen)

Jørgen oppgir utrygghet som del av årsaken til at han ønsker å flytte fra den kommunale boligen han nå bor i. Han synes særlig det er et problem at denne boligen mangler bemanning på nattestid. Det er mange kameraer, men informanten føler ikke at det er nok:

Det har ikke vært snakk om å ha betjening på natta?

-Vi har kameraene. Om de sitter ned på vakta og kikker i aldri så mye, så kan mye skje på 5 minutter. Alt kan skje, vil de drepe et menneske så gjør de det. Det er ikke noe å leke med, det tror jeg ikke de skjønner og fatter (Jørgen)

Ut i fra det informantene våre forteller, varierer det hvordan boliger for rusavhengige er bemannet. Noen boliger er døgnbemannet, noen er kun bemannet på dagtid, andre er bemannet hele døgnet, men har sovende nattevakt. Men selv i tilfeller der det er ansatte til stede, er det ikke garanti mot vold og overfall. *Hans* etterlyser et varslingsystem der han bor nå.

Du kunne tenkt deg større sikkerhet?

-Ja, i hvert fall mulighet til å nå de med varsling, prate til hverandre. Har også blitt beskyldt av litt av hvert. Har hatt besøk av torpedo på døra. Da reagerte ikke de ansatte selv om leiligheten ble snudd på hodet. Når det ikke blir reagert på sånn, jeg hadde 41 i feber og visste ikke om det var feberfantasier eller hva det var. Den der ble traumatisk, da forsvant fiskeutstyr for 75000. Prøvde å skaffe 15000 på 24 timer, fikk til og med min mor til å ta opp lån for at jeg skulle få igjen fiskeutstyret mitt. Men fikk ikke det igjen uansett, sleipingen... (Hans)

Det er flere informanter som bor i boligkomplekser som har kameraovervåking i stedet for nattevakter. Dette oppleves som negativt for flere av informantene våre, og det problematiseres i flere av intervjuene, og oppleves som dårlige vurderinger og prioriteringer. *Jens* forteller følgende:

For eksempel folk utenfor som ikke bor her, så har de noe på noen som bor her. De er nektet, men så slipper de inn på natten, for de tør ikke noe annet.

De bruker mye av skattebetalernes penger, og så skal de spare inn på nattevakten. Den er dum. I stedet er hele huset fullt av kameraer. (Jens)

Mulighetene for å stenge uønskede gjester ute fra boligen, henger altså tett sammen med å føle seg trygg i egen bolig. Et eksempel som trekkes frem som ekstremt utrygt av flere informanter er Brakkebyen (nødboliger for personer med rusproblematikk). Boligene består av brakker med mange boenheter. Boligene er ikke bemannet på natten. Informantene våre forteller at de har gjort det de kan for å slippe å bo der. Grunnen til at de ikke ønsker å bo der, er at det forbindes med bråk og utrygghet, og at en har satt sammen mennesker med ulik problematikk og behov. Hans forteller hvorfor han foretrekker å bo der han bor nå, i stedet for i nødboligen:

Hva er fordeler og ulemper ved å bo her?

-Fordelen er at jeg har tak over hodet og slipper å bo i brakkebyen. Det er et rottereir. De kunne ikke gjort større tabbe enn de har gjort der. Å plassere gamle rusmisbrukere fra kommunens side, til unge innvandrere, barnesoldater for den saks skyld og unge jenter helt ned til 15-16 år på samme plass.

Er alle disse i Brakkebyen? Hele spekteret?

-Ja. Jeg kjenner et par av disse jentene. Har vært (som) en far for noen av dem. Har kjent de fra de var små, har gått sammen med foreldrene deres. Har heller villet at de skulle komme opp her på dagen og kvelden, heller enn hjem til noen gamle griser som misbruker de. Det er for ille. Er blitt så rått ellers og, hun ene har blitt forsøkt voldtatt et par ganger. Hun andre har blitt voldtatt. Selv om det er kameraovervåking og politi som kjører der hele tiden. (Hans)

Her forteller Janne hva hun synes om brakkebyen:

-Det er helt sykt. Jeg er glad jeg fikk leilighet her. Jeg ville aldri tatt imot den, jeg ville heller bodd på gata, rett og slett. Jeg ser jo at de nødboligene kommer, og det at de skulle ta inn ungdommer og sånn. Det er opplæringsanstalter. De trenger ikke akkurat det i dag. De kunne lukket opp øynene, de kunne hatt en egen plass. Eget opplegg for ungdom, de kunne splittet de. Norge har råd til bedre boliger enn noen brakker, synes det er fullstendig uverdige. (Janne)

Det er ikke slik at alle informantene våre føler seg utrykke i egen bolig. En av de kvinnelige informantene opplever at stedet hun nå bor er trygt. Dette er en bolig kun for kvinner, som er døgnbemannet med sovende nattevakt:

Synes du det er trygt?

-Synes det er veldig trygt. Jeg ble overfalt der jeg bodde før. Det kom fire mann på døra som jeg fikk juling av. Jeg var veldig redd for å bo i det hele tatt, så i andre leiligheter er jeg livredd. (Janne)

Det å ha en nattevakt, oppleves altså som svært viktig for å skape trygghet. Heldøgnsbemanning er også viktig med tanke på brannsikkerhet, og at denne typen beboere har en helsesituasjon hvor de kan ha behov for akutt hjelp. Muligheten for å føle seg trygg er avgjørende for å ha det godt i egen bolig, og oppleve at man har et hjem. Det er vanskelig å ta tak i og håndtere problemer og utfordringer på en god og konstruktiv måte, og planlegge og gjennomføre positive endringsprosesser i en situasjon hvor man føler seg utrygg der hvor man bor.

5 Fra boevne til bistandsbehov

Begrepet «boevne» har blitt benyttet i det offentlige hjelpeapparatet for å vurdere, beskrive og til dels avgjøre en persons mulighet og evne til å bo. Brodtkorb og Rugkåsa (2007) mener at ettersom begrepet «boevne» mangler en klar definisjon, er begrepets utfyllende innhold uklart, noe som kan bidra til å tåkelegge vurderinger, og føre til beslutninger som har store konsekvenser for livene til de hjelpetrengende.

I rapporten «Bostedsløshet i Norge» trekkes det blant annet frem et stigmatiserende aspekt ved bruken av dette begrepet:

De «med boevne» er ikke demeritert for å skaffes bolig, de «uten boevne» vil lett kunne plasseres i håpløshetens kategori; de er bostedsløse, det er små muligheter for å hjelpe dem med annet enn midlertidige oppholdssteder (Ulfrstad 1997:34)

I løpet av perioden 2001-2004 ble Prosjekt Bostedsløse gjennomført som et nasjonalt forsøksprosjekt i de syv største byene i Norge. Prosjektet omfattet de mest vanskeligstilte på boligmarkedet definert som personer med rusproblemer og samtidige psykiske lidelser. Dette prosjektet bidro til å utvikle flere ulike modeller og metoder for å utforme boligtilbud for spesielt vanskeligstilte på boligmarkedet. Det var i forbindelse med dette prosjektet at man gikk bort fra fokuset på «boevne» og valgte å bygge modeller og tiltak på *normaliseringsmodellen*. Denne modellen bygger på prinsippet om at alle i utgangspunktet skal ha et permanent botilbud, og gir kommunene ansvar for å tilby de tjenester som bidrar til at den enkelt klarer seg i egen bolig. En annen bosettingsstrategi tar utgangspunkt i *kjedemodellen*, hvor det etableres en kjede av tiltak, for eksempel en avgrenset periode i overgangsbolig med mye støtte før flytting til egen bolig (Brodtkorb og Rugkåsa 2007, Dyb 2005 og St.meld. nr. 23 (2003-2004) Om boligpolitikken).

I Norge har vi altså de siste årene gått bort fra det individuelle fokuset på såkalt *boevne*, og heller valgt bosettingsmodeller hovedsakelig med utgangspunkt i den såkalte *normaliseringsmodellen*.

I en slik modell legger man opp til å iverksette målrettede tiltak som skal gjøre en person i stand til å bo i egen bolig. Man skal med andre ord vurdere en persons behov for bistand i stedet for deres evner.

I dette kapittelet trekker vi fram sårbarhetsfaktorer spesielt knyttet til de som har rusproblemer og de som er psykisk syke. Personer i disse gruppene har generelt sett en dårligere helsetilstand enn personer i befolkningen for øvrig,

og har oftere behov for både akutt helsehjelp og for boliger som er lagt til rette for at de kan ivareta sine helsebehov på en best mulig måte. I tillegg brukes fast bolig ofte som er forutsetning for å kunne delta i medisinske behandlingsregimer uten at det stilles noen bestemte krav til boligen ut over at de har en fast adresse. Den enkelte vil ha ulike behov knyttet til helse, behandlingsregimer og rehabilitering, og i dette kapitlet ser vi på hvordan informantene føler at slike behov blir sett og ivaretatt der de bor i dag.

Det kommer vel ikke som en overraskelse at det finnes mange negative eksempler her, på bistandsbehov som ikke blir møtt og boalternativer som ikke er tilpasset brukerens situasjon. De to første delene vil være preget av slike historier. Men det finnes også eksempler på at boligen enten er tilpasset brukerens situasjon eller bare passer godt ved en tilfældighet. Vi vil avslutte med disse, for å vise hvor mye bedre det kan gå hvis man vurderer bistandsbehov framfor boevne i tildeling av boliger.

5.1 Boligens betydning for helse

I Stortingsmelding nr. 25 (1996-97) «Åpenhet og helhet» skisseres de nasjonale hovedlinjene i politikken innenfor psykisk helsevern. Her fremheves desentralisering av tjenestene og normalisering av livssituasjonen for personer med psykiske lidelser. Intensjonene i denne ble fulgt opp ved at viktige premisser ble konkretisert i Opptappingsplan for psykisk helse i 1999-2006 (St.prp. 63 (1997-98)). Styrking av det kommunale tjenestetilbudet for mennesker med psykiske lidelser var et viktig element, med en klar målsetting om at dette skal bidra til uavhengighet, selvstendighet og evne til å mestre eget liv. Å sørge for en tilfredsstillende boligsituasjon for den enkelte er en vesentlig del av arbeidet.

Det å ha en tilfredsstillende bolig, handler blant annet om å ha en bolig som er tilpasset den enkeltes helsesituasjon, og å møte den enkeltes hjelpebehov. Til tross for at flere av informantene i utvalget vårt har utstrakt helseproblematikk, er det få som har god tilrettelegging i hjemmet. Det dreier seg i stor grad om utlevering av medisin fra hjemmesykepleien, samt hjelp av personalet for dem som bor i kollektiv. Det kan se ut som det primært har vært rusproblematikken som har vært avgjørende ved tildeling av bolig, og at det har vært mindre grad av fokus på hvorvidt boligen dekker øvrige helsemessige behov.

Det er flere av informantene som forteller at det viktigste argumentet for å ha fast bolig er knyttet til helse. Disse har ulike helsemessige utfordringer, blant annet knyttet til konsekvenser av livet som rusmisbruker. De forteller at de

ikke lenger har helse til å gå på gata og være bostedsløse, og at det er veldig viktig at de har en bolig hvor de kan bli værende. *Lars* forteller at hans verste mareritt er å begynne å flytte, på grunn av sin dårlige helse.

Men selv om dårlig helse kan være et argument for å få bolig, er det ikke uvanlig at de forteller om manglende tilrettelegging i forhold til helse i boligen. *Jørgen* bruker elektrisk rullestol, men det er ikke tilrettelagt for det i boligen, og han er avhengig av hjelp fra de ansatte eller andre beboere for å komme seg ut:

- De har lovet at de skal ordne svillene og få elektrisk døråpner, men ingen ting skjer med det. (...) Jeg må enten kontakte de (personalet) eller en av guttene til å hjelpe meg. Så det har ikke blitt så mye kjøring i det hele tatt. (Jørgen)

Samme informant forteller videre om et ønske og behov for en omsorgsbolig, siden hjelpebehovet hans er større enn det tilbudet som gis i den boligen han bor i per dags dato.

Jan har langt fremskredet kols, og har problemer med å bevege seg uten elektrisk stol. Til tross for dette bor han i andre etasje uten heis. Men han forteller om god hjelp av de ansatte i kollektivet:

- Med disse beina, jeg har hjelp av en av de som er ansatt her. Kommer og vasker gulvene for meg, tar oppvasken, tar søpla. Har fått det veldig greit sånn. (Jan)

Hos disse informantene ser vi at det er liten grad av samsvar mellom individenes hjelpebehov og den hjelpen de tilbys av det offentlige. Det kommer også frem at flere bor i boliger som bærer preg av å være midlertidige alternativer, uten at det er noen tidsavgrenset plan på hvor lenge de skal bli boende her, og hvilke andre alternativer de har i vente. Dette er ikke i tråd med utviklingen som skisseres innledningsvis i kapittel 5, og det kan se ut som det er lagt vekt på informantenes boevne i større grad enn bistandsbehov.

Det er også noen få informanter i utvalget vårt som er fornøyd med tilbudet de får i boligen sin. *Bente* trekker frem det positive med å bo i et kollektiv med bemanning med tanke på helsen sin:

- Hadde jeg ikke bodd på et sted som dette, hadde jeg klappet sammen. (Bente)

Videre forteller *Bente* at det er de ansatte i boligen som legger til rette for og følger behandling og hjelper til med innkjøp av mat på butikken. Det å ha et slikt bemannet boligkompleks, er avgjørende for at hun klarer å komme seg gjennom hverdagen. *Bente* bor i en bolig for unge mennesker med psykiske

lidelser, og hennes bistandsbehov er dekket gjennom de hjelpetjenester og funksjoner som ligger i boligkollektivet. Hun har bodd på dette stedet i nærmere fire år, og hun har ikke planer om å flytte ut i løpet av de fem neste årene. Det er altså et botilbud med et langsiktig perspektiv.

Til tross for at flere av informantene sliter med store problemer knyttet til både fysisk og psykisk helse, ser det ut til at det eneste tilbudet de fleste får er hjemmesykepleie i forbindelse med medisintil levering, og ulik grad av hjelp av de ansatte i de bemannede kollektivene. Det er ingen som har tilrettelagte leiligheter i forhold til helseplager, og det er mange som ikke får oppfølging og behandling av psykisk helsevern i forbindelse med psykiatri eller rusproblematikk i hjemmet sitt. Nedbyggingen av institusjonsomsorgen innenfor psykisk helsevern har ikke vært fulgt opp av tilsvarende oppbygging av boliger i kommunene. Kanskje er heller ikke det kommunale oppfølgings-tilbudet (i form av hjemmebaserte tjenester, medisinsk oppfølging, eller sosiale støttetiltak som tilrettelegging for arbeid og fritid) tilstrekkelig til at kommunen klarer å gi den hjelp og støtte som er nødvendig for å klare å bo i egen bolig.

Det er også flere som er og har vært bosatt i boliger som er definert som midlertidige tilbud. Her har de bodd i flere år, til tross for at dette strider mot intensjonene med boligene. Det strider også mot prinsippene i normaliseringsmodellen, og reiser spørsmålet om vi her ser antydninger til det gamle skillet mellom verdige og uverdige trengende?

Informantenes boliger samsvarer i liten grad med deres hjelpebehov knyttet til helse. Det er kun et fåtall som forteller om god tilrettelegging for helsemessige utfordringer i egen bolig. Dette fører til at de har mindre grad av sosial deltakelse. I de tilfellene hvor boligen er godt tilrettelagt for informantenes helse, bidrar dette til at informantene kan klare å nyttiggjøre seg av blant annet behandlingstilbud knyttet til rusproblematikk og psykisk helse, og at vedkommende klarer å mestre hverdagen i egen bolig. Boligen har dermed en positiv innvirkning på marginaliseringsprosesser for disse informantene, og det synliggjør viktigheten av god tilrettelegging i forhold til hjelpebehov.

5.2 Boligens betydning for behandling og rehabilitering

Rus- og psykiatriproblematikk er i seg selv stigmatiserende og marginaliserende faktorer. Tilrettelegging for god behandling og rehabilitering vil derfor være et positivt bidrag til å begrense marginaliseringsprosessene. Det har i intervjuene våre med målgruppen kommet frem en rekke faktorer som er avgjørende for at man skal lykkes med behandling og rehabilitering.

Når det gjelder rusrehabilitering, fremgår det av intervjuene våre at det er viktig at man ikke samlokaliserer personer som ønsker å bli rusfri og personer som ønsker å fortsette å ruse seg. Dersom man ikke tar hensyn til dette blir det mye kjøp og salg av narkotiske stoffer i kollektivet/institusjonen. Tilgangen og fristelsene blir for store. Det er altså viktig å få fysisk avstand og mindre tilgjengelighet til rusmidlene.

Det fremkommer også at det er uheldig å blande personer som er i legemiddelassistert rehabilitering (LAR) og personer som ikke mottar denne typen behandling. Informantene våre forteller at det er vanskelig å motivere seg for å slutte når man daglig er sammen med personer som er ruset på «statens rus», som de kaller det.

- (...) folk som får utdelt medisin hver morgen, narkotiske medisiner, og folk som ikke får (...) da samler de seg, du har ingen sjans til å gjøre noe med livet her. (Jørgen)

Hans peker på at det foregår også salg av rusmidler i brakkeboligene, og at de derfor bidrar til å rekruttere unge til det tunge rusmiljøet. Stedet er også lite egnet for personer som ønsker å slutte med rusmidler. Jørgen har selv bodd i Brakkebyen. Nedenfor svarer han på spørsmål om hvordan det var å bo der:

-Det var et helvete. Det var banking på dørene, på vinduene. Til alle døgnets tider. Masing om stoffer og tabletter. (Jørgen)

Et annet poeng som trekkes frem er alderssammensetningen i botilbudene. Flere informanter forteller om kommunale boligkomplekser hvor det blandes unge og gamle.

- Fordelen er at jeg har tak over hodet og slipper å bo i brakkebyen. Det er et rottereir. De kunne ikke gjort større tabbe enn de har gjort der. Å plassere alt fra gamle rusmisbrukere fra kommunens side, til unge innvandrere, barne-soldater for den saks skyld. (Hans)

Her illustreres viktigheten av å ta hensyn til livsløp og livsfaser når man skal bosette personer med rusproblematikk, for å forhindre uheldig prosesser, og for å legge bedre til rette for å lykkes med rehabilitering for dem som har et ønske om å bli rusfri.

Informantene våre poengterer videre viktigheten av at man ikke har for mange med tung og kompleks problematikk på samme sted. Sannsynligheten for å få problemer blir høyere dersom man har for mange boenheter per boligkompleks.

- Med så mange som skal bo sammen er det ikke mange, store feil du kan gjøre med sammensetningen før det blir feil. (...) Det blir for stort. Det er allerede større enn de som ble revet på 90-tallet. (Jens)

Det har vært delte meninger om hvilken betydning boligens lokalisering har blant informantene, men majoriteten hevder at boligens lokalisering i forhold til sentrum/periferien spiller en vesentlig rolle i et rehabiliteringsforløp. Flertallet av informantene i rus og psykiatrigruppen bor i kollektiver. Noen av disse er lokalisert i selve bykjernen i sentrum, mens andre ligger i gangavstand til sentrum.

- I og med at boligen ligger her, er det naturlig at andre brukere kommer her for å sette skudd. Da har du straks tilgang. (Hans)

De som har et uttalt ønske om å komme seg bort fra rusmisbruket, mener at tilgang på rusmidler er vesentlig for om hvorvidt man lykkes eller ei. Der som boligen er lokalisert i sentrum, vil dette føre til en større strøm av personer i rusmiljøet som ønsker å selge og kjøpe rusmidler, men også venner i rusmiljøet som ønsker å komme inn i boligen for å ruse seg der. Da blir problematikken knyttet til tilgjengelighet igjen aktualisert. Man kan jo få tak i rusmidler uansett hvor man bor, men stadig eksponering for rus trekkes frem som en hindring for å lykkes med å slutte med rusmisbruket. *Hans* illustrer dette på følgende måte:

- Egentlig hadde jeg søkt om bolig utenfor byen. Jeg hadde bodd i byen før, og vet at det går egentlig dårlig. Rusmisbruker og skal forsøke å kutte ut, ta det med ro, holde seg vekk, så er det umulig så lenge du bor i sentrum.(...) Det er ikke her jeg ønsker å bo i utgangspunktet. Jeg har prøvd å gjøre det beste ut av det, men innser at jeg ikke blir nykter så lenge jeg bor her. Det er umulig, i hvert fall for min del.(Hans)

Personnellets kompetanse trekkes i intervjuene frem som et viktig aspekt knyttet til bolig og behandling/rehabilitering. Det etterlyses større grad av rusfaglig kompetanse, og verdien av dette oppleves som stor blant informantene våre.

- Det må være ordentlige folk som jobber her.(...) Det skal være en spesiell gruppe mennesker som jobber på en sånn plass. De skal faktisk bry seg, sjefen skal ha kjennskap til narkomane.(...) Hadde de villet noe greit for oss, hadde de ansatt en sjef som hadde litt peiling. I hvert fall på rus, og å behandle mennesker. Alle narkomane er alt annet enn like, du må være litt god menneskekjenner. (Jens)

Denne gruppen kjennetegnes av at de har liten grad av stabilitet i livene sine, også i forhold til bolig. Dette vanskeliggjør en behandling og rehabilitering. Det er vanskelig å legge planer og strukturere hverdagen når man ikke vet hvor man bor neste uke eller måned. Det går mye energi med til å bekymre

seg for dette, og det flytter fokuset vekk fra behandling og rehabilitering. På spørsmål om betydningen av å ha stabil bolig, svarer *Per* følgende:

- Det hadde veldig mye å si. Jeg følte jeg hadde en tilhørighet til den plassen. Det var trygt (...) jeg følte jeg kunne slå meg til ro. Jeg kunne etter hvert organisere noe fremtidsrettet, en følelse av sånn kan det være fremover, et hjem. Kunne planlegge uten å være redd for at der bor jeg ikke lenger.

Janne har ved hjelp av legen sin fått en bolig som er tilpasset hennes behov. Hun har som følge av legens behandling kommet i gang med metadon-behandling og mener at selve boligen bidrar til at mye til at behandlingen fungerer og at helsen har blitt vesentlig bedre. Denne informanten er et eksempel på at en egnet bolig kan være et direkte bidrag til rehabilitering:

Hva har det hatt å si at du bor her?

-Det har alt å si. Jeg føler meg klar i toppen i forhold til hva jeg har vært. Klarer å tenke ordentlig, ta avgjørelser som å reise på kur. Det er en stor avgjørelse for meg. Skal gjøre noe ut av det når jeg først har bestemt meg. Det har jeg alltid visst, det måtte jeg gjøre hvis jeg skulle det. (Janne)

Dette viser hvordan bolig kan virke positivt inn på behandling, og kan legge til rette for gode endringsprosesser.

Samlet sett har vi hos de fleste informantene sett et fravær av faktorer som fremstår som sentrale i intensjonene i offentlige dokumenter om rus- og psykiatrifeltet. Det er liten grad av tilrettelegging og behandling i personenes egne boliger, og det ser ut til å være lite fokus på fravær og tilstedeværelse av faktorer som fremmer og hemmer mulighetene for å lykkes med behandling og rehabilitering når det gjelder bosetting av informantene. De fleste informantene i rus og psykiatrigruppen trekker frem en rekke hemmende faktorer knyttet til rusbehandling og rehabilitering i egen boligsituasjon, så som uheldig lokalisering, sammensetning av personer i boenheten eller området, antall personer som bor sammen og manglende rusfaglig kompetanse blant ansatte i boligene.

I den nasjonale satsingen for å bekjempe bostedsløshet har de strukturelle forklaringene fått økt fokus. Våre funn indikerer at fortsatt er de individuelle forklaringene som står sterkest innen hjelpeapparatet, med oppmerksomheten rettet mot den enkeltes sykdom, rusproblem og oppførsel, eller de indikatorene en vil bruke på å vurdere boevne. Ved å betegne noen som uten evne til å bo, skyves ansvaret over på individet og bort fra det offentlige. Når begrepet boevne ikke er definert med et utfyllende innhold, kan det bidra til å tåkelegge vurderinger og føre til beslutninger som har store konsekvenser for menneskers livssammenheng. Som vi har nevnt tidligere, har man i Norge gått bort fra bosettingsmodeller som har fokus på boevne, men til tross for

dette kan det se ut som det tar tid å endre holdninger, og at det kanskje er spor av denne tankegangen vi finner i historiene til informantene våre.

En del av boligene som tilbys rusavhengige, er ment som midlertidige tilbud. Flere av informantene nevner at bosteder som tilbys som midlertidige, i realiteten har blitt langvarige. Igjen illustrerer dette mangelen på alternative boligformer og tilgang på kommunale boliger for denne gruppen. *Jørgen* bodde flere år i Brakkebyen, som er nødboliger:

Brakkebyen er ment å være midlertidig?

-Var ment å være midlertidig. Jeg fikk tilbudet, så måtte jeg lese igjennom. Der sto det at i løpet av 3mnd skulle de skaffe alle og enhver som bodde der ny bolig. Jeg bodde der i 4 år. I løpet av de 4 årene hørte jeg aldri snakk om noe annet. Overhodet ikke. (Jørgen)

En nødbolig er i kraft av å være utformet som et midlertidig bosted, lite egnet som bolig på lengre sikt. Dette oppleves som en uforutsigbar bosituasjon. Siden rusavhengige og bostedsløse blir tilbudt en viss type boliger, kan denne gruppen bli forbundet med en viss type boform, for eksempel brakkeboliger. Faren er at det kan bli tatt for gitt at rusavhengige ikke «evner» å bo annerledes, eller er mindre bevisste enn andre på hvordan de bor.

5.3 Når boligen «passer»

Det finnes gode, begrepsmessige alternativer til begrepet boevne. Ett av dem er som vi har nevnt overfor å omdefinere begrepet boevne til bistandsbehov. Det som da vurderes er hvor mye eller hva slags bistand den enkelte trenger for å fungere i sin bolig (Brodtkorb og Rugkåsa 2007). Dersom det hadde foreligget en vurdering av bistandsbehov ved tildeling av bolig til informantene våre, kan det tenkes at de hadde blitt tildelt boliger som samsvarte bedre med deres behov, og dermed kunne sjansene for et stabilt og langsiktig boforhold være langt større. Dette kan igjen føre til helsemessig forbedring og bedre livskvaliteten.

Vi ser at flere av informantene opplever at boligen ikke er tilpasset verken de behovene de har eller den livsfasen de er i. Men, vi har også noen eksempler på at boligen faktisk samsvarer relativt godt med den enkeltes behov. I de tilfellene hvor boligen samsvarer med livssituasjon, uttrykker informantene i større grad at de er fornøyd med stedet de bor. Et annet interessant trekk er at i disse tilfellene ser boligen i seg selv ut til å ha en livsforbedrende virkning. Nedenfor vil vi gå inn i disse eksemplene og se på hvordan boligen blir vektlagt betydning når den ser ut til å passe med behov og livssituasjon.

Jan synes å være relativt fornøyd med stedet han bor nå, ut ifra den livssituasjonen han er i. Nå har han endelig fått i plass i et bofelleskap hvor han forhåpentlig kan bo over lengre tid, selv om det har vært forslag om riving av bygget. Det oppleves det for ham som et hjem og han har innredet rommet sitt med sine ting som er viktige for ham. I denne boligen er forholdene slik at han får mulighet til å hente seg inn. I motsetning til den andre nødboligen han har sagt nei til, har dette stedet langt færre beboere, og alle beboerne er godt voksne menn. Det foregår uheldig aktivitet også i denne boligen, men det hjelper å ha nattevakt og at en må låses inn og ut av betjeningen. For denne informanten oppleves det også som positivt å bo sammen med andre, samtidig som han her har mulighet til å være for seg selv:

- Jeg ønsker meg noe sånn som dette her. Jeg er avhengig av å ha folk rundt meg hele tiden. Jeg liker ikke å bo alene i det hele tatt. Jeg er sosial av meg. Samtidig som det er godt å kunne låse igjen døren og koble hele verden ut i den tiden jeg trenger å være for meg selv. Her har jeg muligheten til det. Her kan du gå ned og si fra at kommer det folk og spør etter meg, er jeg ikke her. (Jan)

Sitatet ovenfor viser også at det ikke trenger å være et mål om at fleste rusavhengige skal bo for seg selv.

I denne boligen er det relativt trygt og rolig, og han vet at han kan bo der i flere år. Det passer for Jan:

- Jeg har bodd i nesten 4 år uten å ha hatt noe fast bosted. Det går ikke an å planlegge noe verdens ting når du ikke har en base. Du vet ikke hva som skjer i morgen, du må bare ta dag for dag som den kommer. Jeg har greitt å rote (det til) for meg. Jeg ble tatt med 75g hasj, så fikk 75 dager ubetinget fengsel. Jeg må sikkert inn å sone i løpet av neste år.

Tenker du at de tingene har noe med at du ikke har hatt fast base?

-Ja. Alt har med det å gjøre. Hadde de giddet å tatt meg på alvor, de oppe på sosialkontoret, EBT. Sånn som rusmiljøet er her i byen blir alle tatt under samme kam. (Jan)

Han forklarer her at mye av problemene han har hatt med rus, med at han ikke har hatt et fast sted å bo. Han mener at det ikke har vært noen forståelse for dette hos tjenesteapparatet. Der har fokuset ifølge ham først og fremst vært på rusbehandling, mens hans viktigste behov har vært en fast bolig. Han vil bli nykter på egenhånd, uten å måtte innom et behandlingssystem. Han har sluttet med rus flere ganger tidligere og vet hva som skal til. Han ser ut til å bruke stedet han bor nå til å samle krefter, slik at han kan gå over i en ny fase. Etter hvert ønsker han å jobbe litt på et verksted og flytte til en kommunal bolig der han også kan få besøk av datteren. Dersom han skal begynne å jobbe i verkstedet han ønsker, kreves det at han blir nykter. Men han ser

også for seg en annen boligsituasjon når han kommet seg litt mer ovenpå. På spørsmål om hvor han bor om fem år, svarer han:

-Da bor jeg i en kommunal bolig. Jeg skal ikke inn på det private boligmarkedet igjen. Det har jeg bestemt meg for. Halve livet har gått. Jeg vet ikke hvor mye som er igjen, jeg fortjener å kunne ha en plass der jeg føler meg hjemme. (Jan)

En viktig grunn til at han ønsker seg over i en annen bolig, er at han vil ha mer kontakt med barna. Det er ikke denne boligen spesielt egnet til. *Jan* bærer altså et håp om at hans behov for ny bolig vil bli vurdert på nytt når hans livssituasjon endrer seg. Og den nåværende boligen ser han som en mulighet til å endre livssituasjon. Han ser for seg en boligkarriere som er tilpasset hans egen utvikling, og denne planleggingshorisonten har en positiv effekt på prosessen.

Janne er også fornøyd med boligen hun har. Hun bor i fellesbolig med kun kvinnelige rusavhengige. Det er ikke tillatt med besøk av mannlige partnere. Hun forteller at det var helt uaktuelt for henne å bo med bare kvinner for noen år tilbake. Men så skjedde det flere ting i livet hennes som gjorde at det ble det rette for henne. Da samboerforholdet tok slutt mistet hun den kommunale leiligheten hun bodde i, fordi den stod i hans navn. Hun ble i tillegg utsatt for et grovt overfall i denne leiligheten, slik at hun ikke lenger følte seg trygg med å bo alene.

For *Janne* gir den nye boligen mye av det hun trenger i den fasen av livet hun er i nå. Den gir trygge rammer og mulighet for å holde seg unna det mest aktive rusmiljøet. Hun sier at det å flytte for seg selv har gjort henne mye mer selvstendig og hun har fått bedre selvtillit. Den positive utviklingen i livet hennes nå, gjør at hun nå også har fått drømmer om å kunne bo for seg selv og å komme ut i jobb blant de som er «nyktre». Hun føler seg hjemme i boligen, men har samtidig en drøm om å eie noe eget.

Disse informantene er i en relativt lik livsfase, med tanke på at de har mange år med rus bak seg. De ønsker begge å kunne trekke seg tilbake, uten å ha kontakt med det mest aggressive rusmiljøet. Den ene er i gang med metadonbehandling, og har behov for trygge rammer rundt den. Den andre er ikke klar for rusavvenning nå, men er sliten og trenger et rolig sted hvor han kan hente seg inn. Begge informantene vet at de ikke trenger å flytte på en stund, slik at de føler at de har et hjem der. De uttrykker begge at de å få en mer stabil bolig har hatt en helsemessig gevinst. Begge disse historiene viser betydningen av bolig som selvstendig faktor for den enkeltes mulighet til å bedre sin livskvalitet. Ikke minst handler det om betydningen av en trygg og stabil bolig, men det handler også om muligheten for å planlegge livet fram-

over og tro på at det er mulig både å bli bedre, og å tilnærme seg såkalte vanlige liv.

Våre informanters historier bærer tydelig bud om at personer med rus- og psykiatriproblematikk trenger boliger som er tilpasset den livsfasen de befinner seg i. For de yngste er det viktig å unngå å plassere dem sammen med eldre med tung problematikk, slik at man ikke bidrar til en uheldig utvikling. Det er også viktig å gi dem et boligtilbud som ligger nær kollektiv transport, slik at det ligger godt til rette for sosial deltakelse. Dette er også viktig med tanke på skole og arbeid. For personer med psykiske lidelser og rusproblemer er det viktig å kartlegge bistandsbehovet deres, slik at man kan tilby en bolig som møter deres behov og gir dem muligheten til å mestre hverdagen i egen bolig. Store boligkomplekser med en uheldig sammensetning av folk både aldersmessig, etter hvor de befinner seg i rusforløpet, og i forhold til hvilken type problematikk de står overfor framstilles som uheldig av alle.

Dersom boligen er tilpasset den enkeltes bistandsbehov, vil boforholdene virke positivt inn på personens liv, og skape gode vilkår for positive endringsprosesser. Det vil være med på å motvirke og forhindre marginaliseringsprosesser knyttet til skolegang, arbeidsliv og sosial deltakelse. Dersom man gir personer muligheten til å mestre sin egen boligsituasjon, vil det også kunne bidra til holdningsendringer knyttet stigma rundt denne gruppens evne til å bo, og føre til større integrasjon i «vanlige» nærmiljø.

I den gruppen som har hatt befatning med barnevernet er problematikken og behovene annerledes, men ikke desto mindre er behovet for en tilpasset bolig like viktig. Flere av de behov som kan knyttes til denne gruppen er omtalt andre steder i denne rapporten, som behovet for en bolig som egner seg for studieliv, for å forvalte viktige relasjoner som f.eks. venner og kjæreste, som har en beliggenhet i nærheten av kollektivtrafikk slik at det er mulig å få besøk og selv komme seg til jobb eller utdanning uten å ha førerkort og bil og en bolig som ikke er plassert i sosialt belastede miljøer som kan fungere som et negativt sosialt støtteapparat for den det gjelder. Personer med en fortid i barnevernet kan selvfølgelig ha en del av de helsemessige behov og problemer med rus og psykiatri som den gruppen som er omtalt her. Det er imidlertid ikke det som er de mest åpenbare og spesifikke behovene for denne gruppen, så vi har valgt å holde eksemplene fra barnevernsfeltet borte fra dette kapittelet.

6 Brukermedvirkning i boligsaker

Brukermedvirkning innenfor tjenesteapparatet handler blant annet om at brukerne selv skal kunne ta aktivt del og medvirke i forhold som angår dem. I veileder til forskrift om individuell plan legges det vekt på at tjenestemottaker skal få en styrket innflytelse over sin egen situasjon. «Dette innebærer at vedkommende skal ha et eieforhold til de målene som nedfelles i planen og de løsninger som skisseres» (Helsedirektoratet 2010:18).

Tildeling av kommunale boliger er et tjenesteområde hvor brukermedvirkning skal inngå. Informantene gir imidlertid et inntrykk av at de gjerne bare blir «tildelt» en bolig, med liten mulighet for egen påvirkning. Dersom dette stemmer, vitner det om svak brukermedvirkning i slike saker. Her kan det altså være mye på å vinne på å styrke samarbeid mellom tjenesteytere og brukere for å bedre livskvaliteten til brukerne.

Brukermedvirkning er en lovfestet rettighet og altså ikke noe tjenesteapparatet kan velge om de skal forholde seg til eller ikke. Det skal i prinsippet gi økt treffsikkerhet i forhold til tilbud, samtidig med at det har en egenverdi i at mennesker som søker hjelp også gjerne vil ha styring over viktige deler av sitt liv.

Det er imidlertid mange ting som kan være til hinder for en god praksis i forhold til brukermedvirkning. Her vil vi presentere eksempler fra intervjuene om hvor vanskelig det kan være når en blir stilt uten innflytelse over sin egen situasjon, når kommunikasjon mellom brukere og tjenesteytere bryter sammen, eller når flytting utfordrer interkommunalt samarbeid. Vi avslutter med noen eksempler på hvor godt det kan fungere når brukeren opplever å ha innflytelse på egen situasjon.

6.1 Opplevelsen av ikke å bli hørt

I møte med tjenesteapparatet, er også våre informanter brukere. De fleste av dem har etter mange år med rusproblemer fått mye erfaring som tjenestebrukere. Men de har også opparbeidet en del erfaringer med ikke å bli hørt. Tjenesteapparatet kan framstå som en vegg det er umulig å kommunisere med, og hvor man trenger hjelp for å komme i kontakt med hjelperne.

- (jeg spør) de som går an å prate med og (de har) hjulpet meg med kommunen, som forstår hele problemet og hva en kan gjøre. Det har vært så tøft. Det verste er motgangen, det er ikke motgang engang. Det er en vegg. Du snakker til en vegg som det ikke det er ekko i. (Per)

Erfaringer med å ha bli motarbeidet, mistenkeliggjort eller ikke bli tatt alvorlig hos tjenesteapparatet går igjen, spesielt blant de som har en rusproblematikk. Opplevelsen av at saksbehandlere og andre bare ser rusen og ikke hele mennesket og saksforholdet, gjør at motivasjonen for å bidra til egen sak virker nytteløst. *Jan* har ikke hatt kontakt med sosialkuratoren på flere år, etter forrige negative møte:

- Det gikk galt med en gang. Det første de begynte å prate om var hvor ruset jeg var. Jeg var ikke ruset i det hele når jeg var der, så jeg eksploderte med en gang. Etter det, jeg vet ikke hvem som er saksbehandleren min eller noen ting. (Jan)

Slike negative erfaringer kan føre til at man holder seg unna og går glipp av nødvendig oppfølging. Fokuset på rusproblematikk og rusen kan fort overskygge all annen problematikk. Den samme informanten er frustrert over at det ble fokus på rusbehandling da han skulle søke om kommunal bolig, selv om hans egen målsetning med å søke bolig var å komme vekk fra det private leiemarkedet:

- Jeg begynte å søke om kommunal bolig med en gang jeg kom hit, jeg bestemte meg for at jeg orker ikke det private leiemarkedet lengre. Jeg følte ikke at jeg var min egen herre i mitt eget hus. Å gå på tærne for å være stillest mulig for ikke å forstyrre de som eier huset, klarer jeg ikke lengre. Her begynte de å gnage om rusgreiene med en gang. De gadd ikke høre på det jeg sa i det hele tatt. (Jan)

Jan ønsket ikke rusbehandling, men hadde behov for kommunal bolig. Det eneste han ble tilbudt var nødbolig, noe han ikke ønsket:

- Så ble jeg tilbudt fast bolig i [brakkeboligen]. Jeg takket nei og begrunnet det med det alle ser med egne øyne. Er ikke bra for noen å flytte dit. Når jeg takket nei til det, hadde dem loven i ryggen på at de hadde gjort alt det som står i boken at de skal gjøre. (Jan)

Eksempelet med *Jan* viser at tjenesteapparatet fortolker brukerne innenfor sin egen logikk og trekker sine egne slutninger om hvilke hjelpebehov brukeren har. Her har brukeren behov for bolig, mens kommunens folk mente han trengte rusbehandling. Når kommunikasjonen bryter sammen, blir det verken rusbehandling eller bolig på *Jan*. Å lytte til hverandre og å komme fram til en felles problemforståelse er en minimumsforutsetning for kommunikasjon, og en helt nødvendig forutsetning for at brukermedvirkning skal kunne fungere etter intensjonene.

Vi har tidligere fortalt om *Hans* ble forespeilet at han skulle få lov til å ha hund i boligen han ventet på, men det viste seg å være umulig:

- Det er en ting jeg ble lovet da jeg flyttet inn av han som var sjef da. I og med at jeg hadde bodd i by før og vet hvordan det fort kan bli, har lett for å stenge meg inne. Med en hund hadde jeg blitt nødt til å ut 2-3 ganger minimum om dagen. Derfor stilte jeg det som krav da jeg skulle flytte inn. På tross av at de ikke klarte å få boligen utenfor sentrum skulle jeg få lov til å ha en hund. Men det hadde kommet et skriv fra boligkontoret: Ikke lov og ikke noen unntak heller. Jeg kunne ikke skjønne det. (Hans)

Informanten ønsker å ha hund blant annet av helsemessige årsaker, slik at han ikke ville isolere seg så mye. Selv om brukeren her viser god selvvinnsikt og kan argumentere godt for hva som kan ha en god effekt på å gjøre hverdagen bedre, synes det umulig å få gjort et unntak fra regelverket.

Brukermedvirkning gjenspeiler et syn på brukeren hvor han/hun er den som kjenner sine egne behov og livssituasjon best. Brukerne gir her inntrykk av at de ikke blir lyttet til eller at deres behov ikke blir tatt hensyn til i tildeling av kommunale boliger. Muligheten til å påvirke egen livssituasjon styrker motivasjon og mestringsfølelse hos brukeren. Når man opplever at en ikke blir hørt eller tatt hensyn til i avgjørelser som gjelder en selv, opplever man derimot at hjelpeløsheten forsterkes.

Det kan være mange grunner til at akkurat disse brukerne ikke blir hørt, og kanskje ligger mye av forklaringen i at boligtilbudet er så begrenset at det ikke er så mange valg som kan foretas. Likevel ser vi av de gode eksemplene at åpne informasjonslinjer og myndiggjøring av brukeren i beslutningsprosessen gir en langt større aksept av de alternativer som gis. En annen forklaring, som ligger nærmere det vi har hørt fra brukernes ståsted, er at de ikke blir sett som hele mennesker med innsikt i sin egen situasjon og person, men som «problemene» sine. «Problemet» kan enten behandles eller plasseres «inntil videre».

6.2 Mangel på kommunikasjon og informasjon

Det er ikke bare kommunikasjon mellom bruker og tjenesteyter som kan bryte sammen. Noen ganger kan problemet ligge i at ulike personer og instanser i kommunen ikke samarbeider eller har konflikter seg i mellom.

En informant forteller om en konflikt mellom fastlegen og resten av oppfølgingsapparatet hans:

- Legen skrev ut medisiner ansvarsgruppen ikke likte. Det at de ikke likte medisinerne legen skrev ut gjorde at de motarbeidet alt som kom fra meg (...) Så gikk NAV inn, hvis legen fortsatte med medisineringen var ikke de interessert i ansvarsgruppemøter eller å dekke noe som helst. Det legen gjorde, jeg had-

de rene urinprøver og alt, han så min utvikling og sa at selvfølgelig skulle jeg ha medisiner (...) Så presset NAV på så mye at legen fikk panikk. Fylkesmannen, rustjenesten; «Må ikke ha sånn avhengighetsskapende, han er narkoman». Til tross for dette går spesialisthelsetjenesten med på dette, at det kan skje i enkelte tilfeller. De sa at medisinene hadde gitt en veldig positiv utvikling, så de anbefalte videre medisiner. (Per)

Vi ser her hvordan konflikten eskalerer, med fastlege og spesialisthelsetjenesten på den ene siden og NAV, fylkesmannen og rustjenesten på den andre. *Per* blir stående midt i mellom i en situasjon hvor han mister både rettigheter og oppfølging. Konflikten førte ifølge informanten til at han «sprakk» i forhold til rus, noe som igjen førte til at han ble kastet ut fra boligen han hadde.

Anne forteller at hun er frustrert over at hun ikke får et ordentlig svar fra NAV om hva som kommer til å skje med huset hun bor i nå. Hun vet at det er planer om rivning, men vet ikke når:

- Jeg ringer ofte til de, eller gjorde. Har hatt mye kontakt med de selv om de ikke er med i ansvarsgruppe. De kan ikke si noe når det kommer til bolig. Måtte ringe politiet for å få vite noe: NAV har sent begjæring om utkastelse i det «hvite huset» jeg skal bo i, men de visste ikke når det skjedde. Får aldri noe svar ut av de, det får aldri (ruskonsulenten) heller. De vet lite. (Anne)

Dette er et eksempel på at hun i liten grad får mulighet til innsikt i, eller påvirke sin egen boligsituasjon. Hun må bare vente og se. Manglende informasjon gir lite tillitt til NAV, som framstår som om de ikke snakker med hverandre innenfor sine egne vegger heller. Hvordan kan *Anne* ha noen innflytelse her? Hvem vil høre på henne? Eller enda viktigere, hvem vil kunne gi svar? For som *Anne* selv sier, virker det som om «*de vet lite*».

Eksempelet med *Anne* er først og fremst et bilde på at tjenesteapparatet også kan framstå som ugjennomtrengelig og uoversiktlig. Det krever en egen form for kompetanse å finne fram i dette systemet før man i det hele tatt kan vurdere om en blir sett eller hørt. Et uoversiktlig hjelpeapparat kan lett styrke en brukers avmaktsposisjon.

6.3 Mangel på oppfølging fra barnevernet

Den gruppen som har hatt befatning med barnevernet står i en litt annen situasjon. Her blir brukerne ofte bemyndiget og gitt ansvar for egen utvikling før de er myndige. Dette gir mestringsevne for noen, men gir også mestring utfordringer for flere som opplever at de selv ikke er modne nok eller har den ballasten som skal til for å ta så viktige og store avgjørelser om livet helt på egen hånd.

Informanten nedenfor har hatt mye av oppveksten sin under barnevernet. Likevel føler han ikke at barnevernet har fulgt han opp i særlig grad. Heller ikke da han flyttet for seg selv som 16-åring:

Var det du selv som skaffet deg bolig?

-Jeg gjorde alt. Jeg føler aldri at barnevernet har brydd seg så veldig. Det viser alt, som den familien som vi bodde hos. Kona brukte de samme medisinene når vi flyttet derfra som min mor gjorde. Hun hadde 3 unger og trodde hun kunne ta 2 til. Hvor er systemet?(...) tilsynsfører? Hadde 2 møter med tilsynsfører i løpet av 10 år, de hadde ingenting med barnevernet å gjøre. (Trond)

Flere av dem etterlyser mer oppfølging i overgangen til og de første årene etter de fyller 18 år. Nils begrunner dette med at barnevernsbarn gjerne ikke har de samme rammene rundt seg som ungdommer som ikke har vært i barnevernet:

- Det er ikke som andre ungdommer. De har sine foreldre. De får penger, støtte og alt. De trenger nesten ikke gjøre noen ting. Sånn her, innvandrere, helt annen kultur hvor vi selv må klare oss. (Nils)

Barnevernsbakgrunnen førte til at Bente måtte bli tidlig voksen og klare seg selv. Hun fikk lite oppfølging fra barnevernet, da hun måtte flytte for deg selv som 17-åring:

-Det var et par runder med de [barnevernet] så var jeg ute. Tok kort tid. Jeg ble hevet ut hjemmefra, så hadde ikke mye valg. Jeg hadde ingen plass å gå. Jeg var aldri forberedt på å stå helt alene.

Du hadde forventet at de [barnevernet] skulle gjøre noe mer?

-Ja. «Finn leilighet, så tar vi regninga. Hade'». Det var tøft. Jeg var ikke forberedt på det i det hele tatt. Så du får beskjed, hold deg unna din mor og din far. Var ikke gøy i det hele tatt. Ikke noen fast kontaktperson heller, men pengene kom. Måtte bare bli voksen da. Jeg giftet meg når vi flyttet til (by). Da var jeg 18. Så ble jeg gravid. (Bente)

Slik hun uttrykker det, har hennes tidlige og uforberedte møte med voksenlivet ført til at hun etablerte seg og fikk barn tidlig. Det ble hennes strategi for ikke å bli stående helt alene på terskelen til voksenlivet.

Informanten nedenfor peker på at behovet for oppfølging av tidligere barnevernsbarn, særlig de som har bodd på institusjon er stort, siden de har svake forutsetninger for å klare seg alene når de blir myndige:

- Å ha hatt noen, ikke nødvendigvis barnevernet, som kunne tatt på seg ansvaret litt lenger enn til du er 18-20 år. (...) Du har oppfølging til du er 18-

20, og da er du alene. Ser du på det, er institusjon verst for det, for der er det så strenge rammer rundt at de ikke har en sjans til å klare seg alene. (Trond)

Utsagnet får stå som en god illustrasjon på at det både kan bli for mye og for lite av oppfølging og kontroll. Når rammene blir for strenge og oppfølgingen blir for tett forsvinner også den gradvise selvstendigjøringen som er nødvendig for å takle voksenlivet. Når oppfølgingen er svak og forutsetningene for selvstendighet er dårlige gir heller ikke muligheten til å ta egne valg noen mestringsfølelse.

Her kan det synes som rusmisbrukere og barnevernsbarn havner i diametralt motsatte kategorier brukere, hvor den første umyndiggjøres mens den andre gruppen bemyndiges for tidlig eller for brått. Begge grupper deler imidlertid et ønske om å ha innflytelse på egne livsvalg og sin egen livskvalitet, på lik linje med de aller fleste av oss. De ytrer også ønsker om å klare seg selv og å gjøre seg uavhengig av et hjelpeapparat.

Trond har etter barnevernsperioden hatt et sterkt ønske om å klare seg selv, og har siden også prøvd å unngå å bruke NAV. Vi spurte hva det er som driver ham:

- Ønske om å kunne klare meg selv. Barnevernet har alltid «vært der» i den delen du bygger livet ditt. Står der og passer på det. Selv om NAV ikke passer på, er det en liten buffer som kan passe på deg hvis det ikke går så greit. Men har aldri ønsket å få hjelp av de (NAV) eller barnevern. Da har du måttet prøve å gjøre det beste ut av det. (Trond)

Informanten uttrykker at han stort sett mestrer livet bra uten hjelp fra det offentlige. Han er den eneste av informantene som eier egen bolig. Den har han fått kjøpt ved å jobbe og sette av penger til egenkapital. Han står i vår informantgruppe fram som en suksesshistorie, men det er ikke hjelpeapparatets suksesshistorie. Den ser ut til å være mulig på grunn av at han har holdt seg borte fra det.

6.4 Flytting og interkommunalt samarbeid

Informantene flytter ofte. Det å flytte kan ha kompliserende konsekvenser for den enkelte, dersom saksbehandlingssystemet mellom kommuner ikke er godt nok samordnet. Et godt utviklet interkommunalt samarbeid og samarbeid mellom forvaltningsnivåer vil kunne bidra til å redusere marginaliseringsfaren for personer som er sårbare for overganger. Helhetlige og enhetlige muligheter for brukervedvirkning er spesielt viktig ved flytting mellom kommuner eller ved behov for bistand fra flere tjenestenivåer. Tydelige ansvarsoverføringer og videreføring av inngåtte avtaler og planer vil kunne

styrke muligheten for at personene i større grad kan utøve selvbestemmelse og oppleve autonomi. Denne informanten ble stående uten penger da han flyttet fra en kommune til en annen:

-Nå lever jeg på sosialtrygd. Da jeg kom ned hit hadde jeg yrkesrettet attføring. Jeg inngikk en avtale med behandleren min (i kommunen) at jeg kunne pakke sekken min og dra, finne en plass å slå meg til ro på. Kunne bruke den tida jeg trengte på den greia her. Jeg tok kontakt med Nav, hadde lyst til å ha et eller annet å henge fingrene i. Endte opp med at attføringen min ble stoppet på grunn av at de begynte å administrere den attføringen herfra samtidig som den ble styrt fra (den kommunen jeg kom fra). Hele greia kræsjet. Plutselig hadde jeg ingen penger. Ingen av partene ville ta på seg skyld, jeg ble sittende igjen som synderen. (Jan)

Konsekvensene av manglende samordning når han flytter fra en kommune til en annen, er at han står helt uten penger. Denne situasjonen er psykisk belastning for han og han står i fare for å velge kriminalitet som løsning for å få inn penger. Han mister også rettigheten til yrkesrettet attføring og er nå på sosialtrygd. Etter avbrutt rehabilitering og status som bostedsløs får han etter hvert tilbud om bolig i en brakkebolig for bostedsløse. Det som startet med et ønske om å finne seg et sted å slå seg til ro, endte altså tilbake til et alternativ som var verre enn utgangspunktet.

Det å flytte kan med andre ord innebære risiko for at en mister rettigheter og oppfølging en har opparbeidet seg i den kommunen en har bodd. Dette gir også *Per* et eksempel på:

- Likevel: hvor galt går det i kommunen. Da jeg var på topp, gikk på jobb hver morgen. Gratis, jobbet mot lærlingsbrev, fast ansettelse. Så sa kommunen, jeg skjønnte det etterpå... Jeg søkte om billappen, fikk 18600 til det. Begynte på grunnkurs, kjøretimer, teoribok. Så ble det kluss, jeg hadde vært vekke i 4 år. Så om sommeren, skolen var slutt. Hadde ikke gått skole siste halvår, jeg kunne det jeg skulle kunne til eksamen. Skulle bare gå opp. Da fant jeg ut: hadde lest om forvaltning, jeg flytter hjem. Orker ikke dette mer, kan få flere jobber hjemme. Hadde 2-3 tilbud om jobb som tømrer. Kommer hjem og fant ut at det ikke var smart. Da satte deg seg helt på bakbeina. Hadde vedtak på alt, billappen, fortsatte med kjøretimer. Plutselig ville de ikke betale. (Per)

Selv om *Per* hadde «lest litt om forvaltning» og prøvd å gjøre noe for å bedre sin egen livssituasjon, så virket ikke planen hans helt som den skulle. For en person med et alminnelig livsløp vil ikke det å bytte kjøreskole eller å kjøre opp i en annen by være et stort problem. Men *Per* tilhører de som er sårbare for overganger. Når avhengigheten til hjelpeapparatet er stor, forsterker det manglende samarbeidet mellom kommuner denne sårbarheten.

På en annen side, kan det tenkes at det å bytte saksbehandlingssystem til en annen kommune, også oppleves som en positiv mulighet for noen. Kanskje velger også noen å flytte til en annen kommune fordi de er misfornøyd med saksbehandlingen eller oppfølgingen der de bor. Det kan også være at de ønsker å komme unna barnevernet. Flytting kan også være boligstrategisk, for å komme seg bort fra belastede miljøer. Men selv om flytting kan fungere strategisk for enkelte, har de fleste mest å tjene på at kommuner samarbeider når personer med bistandsbehov flytter, enten dette er for å utdanne seg, jobbe, for å bo bedre eller for å komme seg unna en saksbehandler.

6.5 Når brukermedvirkning og samarbeid fungerer

Janne forteller at hun ikke gikk til lege på mange år, fordi hun følte at legene ikke hørte på henne. Hun opplevde imidlertid et vendepunkt i sin tilværelse da hun møtte en lege som faktisk hørte på henne:

-Før jeg kom til (denne legen) hadde jeg ikke noen ordentlig lege som jeg ønsket å ha kontakt med. Jeg hadde ikke vært hos lege på mange år når jeg kom til (denne legen). Jeg var dødssyk i lungene. Det var på grunn av at de ville ikke høre på hva jeg sa. De mente det de sa, så måtte jeg bare gå. Veldig tungvint når enn ikke blir hørt. (Janne)

Etter at hun kom inn under denne legens behandling, har det gått fremover for *Janne*, og hun har i dag bedre helse og en fast bolig. Hun har i tillegg til en dedikert lege vært heldig og hatt en sosialkurator som har fulgt henne over mange år, og som hun har tillit til. Sosialkuratoren og legen har ifølge informanten et godt samarbeid om det som gjelder henne. Vendepunktet i møtet med legen, har ført til at hun har fått bedre oppfølging, også når det gjelder bolig. Legen hjalp henne både med å skaffe bolig og fikk henne i gang med rusbehandling.

Denne informanten er dermed et eksempel på hva god brukermedvirkning kan resultere i. Når brukeren opplever å bli hørt og tatt på alvor vokser det fram et tillitsforhold som setter i gang gode prosesser. Vi ser også at bolig her har inngått som del av en helhetlig tankegang rundt brukeren.

Bente er et annet eksempel på hva et stabilt oppfølgingsapparat kan ha å si. Hun har hatt oppfølging fra samme psykiatriske sykepleier til tross for at hun har flyttet mellom flere bydelssoner:

-Jeg tror jeg har vært heldig. Han har fulgt meg uansett hvor jeg har bodd hen. Ikke i (by i annet fylke) selvfølgelig. Men det var før jeg fikk sykepleier. Han hørte til i (bydel), så når jeg flyttet til (annen bydel) var ikke det hans sone. Men han kom. (Bente)

For *Bente* har denne oppfølgingen bidratt til at hun har forbedret sin psykiske helse. Eksemplet viser betydningen av et stabilt og koordinert oppfølgingsapparat, på tross av at brukerne flytter mye mellom sone og kommuner. Dette kan også være en strategi for å bygge oppunder brukernes evne til å bo mer stabilt. Dersom en kan redusere flyttehyppigheten blant grupper med behov for oppfølging, vil de også spare tjenesteapparatet for ressurser.

Brukermedvirkning kan ikke bare bli et pynteord i rapportering. Hvis en skal ta brukermedvirkning på alvor må det tenkes mer i retning av å styrke mulighetsrommet og mulighetspotensialet for egne valg, hvor målet er å sette brukeren i stand til å bli uavhengig av at andre tar avgjørelser på deres vegne. Brukermedvirkning er særlig viktig for å styrke dette mulighetsrommet.

Selvbestemmelse gir tjenestebrukere rett til å ta beslutninger i eget liv. Uten slik medvirkningsrett vil tjenestebrukere i praksis være umyndiggjorte.

7 Hvordan kan bolig begrense marginaliseringsprosesser?

I dette kapitlet vil oppsummer de viktigste funnene fra rapporten som grunnlag for å drøfte problemstillingene i prosjektet. I drøftingen vil vi komme med anbefalinger om hvordan Husbanken i samarbeid med hjelpe-tjenester kan bidra til å begrense marginalisering og bostedsløshet for mennesker med sammensatt problematikk og behov for ulike hjelpetjenester.

7.1 Hvordan opplever informantene betydningen av bolig for sin livssituasjon?

Analysen har vist at dersom en skal drøfte betydningen av bolig, er det nødvendig å vise forskjellen mellom begrepet «bolig» og «hjem». Begrepet «bolig» beskriver gjerne ytre forhold, som boligtype, lokalisering og kjennetegn ved husholdet. Begrepet «hjem» handler mer om de sosiale relasjoner og enkeltmenneskers opplevelse av boligen og deres sosiale og emosjonelle tilknytning til den. Selv om vi skiller mellom bolig og hjem, har både bolig og hjem betydning for informantenes identitet og selvbilde.

Det kommer tydelig frem av intervjuene at et «hjem» er noe de fleste informantene ønsker seg. Det er derfor interessant at de fleste av informantene ikke føler seg hjemme der de bor nå. De viktigste grunnene til at de ikke føler seg hjemme, er at de vet at boligen er midlertidig og at boforholdene gjør at de ikke trives der.

Informantene beskriver at følelsen av et hjem avhenger av at kan sette sitt eget preg på boligen, det vil si at de har mulighet til å uttrykke sin egen identitet. Her viser funnene igjen at flere av informantene ikke har en bolig som gir dem mulighet til å uttrykke egen identitet. De føler seg gjerne hjemløse, til tross for at de har bolig. Midlertidigheten er en viktig faktor her. Siden en skal bo der midlertidig, kan det føles som liten vits i å bruke mye tid og ressurser på å gi boligen et personlig preg. Informantene har som oftest heller ikke økonomi til å innrede boligen slik de ønsker det.

Et midlertidig bosted gir heller ikke samme mulighet til å knytte seg til nærområdet og bli en del av lokalsamfunnet. Å føle tilhørighet til et sted er viktig for ens identitet. Man uttrykker også hvem man er gjennom de menneskene en er sammen med eller ikke er sammen med. Et viktig funn i analysen er at informantene sine boliger ikke gir dem gode nok muligheter til å være sammen med sine nærmeste, eller å forvalte nære relasjoner. Det gjelder særlig forholdet til barna. Boligene er i liten grad tilpasset barn og fremstår ofte

som lite barnevennlige. Et viktig funn er at det de mannlige informantene opplever at tjenesteapparatet tar lite hensyn til at de har barn når boliger skal tildeles. De opplever altså at farsrollen ikke blir betraktet som en viktig del av deres identitet, til tross for at det er veldig viktig for dem selv å opprettholde god kontakt med barna sine og at de føler et ansvar for dem.

Et annet moment er at enkelte typer boliger ikke gir mulighet for å stenge ute uønskede relasjoner. På grunn av manglende sikkerhet kan «hvem som helst» komme inn. Dette gjelder spesielt for rusavhengige som kanskje lever med gjeld og andre som også lever under trusler om vold. Trygghet er viktig. Våre informanter uttrykker at å føle seg trygg fra vold og annen kriminalitet, er grunnleggende for at en skal føle seg hjemme et sted. Men også på dette området ser vi at flere av boligene ikke oppfyller informantenes behov. Flere av dem føler seg utrygge i boligen. Vi har pekt på at dette blant annet henger sammen med at flere av fellesboligene mangler bemanning på natten. Flere av informantene føler at de blir mye overvåket av kameraer, at de blir kontrollert uten at det fører til god nok sikkerhet. En annen faktor som kan bidra til utrygghet, særlig for kvinner, er at fellesboliger er kjønns- og alderssammentatte. Ulikhet i kjønn, alder og status blant beboere kan være en risikofaktor for å bli utsatt for overgrep.

For flere av informantene fremstår relasjonen til husdyr som svært viktig. Dyr kan ha vesentlig betydning for den enkeltes psykiske og fysiske helse. Det kan det oppleves som et stort tap for den enkelte, dersom det ikke er tillatt med dyr i boligen. I intervju materialet finner vi imidlertid flere eksempler på at dyr ikke blir tillatt i fellesboliger.

Så langt, kan vi trekke frem fire faktorer som inngår i begrepet «hjem»: stabilitet, identitet, relasjoner og trygghet. Bolig og hjem kan imidlertid ikke skilles strengt i fra hverandre. De faktorer som inngår i begrepet «hjem», viser seg også å avhenge av boligforhold. Boligforholdene har en rekke konsekvenser for den enkeltes livssituasjon. Når det gjelder livssituasjon, har vi sett spesielt på hvordan boligforholdene er tilpasset den enkeltes helse, mulighet for behandling og rehabilitering og livsfase. Når det gjelder helse, ser vi at flere av informantene har dårlig fysisk og psykisk helse. Boligene de bor i, er i liten grad tilpasset deres behov, hverken når det gjelder funksjonalitet eller oppfølging fra helsepersonell.

Videre ser vi at flere av boligene er lite tilfredsstillende i et rehabiliteringsperspektiv. Informantene som bor i fellesboliger, viser til at beboerne har ulike problematikk som kan virke uheldig inn på hverandre. Blant annet gjelder dette sammenblandingen av personer som er under rusbehandling med

rusavhengige som ikke er under behandling. Informantene påpeker at det er svært vanskelig, om ikke umulig, å være under rusbehandling dersom det foregår salg av rusmidler i boligen. Samtidig kan det være vanskelig for rusavhengige å bli motivert til rusavvenning dersom de bor sammen personer som er under legemiddellassistert rusbehandling. Et annet problem er dersom unge rusavhengige plasseres i samme boenhet som eldre og tyngre rusavhengige. Det kan føre til at de unge rusavhengige går inn i enda sterkere rusavhengighet. Det etterlyses også større grad av rusfaglig kompetanse blant de ansatte.

Sammenhengen mellom bolig og livsfase er en annen faktor som har kommet frem gjennom analysen. Der hvor boligforholdene samsvarer med livsfasen til den enkelte, bidrar det til trivsel i boligen. Et viktig funn her, er den direkte betydningen boligen har for økt livskvalitet, der hvor det er samsvar mellom bolig og livsfase. Samtidig ser vi at også kriteriene for å kunne kalle boligen for et hjem er tilstede i disse tilfellene.

7.2 **Hvordan kan bolig som virkemiddel motvirke marginaliseringsprosesser?**

Et av de viktigste formålene med dette prosjektet har vært å identifisere faktorer og mekanismer som bidrar til ulike marginaliseringsprosesser. Det er viktig fordi det er en forutsetning for å kunne besvare studiens andre problemstilling: Hvordan bolig som virkemiddel kan motvirke marginaliseringsprosesser.

En grunnleggende utfordring er selve marginaliseringsbegrepet. Begrepets kompleksitet innebærer at marginaliseringsprosesser må forstås på tvers av ulike deltakelsesarenaer og hvordan prosessene har utspilt seg over tid. I denne drøftingen sees marginaliseringsprosesser som er knyttet direkte til bolig i samspill med andre faktorer som påvirker marginaliseringsprosesser.

- En forutsigbar boligsituasjon kan motvirke sårbarheten ved andre livsendrende brudd

I innledningen av analysen, har vi vist at informantene i gruppen rus og psykiatri har en bakgrunn som tidlig i livet har satt dem i en marginalisert posisjon på boligmarkedet. Ofte har vanskelige oppvekstforhold og tidlige rusproblemer medført at de ikke kommer inn i utdanning og arbeid. Dette setter dem igjen i en permanent svak og uforutsigbar økonomisk situasjon, og de lever mye av livet på stønader. De kan derfor ikke forventes å ha samme

progresjon på boligmarkedet som store deler av den norske «normalbefolkningen». Flere av dem befinner seg i en kontinuerlig risiko for bostedsløshet.

- En plan om progresjon i en boligkarriere gir kontinuitet og sammenheng

Det er flere ulike forhold ved informantenes boligsituasjon som både kan virke marginaliserende og ekskluderende. En av de mest grunnleggende mekanismene kan føre til marginalisering, er informantenes ustabile boligforhold. Vi har sett at ustabiliteten skyldes både individuelle og strukturelle faktorer, blant annet rusavhengighet, psykiske forhold, vanskelige relasjoner, fattigdom, lite tilgang på kommunale boliger og et trangt kommersielt leiemarked. Disse faktorene bidrar til at informantene har en uforutsigbar tilværelse, som gjør det vanskelig å planlegge fremover. Opplevelsen av forutsigbarhet er igjen viktig for å føle at en har mening og sammenheng i tilværelsen, det vil si at den henger sammen med psykisk helse.

- Mulighet for å påvirke utformingen av boligen gir en følelse av «hjem»

En annen side ved en ustabil boligsituasjon, er at den svekker den enkeltes mulighet for å skape et hjem. Følelsen av å ha et hjem uttrykkes av flere informanter som også som viktig for den psykiske helsen. Det å ha et hjem, er en grunnleggende trygghetsfaktor som kan i seg selv være et utgangspunkt for jobbe med andre problemer. Vi har også vært inne på hvilken betydning det å ha et hjem utgjør for mulighetene til å utvikle egen identitet. Det å ikke ha et hjem er også noe som bidrar til å understreke annerledeshet fra den «normale» befolkningen.

- Godt kommunalt og interkommunalt samarbeid kan motvirke de negative effektene av flytting

En konsekvens av hyppig flytting er at en i mindre grad blir integrert i et lokalsamfunn. Det kan igjen forsterke disse menneskenes rolle som annerledes i samfunnet. For de gruppene de her er snakk om, kan det også bety at de i mindre grad får en helhetlig og koordinert oppfølging fra tjenesteapparatet, ettersom de stadig flytter mellom tjenestesoner og kommuner. De samlede konsekvensene av ustabilitet kan føre til at informantene for et vanskeligere utgangspunkt for å arbeide med rusrelaterte og/eller psykiske problemer.

- Bedre kvalitet på og utforming av boligene svekker stigma og muliggjør positivt relasjonsarbeid

Generelt kan vi si at boligene som tilbys vanskeligstilte på boligmarkedet har lav kvalitet og er lite individuelt tilpasset. Det har i seg selv en rekke marginaliserende effekter på den enkeltes tilværelse.

Flere av informantene er svært misfornøyd og bekymret over kvaliteten på boligen, det gjelder standard, areal og funksjonalitet. Dersom bolig har synlig dårlig standard, kan det bidra til så skape skamfølelse hos beboeren og bidra til at en føler at en skiller seg negativt ut i samfunnet. Både rusavhengige og tidligere barnevernsbarn sliter ofte med mange ulike typer stigma, slik at en synlig dårlig bolig blir en tilleggsbelastning.

Frustrasjonen over boligkvalitet dreier seg ofte om at boligen er uegnet for barn. Boliger som ikke er egnet eller tillatt for barn, bidrar til at foreldre som bor der i mindre grad får mulighet til å utspille foreldrerollen. Foreldrerollen er viktig for egen personlig utvikling og for innpass på ulike samfunnsarenaer som barnehage og skole. For rusavhengige, kan det være viktig å få spille på andre sider ved seg selv enn rollen som rusavhengig.

- Boliger som tilrettelegger for barn motvirker sosial arv

Det er også viktig å tenke på konsekvensene av boligforholdene for barn. Dårlige boligforhold for barn kan blant annet føre til at relasjonen mellom barn og far svekkes, noe som kan være uheldig for barnet i de tilfellene der relasjonen til far i utgangspunktet er positiv. I boliger hvor det bor barn ser vi at standard, areal og lokalisering på boligen har flere negative konsekvenser for barnet. Barnet blir til dels ekskludert fra sosiale aktiviteter med jevnaldrende, og boligen virker stigmatiserende på både foreldre og barn.

- Boligens geografiske og sosio-kulturelle plassering påvirker mulighetene for sosial deltagelse

Boligens lokalisering er også viktig når det gjelder identitet og selvbylde. Dersom en plasserer mange kommunale boliger i samme område, kan det skape en opphopning av sosiale problemer og fremstå som et «belastet» område. Hvor boligen er plassert i forholdt til transport og nærmiljø vil også ha noe å si for den enkeltes mulighet til å delta på ulike arenaer, både sosialt, kulturelt og når det gjelder jobb og utdanning. I analysen har vi særlig sett at det er problem at rusavhengige plasseres alt for nært det tunge rusmiljøet. Et

par av informantene fra barnevern opplever derimot at boligen ligger tungvint til i forhold til transport og for langt unna sosialt nettverk og sentrale tilbud.

- Boligens fysiske utforming påvirker mulighetene for sosial deltakelse

Boligens kvalitet handler også om dens funksjonalitet i forhold til beboernes psykiske og fysiske helse. Her ser vi blant annet at opplevelsen av manglende sikkerhet i boligen kan føre til at beboerne ikke føler seg trygge i boligen. Det å ikke føle seg trygg i egen bolig, gjør at den heller ikke fungerer som et sted for personlig utvikling og rekreasjon.

Manglende tilrettelegging av boligen kan føre til unødvendig svekket livskvalitet og forverring av helsesituasjonen. Vi har flere eksempler på informanter med svekket helse som har problemer med å komme seg ut av boligen, blant annet fordi den ikke er fysisk tilrettelagt. Dette kan være en ekskluderende faktor, ved at det blir forhindret i sosial deltakelse og behandlingstilbud utenfor boligen. Også en del av regelverket i fellesboligene vi kjenner til, kan virke ekskluderende, ved at de gjør det vanskelig for beboerne å opprettholde relasjoner til samfunnet utenfor.

- Råderett over egen bolig gir råderett over eget liv

Vi har sett at samtlige informanter, bortsett fra en, leier boligen. Dette gjør at de får mindre råderett over boligen og de er underlagt en huseier, som enten er kommunal eller privat. Som leietakere er de i et mindretall i Norge, særlig de informantene som er godt voksne. Vi vet ikke hvordan denne «annerledesheten» påvirker dem i forhold til andre faktorer som gjør dem annerledes. Det å eie sin egen bolig er ikke øverst på ønskelisten til alle informantene, men flere av dem ønsker det. Det å eie handler både om sosioøkonomisk status og om råderett over eget liv. Den som eier sin egen bolig er gjerne høyere på den sosiale rangstigen enn den som leier og symboliserer større økonomisk styrke. Det sosioøkonomiske tapet av status dersom en ikke eier er kanskje særskilt for Norge, fordi eierskap skal være den «vanlige» boformen. En bolig du eier selv, har du mulighet til å påvirke på en annen måte enn et sted du leier.

Det å eie symboliserer også en mer stabil boform enn å leie. Vi har sett at mer stabilitet er noe informantene har behov for, kanskje er mangelen på stabilitet det største problemet ved de leieforholdene som informantene har. Dette tilsier ikke nødvendigvis at det å leie er galt, men det må skapes andre

rammer rundt leieforholdene, slik at de kan bli mer stabile. Alternativt må det skapes muligheter for at denne gruppen kan få mulighet til å eie. Et alternativ, er å etablere en mer langvarig eller løpende bostøtte for personer som har en langvarig svekket inntektssituasjon. På den måten vil de få mer forutsigbarhet når det gjelder bolig, og gi dem bedre muligheter på det private leiemarkedet

- Flere alternativer midlertidige boliger motvirker oppsamling av sosiale problemer

Problemene rundt leieforholdene, handler blant annet om hvilke typer kommunale boliger som tilbys vanskeligstilte, og i dette tilfellet personer med rus- og psykiatriproblematikk. Vårt inntrykk er at kommunen i stor grad gjør bruk av nødboliger til denne gruppen. Som vi har sett, er disse boligene lite individuelt tilpasset, og oppfyller ikke beboernes behov når det gjelder trygghet, relasjoner, helse og behandling. I tillegg er dette ment som midlertidige boliger, med de konsekvensene som følge av mangel på stabilitet. I analysen har vi stilt spørsmål om deler av forklaringen på kommunens bruk av store fellesboliger og nødboliger handler om at det fortsatt henger igjen holdninger om «boevne». Denne studien viser at slike boliger i seg selv kan virke marginaliserende på den enkeltes livssituasjon.

En del av marginaliseringsprosessen, handler om at denne typen boliger kan medvirke til at stigmatiserende holdninger til disse gruppene forsterkes. Det er fare for at opphopningen av sosiale problemer som disse boforholdene fører med seg, blir oppfattet som generelle egenskaper ved beboerne. Slik kan holdninger om at beboerne har dårlig «boevne» videreføres.

Det finnes en rekke boligprosjekter for vanskeligstilte hvor en har lyktes med å skape permanente botilbud, også for personer med rus- og psykiatriproblematikk (Husbanken.no). Som nevnt, viser vår analyse at informantene har et klart ønske om en permanent bolig. De bor ikke i midlertidige og/eller dårlige boliger ut i fra eget ønske, men på grunn av mangel på andre alternativer.

- Å tenke «bolig først» styrker behandlings- og rehabiliteringsprosesser

Studien viser også at det å få en permanent bolig, kan være et grunnleggende utgangspunkt for å forbedre livskvalitet og jobbe med andre problemer. Det å tenke «bolig først» (Husbanken.no) kan være en interessant tilnærming i

behandling og rehabilitering av mennesker med rus- og psykiatriproblematikk. Men, å lykkes med få en permanent bolig, er for mange av dem avhengig av at de har oppfølging og stabile økonomiske ordninger.

- Boliger som tilrettelegges livsfaser gir bedret livskvalitet, stabilitet, trivsel og kontroll over eget liv

Oppfølgingsbehovene og boligbehov vil være ulike. Noen ønsker kanskje noe som ligner mer på en vanlig norsk bolig, hvor de kan klare seg mest mulig selv. For andre er det åpenbart at de vil ha behov for en mindre bolig med bemanning.

For personer med barnevernsbakgrunn, ser vi at marginalisering på boligmarkedet, kan motvirkes ved forebygging på andre tilknyttede områder. Dette gjelder kanskje spesielt å sikre frafall fra videregående skole. Overgangen fra barnevern til voksenliv kan være risikabel for mange, og denne fasen forebygges i forkant og etterkant gjennom koordinert oppfølging så lenge det er behov for det. Enkelte i barnevernsgruppen vil ha mye av dem samme den samme bakgrunnen og problematikken som rus og psykiatrigruppen, og det boligsosiale arbeidet vil derfor være tilsvarende.

Når det gjelder personer med rusproblematikk, trenger det ikke å være et mål om «normalisering» når det gjelder boligsosialt arbeid. Kanskje ønsker ikke alle et typisk A4-liv, og for mange av dem er det uansett urealistisk. Målet bør heller være å skape boliger som er mest mulig tilpasset den enkeltes behov. Her bør en i større grad tenke behov i forhold til at boligbehovet endres i ulike livsfaser. Unge vil ha ofte ha tilgang til utdanningstilbud og venner, personer med barn trenger barnevennlige boliger i barnevennlige områder. Middelaldrende eller eldre vil ofte ha behov for botilbud tilpasset nedsatt funksjonsevne.

Slik sett skiller ikke disse gruppene seg nevneverdig ut i fra «normalbefolkningen». Samtidig vil de ofte skille seg ut og ha andre behov på grunn av rus- og psykiatriproblematikk. Å ta hensyn til disse behovene vil trolig være noe av de mest utfordrende innenfor boligsosialt arbeid. Det behøves koordinerte tiltak, hvor bolig og boforhold inngår som en naturlig del av oppfølgingen.

- Brukermedvirkning er avgjørende for å få til godt boligsosialt arbeid.

Vi har også sett av mange av dem befinner seg i en marginalisert posisjon i forhold til tjenesteapparatet, hvor de føler at de ikke blir hørt eller sett. Dette bildet bekreftes også av annen forskning. Vi ser også mangel på brukermedvirkning i boligsaker, tydeligst når det gjelder tildeling av boliger. Generell mangel på brukermedvirkning blant disse gruppene bidrar til at enkelte av dem unndrar seg hjelp fra tjenesteapparatet, noe som kan medføre ytterligere marginalisering. Det kan stilles spørsmål om hvorvidt generelt manglende brukermedvirkning svekker fokuset på boligforholdene for disse gruppene. Eksempelene fra datamaterialet, som vitner om manglende helhetlig og koordinert oppfølging av informantene som brukere, forsterker deres marginaliserte tilværelse.

Det å anerkjenne boligens vesentlige og direkte betydning i tilværelsen kan ses som et grunnleggende steg for å motarbeide marginaliseringsprosesser.

Litteraturliste

Becker, H.S. (1986): *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. London: Macmillian

Brodtkorb, E. og Rugkåsa, M. (2007): *Under samme tak- mellom vegger. Perspektiver på boligens betydning i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS

Corbin, J. and Strauss, A. (2008): *Basics og Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. New York: Sage Publications

Csikszentmihalyi, M.& Rochberg- Halton, E., (1981): *The meaning of things, Domestic symbols and the self*, Cambridge University Press, USA

Dyb, E. Solheim, Ytrehus, L. J., Solheim. S. (2004): *Sosialt perspektiv på bolig*. Oslo: Abstrakt forlag

Dyb, E., Brattbakk, I., Bergander, K., Helgesen, J.(2006): *Løslatt og hjemløs. Bolig og bostedsløshet etter fengselsopphold*. Oslo: Nibr/Byggforsk/KRUS

Dyb, E. og K. Johannessen (2009): *Bostedsløse i Norge 2008 - en kartlegging*. NIBR-rapport 2009:17

Drøpping, J. A. (2005): *Bo- og tjenestetilbud for bostedløse.Hvordan kommunene ivaretar sin plikt til å finne midlertidig bosted til som ikke klarer det selv*. Fafo-notat 2005:19

Goffman, E., *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Prentice-Hall, 1963

Gubrium, J. F. og Holstein, J. A. (2009): *Analyzing Narrative Reality*. Thousand Oaks, California: Sage Publications

Gullestad, M. (2001): *Kitchen-table society: a case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Oslo: Universitetsforlaget

- Haavind, H. (1987): *Liten og stor: Mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget
- Halvorsen (red.)(1996): *Mestring av marginalitet: Å leve og overleve som sosialklient*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- Halvorsen, K. (2002): *Sosiale problemer. En sosiologisk innføring*. Bergen: Fagbokforlaget
- Hansen, I. L. Skog (2006): *Bo- og tjenestebehov hos personer med psykiske lidelser*. Oslo: FAFO-rapport 519
- Hansen, T. (2005): *Mål og normer i boligpolitikken– oversikt og utviklingstrekk*. Prosjektnotat. Norges byggforskningsinstitutt
- Hansen, T., E. Dyb og S. Østerby (2006): *Bostedsløse i Norge 2005 : en kartlegging*. Prosjektrapport, Norges byggforskningsinstitutt
- Harsløf, I. og Seim, S. (red): *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Harsløf, I. og Seim, S. (2008): *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Heggen, K og Øia, T (2005): *Ungdom i endring. Mestring og marginalisering*. Oslo: Abstrakt forlag
- Heggen K. (2004): *Risiko og forhandlinger. Ungdomssosiologiske emner*. Oslo: Abstrakt forlag
- Helsedirektoratet (2010): *Individuell plan 2010: veileder til forskrift om individuell plan*. [Oslo]: Helsedirektoratet, Avdeling minoritets helse og rehabilitering
- Johanson, A. (2005): *Narrativ metod og teori*. Lund: Studentlitteratur
- Kvale, Steinar (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad notam Gyldendal
- Kjølsrød, L. (1981): *Å bo som livsprosjekt*. I: Kontrast 6/ 81

- Kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon (2011): *Barnevernet: Rekordstor aktivitet i barnevernet*. Kommunene og norsk økonomi – nøkkeltallsrapport 2011
- Kommunal og regionaldepartementet (2009): *Fleire skal få ein trygg heim. Auka bosetjing av vanskelegstilte på bustadsmarknaden*. Publikasjonskode: H- 2231 N
- Miljøverndepartementet (2008): *Naturopplevelse, friluftsliv og vår psykiske helse*. Rapport fra det nordiske miljøprosjektet «friluftsliv og psykisk helse»
- Nyholt, I. K. (2007): *Hjem kan ikke kjøpes – kvinners strategier og forståelser av hjeminnredning*. Hovedoppgave i sosiologi for cand.polit. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
- Ryen, A. (2002): *Det kvalitative forskningsintervjuet. Fra vitenskapsteori til feltarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget
- Sagatun, S. (2005): *"Vanlig og uvanlig". Miljøarbeid hjemme blant 14-18 åringer*. Doktoravhandling ved NTNU
- Selboe, A., L. Bollingmo & K. E. Ellingsen (2005). *Selvbestemmelse for tjenestenytere*. Oslo: Gyldendal
- Solheim, L.J: *Vår tids legdefolk? Bustadløyse i mindre kommunar*. ØF-rapport nr. 14/2000.
- Sverdrup, S., Myrvold, T. M., Kristofersen, L. B. (2007): *Brukermedvirkning i psykisk helsearbeid, idealer og realiteter*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning
- Sørvoll, Jardar. (2011): *Norsk boligpolitikk i forandring 1970 – 2010. Dokumentasjon og debatt*, (Nova – Rapport 16:11). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Taksdal, A., Breivik, J. K., Ludviksen, K. og Ravneberg, B. (2006): *På randen av et sted å bo. Erfart kunnskap om livet og flyttingene mellom psykiatri, rusomsorg, gater, hospitser og egne boliger*. Bergen: Rokkansenteret, rapport nr. 2006

Ulfrstad, L-M. (1997), *Bostedsløshet i Norge. Kartlegging av bostedsløse i kontakt med hjelpeapparatet*. Prosjektrapport 216. Oslo: Norges byggforskninginstitutt

NOUer, stortingsmeldinger og rundskriv:

Handlingsplan for styrking av fosterhjemsarbeidet. Rundskriv Q-13/97. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 21.11.1997

NOU 2011:15: *Rom for alle – En sosial boligpolitikk for framtiden*. Oslo: kommunal og regionaldepartementet

Det Kongelige Barne-, Likestillings-, og Inkluderingsdepartement (2011): Rundskriv om tiltak etter barnevernloven for ungdom over 18 år

St.meld nr 6 (2002-2003): *Tiltaksplan mot fattigdom*. Oslo: Sosialdepartementet

St.meld. nr. 23 (2003–2004) *Om boligpolitikken*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Hentet fra www.regjeringen.no

St.meld. nr 25 (1996-97): *Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene*

St.meld. nr. 50 (1998-99): *Utjæmningsmeldinga*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet

St.prp. Nr. 63 (1997-98): *Om opptrappingsplan for psykisk helse 1999-2006*

Elektroniske lenker:

Husbanken.no (1): <http://www.husbanken.no/boligsosialt-arbeid/bostedslose-2011-nominerte/>

Husbanken.no (2): <http://husbanken.no/boligsosialt-arbeid/forebygge-og-bekjempe-bostedsloshet/housing-first/>

Lovdata.no: <http://www.lovdata.no/for/sf/ho/to-20091218-1641-0.html#2>

Nhi.no: <http://nhi.no/sykdommer/psykisk-helse/narkotiske-stoffer/legemiddelassistert-rehabilitering-lar-34446.html>

Sirius: <http://statistikk.sirus.no/sirus/>

Vedlegg: Intervjuguide

Boligmarginalisering – muligheter for motvirkning Intervjuguide

Informere om undersøkelsen (formål, anonymitet/informantens rettigheter, formidling av resultater, oppdragsgiver) og undertegne samtykkeerklæring.

DEL 1: Om informanten	Demografiske data	Navn/kjønn
		Hvor gammel er du?
		Hva holder du på med til daglig? (arbeid, studier, ufør, annet)
		Hvor mye har du i inntekt i måneden ca? Hva er din viktigste inntektskilde?
Del 2: Om nåværende bolig		Hvor bor du når for tiden? Hvor lenge har du bodd der? Leier eller eier du? Hvordan er boligen finansiert (noe fra Husbanken)?
		Bor du sammen med noen? Hvem? (Få tak i familie/barn/husdyr/størrelsen på husholdet)
		Beskrivelse av bolig: Type bolig (enebolig, blokk, rekkehus, etc), areal, antall rom og hvordan rommene brukes (evt. hvordan er det innredet, hvem har innredet)?
		Tidsbruk i boligen: Hvor mye er du her, når i løpet av døgnet er du her?
		Får du noen form for tilsyn her hjemme? Hvis ja, av hvem? Har du hjemmehjelp?
		Hvordan er det å bo her? Fordeler/ulemper (beliggenhet, naboer/nabolag, pris, størrelse på boligen, standard, solforhold...)
		Føler du deg hjemme her? Er det forskjell på å bo et sted og å være hjemme et sted?
	Hverdagen	Ta utgangspunkt i dagen i går (evt forrige hverdag), og fortell meg hva som skjedde fra dagen begynte til den tok slutt. Hvor var du, hva gjorde du og hvem var du sammen med? Fokus på <i>sted</i> og <i>kontekst</i> Utdype med spørsmål som: Hvordan kommer du deg dit? Er dette vanlige steder (hvor typisk er det)? Viktig å få tak i det som er vanlig og det som er uvanlig.

<p>Del 3: Bolighistorie</p>		<p>La oss gå litt tilbake i tid. Hvis vi tar for oss de siste fem årene, kan du fortelle meg litt om de viktigste begivenhetene (ups and downs) i løpet av disse årene (gå evt lengre tilbake i tid ved behov).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tegne en tidslinje der du <u>tar utgangspunkt i flyttinger</u> <p>Utdype med spørsmål som: Hvordan og hvor bodde du da (beskriv boligen)? Bodde du sammen med noen? I så fall hvem?</p> <p>Har du fått hjelp til det å skaffe bolig, bo og flytte?</p> <p>Til intervjueren: Få frem om aktører i hjelpeapparatet har bidratt (NB. Viktig å få frem hvilken etat de tilhører). Hvilken stilling hadde de, var det koordinert/samarbeid de? (Innad i kommunen og mellom kommunen og f.eks spesialhelsetjenesten).</p> <p>Hvis du ser fem år fremover i tid, hvor bor du da?</p> <p>Finnes det en boform du kan tenke deg? Beskriv!</p>
	<p><i>For rus/psykiatri</i></p>	<p>Bodde du i egen bolig under behandling/rehabilitering? Foregikk noe av behandling hjemme hos deg selv? Hvis ja: Hvordan fungerte det?/Hva synes du om det? Hvis nei: Hva er grunnen til det? Skulle du ønske du hadde fått behandling hjemme?</p>
	<p><i>For barnevern</i></p>	<p>Hvilken rolle spiller det å ha en fast bolig ifm behandling/ rehabilitering? Hvordan opplevde du det å flytte i egen bolig? Hvor gammel var du da? Har du venner, har du beholdt samme venner som før du skiftet bolig, hva betyr boligen i forhold til venner</p>
<p>Del 4: Boligpolitikk</p>		<p>Hva mener du: Ønsker alle å ha en fast bolig? Ønsker du å ha en fast bolig? Hvorfor/hvorfor ikke?</p>

Fou informasjon

Tittel	Husrom uten hjerterom Kan bolig motvirke marginaliserings- prosesser?
Prosjektnummer	1797
Oppdragets tittel	Marginaliseringsprosesser – muligheter for å stanse dem
Prosjektleder	Ingunn Kvamme
Forfattere	Kathrine Bakke, Ingunn Kvamme, Randi Wærdahl og Trond Stalsberg Mydland
Oppdragsgiver	Husbanken
Rapport type	FoU
Rapport nr	1/2012
ISSN-nummer Pdf	1892-0497
ISSN-nummer Trykk	0803-8198
ISBN-nummer Pdf	978-82-7602-156-1
ISBN-nummer Trykk	978-82-7602-155-4
Tilgjengelighet til rapporten	Åpen
4 emneord	Boligpolitikk, boligmarked, Husbanken, bo- lig, Samhandlingsreformen
Sammendrag	Dette er en forskningsrapport som omhand- ler vanskeligstilte på boligmarkedet. Pro- sjektet er gjennomført på oppdrag fra Hus- banken. Formålet med prosjektet er å identi- fisere hvilken betydning boligen har for vanskeligstilte på boligmarkedet, og hvordan en egnet bolig kan motvirke og være med på å bekjempe marginalisering for denne grup- pen.